

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

**Ірина КУЧЕРЕНКО
Лідія МАМЧУР**

КУЛЬТУРА ФАХОВОЇ МОВИ

Біла Церква 2026

УДК 811.161.2'271.12-048.22:37-05](075)

К 95

*Друкується за рішення Вченої ради
Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України
(протокол № 2 від «17» лютого 2026 року)*

Рецензенти:

Сидоренко Вікторія Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

ДЕНИСЮК Василь Вікторович – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Кучеренко І., Мамчур Л. Культура фахової мови : навчальний посібник. Біла Церква. БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2026. 160 с.

Навчальний посібник містить висвітлення теоретичних та практичних аспектів функціонування української мови. У виданні розкрито місце і роль державної мови в житті нації та суспільства, визначено законодавчі основи професійної комунікації, схарактеризовано мовні норми, концептуальні засади чинного Українського правопису. Посібник містить структуровані кейси (теоретичний, практичний, додатковий), що сприяють розвитку фахової комунікативної компетентності особистості.

Підготовлено для студентів, магістрантів, викладачів закладів вищої освіти, всіх, хто прагне вдосконалити власну культуру мовлення.

© БІНПО УМО НАПН України, 2026

©Кучеренко І.А., Мамчур Л.І. 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ТЕОРЕТИЧНИЙ КЕЙС	5
Тема 1. Українська мова у житті нації.	5
Тема 2. Культура мовлення на орфоепічному рівні	16
Тема 3. Культура мовлення на лексичному рівні	22
Тема 4. Граматичні аспекти культури мовлення	30
Тема 5. Стилiстичні аспекти культури мовлення	44
Тема 6. Культура наукового мовлення	58
Тема 7. Культура офіційно-ділового мовлення	66
ПРАКТИЧНИЙ КЕЙС	81
САМОСТІЙНА РОБОТА	120
ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ	123
ГЛОСАРІЙ	127
ЦИФРОВА БІБЛІОТЕКА	138
ДОДАТКИ	141

ПЕРЕДМОВА

У сучасному суспільстві державна українська мова є основним засобом комунікації, ключовим інструментом самореалізації кожного громадянина України. Державна українська мова є не тільки засобом комунікації, а і фундаментальним когнітивним і культурологічним чинником, що визначає національну і професійну ідентичність. Активне функціонування української мови в усіх сферах суспільної взаємодії актуалізує питання підвищення рівня культури фахової мови особистості. Прагнення особистості до високого рівня власного мовлення і культури спілкування спонукає її ґрунтовно опановувати норми української літературної мови, враховуючи стилістичну та жанрову різноманітність.

Навчальний посібник «Культура фахової мови» спрямований на розвиток мовної особистості фахівця, котрий має високий рівень комунікативної компетентності, здатний здійснювати активне результативне позитивне професійне спілкування.

Мета вивчення навчальної дисципліни – формування фахової комунікативної компетентності й компетентності спілкування державною українською мовою; вироблення фахових знань, умінь та навичок щодо дотримання нормативного усного та писемного літературного мовлення в різних сферах комунікації, зокрема у сфері професійного спілкування; оволодіння різновидами стилів української літературної мови в професійній діяльності; вироблення здатності здійснювати комунікативну діяльність у професійному спілкуванні.

Завдання вивчення навчальної дисципліни:

- формувати фахову комунікативну компетентність, компетентності спілкування державною українською мовою;
- розвивати й удосконалювати фахову культуру мовлення;
- удосконалити і систематизувати знання з української літературної мови загалом і культури фахової мови зокрема;
- забезпечити оволодіння нормами сучасної української орфоепії, орфографії, лексики, граматики, стилістики і культури фахового спілкування на рівні знань, умінь та навичок;
- розвивати мотивацію і внутрішню потребу у дотриманні норм сучасної української мови і культури фахової мови;
- розвивати вміння та навички здійснювати комунікативну діяльність у професійному спілкуванні;
- виховувати національну свідомість і мовну самосвідомість.

Тема 1. Українська мова у житті нації.

1. Місце і роль мови у суспільстві.
2. Основні функції мови.
3. Мова і мовлення.
4. Сучасна українська літературна мова.
5. Поняття про культуру мови і культуру мовлення.
6. Мовна норма. Види мовних норм.

Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національної організації.

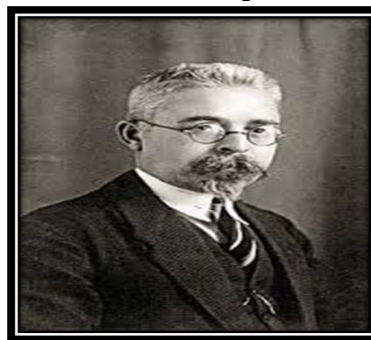
Мова – це найяскравіший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я.

І поки живе мова – житиме й народ як національність, не стане мови – не стане й національності: вона геть розпоршиться поміж дужчих народів...

Українська мова – запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців

Мова – коштовний скарб народу

**Іван Огієнко –
учений, митрополит,
політичний і громадський діяч**

**Олександр Олесь – поет,
драматург**

**Іван Франко – поет, письменник,
драматург**

1. Місце і роль мови у суспільстві

Мова – найбільший і найдорощий здобуток кожного народу. Мова є стрижневим чинником самоорганізації суспільства і є важливою ознакою таких спільнот, як народність, етнос, нація. Роль рідної мови надзвичайно велика, адже мова є засобом комунікації, мислення, пізнання і здобуття знань з усіх сфер життя і галузей наук та мистецтва. Мова існує не сама по собі, а в людському суспільстві, у свідомості членів суспільства, реалізується у процесах мовлення (усного чи писемного). Із матеріальної точки зору в мові, що реалізується у мовленні, наявні лише звуки та їх комбінації, які поєднуються у слова, словосполучення і речення. Але за цими комбінаціями приховується величезний світ значень. Саме у значеннях мови відображені знання людей про навколишній світ, його будову, ставлення до нього людей.

Мова – це найважливіший засіб спілкування людей, засіб вираження і передачі думок, почуттів, волевиявлень. Людська мова у ролі спілкування має універсальний характер: нею можна передавати все те, що виражається іншими сигналами чи системами знаків. Кожен елемент мови має свою значимість лише в єдності та взаємозв'язку з іншими елементами.

Через мову людина пізнає світ: наше сприйняття світу відбувається крізь призму нашої мови, користуючись так званою «мовною картиною світу». Мовна картина світу – це цілісна система взаємопов'язаних лінгвістичних одиниць, що відображає об'єктивний стан речей навколишнього середовища і внутрішнього світу людини. Мовна картина світу існує у вигляді значень мовних одиниць, що утворюють сукупний семантичний простір мови. Мовна картина світу пов'язана з поняттями нація, народ, етнос, відображає сутність і менталітет, світобачення й світорозуміння нації. Кожна національна мова – це національна мовна картина світу, що постійно розвивається.

Мова – це єдина, цілісна, складна система знаків (фонем, морфем, лексем, речень), що служать для називання предметів, явищ об'єктивної дійсності та понять; є засобом спілкування, обміну думками і формування думок.

Мова – це головне знаряддя соціалізації, тобто перетворення біологічної істоти в соціальну, у члена певного суспільства, тому закономірною є фраза про те, що мова є засобом творення людини як члена соціуму.

Мова – це генетичний код нації, ознака національної ідентичності народу. Мова є виразником ментальності народу, його незалежності і державності. Свідомість і самоідентифікація особистості починається з мови. Мова в людині закладена генетично, вона є кодом, що зв'язує покоління. Мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу людини.

2. Основні функції мови

Мова як засіб формування особистості є формою буття людини та суспільства і виконує певну функцію у житті особистості та соціуму. Функції мови (від лат. *Function* – виконання, здійснення) – це призначення мови, її роль, завдання, що виконує мова в суспільному вжитку.

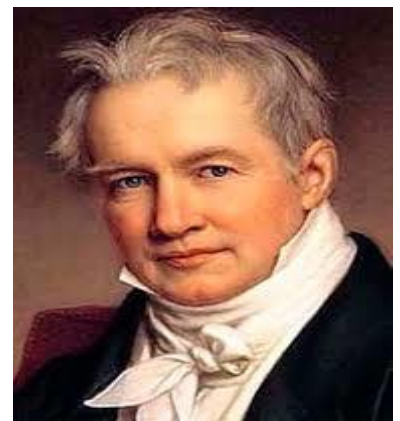
Мова як суспільне явище виконує дві основні ролі – це спілкування й оформлення думок, тобто виконує дві основні функції – комунікативну і мислетвірну, що мають виразний соціальний характер та існують у нерозривній єдності.

Комунікативна функція (лат. *communication* – спілкування) – це функція спілкування. Мову використовують для здійснення змістового інформаційного зв'язку між членами соціуму. Мова і створена для того, щоб спілкуватися, а спілкування можливе лише у суспільстві.

Існують й інші комунікативні засоби (міміка, жести), але вони є лише допоміжними супровідними засобами щодо звукової мови. Спілкуючись за допомогою мови, всі люди майже однаково розуміють висловлене. Тому мову вважають найважливішим засобом людського спілкування. Комунікативну функцію виконує не тільки звукове мовлення, а і написані чи надруковані тексти. Вся організація, структура мови підпорядкована завданням комунікації. Спілкування відбувається не тільки між двома особами, а й може бути колективне, уявному співбесіднику або самому собі (внутрішнє мовлення), наступним покоління тощо. З-поміж усіх знакових систем мова займає головне місце. Усі інші позамовні знакові системи є похідними від мови. Лише за допомогою мови їх можна створити, потрактувати, вивчати, використовувати. Спілкування є найважливішою функцією мови, якій підпорядковані всі інші функції.

Мислетвірна функція – функція формування і формулювання думок. Людина мислить у мовних формах. Думка не тільки виражається словом, а й здійснюється у ньому. Коли особистість мислить, то свою думку виражає у мовній формі – в поняттях, судженнях. Найвидатніший мовознавець XIX ст. В. Гумбольдт назвав мову «органом, який творить думку».

Виділяють три основні типи мислення:

•чуттєво-образне – за допомогою конкретних образів, картинками в мозку людини. Особливо воно притаманне людям творчих професій.

•технічне – здійснюється без участі мови. Інколи технікам легше створити машини, винайти якийсь пристрій, аніж підібрати слова для опису, захисту свого проєкту.

•понятійне– це оперування поняттями, що позначені словами і які не могли б існувати без слів; здійснюється за допомогою мови. Абстрактні поняття (любов, ненависть, почуття, досягнення науки і культури) не можна осмислити або передати без участі мови.

У людей всі типи мислення переплітаються, але переважає поняттєве, тому основним знаряддям мислення є мова.

Мислення завжди пов'язане з процесом мовлення. Мислити – означає оперувати мовним матеріалом – лінгвістичними засобами. У процесі спілкування люди обмінюються мовними одиницями, в яких закодовані думки. Щоб спілкуватися, треба мати, що сказати, і сформулювати це, тобто оформити. Адресант має правильно закодувати думку, а адресат правильно її розкодувати. Формування і формулювання думки може передувати комунікації, а може відбуватися одночасно із спілкуванням.

Питання про функції мови досить складне і до цього часу остаточно не вирішене у мовознавчій науці. Тому мовознавці ще не прийшли до єдиної думки щодо кількості функцій, які виконує мова у суспільстві. У різних працях їх виділяють від двох до двадцяти. Узагальнюючи класифікації функцій мови, беззаперечно можна стверджувати, що мова виконує такі дві основні функції, як комунікативну і мислетвірну, але є ще низка додаткових функцій, серед яких можна виділити такі:

• державотвірна – роль національної мови як основи формування, консолідації та функціонування держави, забезпечення її національної безпеки, територіальної цілісності та правової єдності;

• націєтвірна – виявляє роль мови як основи національної ідентичності, об'єднання і консолідації громадян у єдину націю;

• волюнтативна (від лат. *voluntas* «воля») – функція волевиявлення;

• експресивна (від лат. *expressio* «вираження») – функція самовираження, створення образу мовця, засіб вираження внутрішнього світу особистості);

• емотивна – функція вираження почуттів, емоцій;

• естетична (від гр. *disthetikos* «такий, що стосується чуттєвого сприйняття») – функція вираження прекрасного, засіб і можливості мови виступати в контексті мистецтва, матеріал створення культурних цінностей;

- етична – засіб дотримання норм поведінки спілкування, добір і використання форм ввічливості;
- ідентифікаційна – засіб самовираження особистості, котра належить до певної спільноти;
- когнітивна (від лат. *cognitus* «знання, пізнання»), або гносеологічна (від гр. *gnosis* «знання, пізнання»), пізнавальна – засіб пізнання навколишнього світу, зібрання й оформлення всіх знань, які накопичені людьми у процесі їх свідомої діяльності;
- контактна – спрямована на встановлення, підтримку, закріплення, завершення контакту із співрозмовником, привернення до себе уваги;
- культурологічна – функція, що характеризує мову як носія культури, адже культура кожного народу закодована в його мові;
- кумулятивна – мова в цій функції виступає сполучним ланцюгом, «сховищем» і засобом передачі позамовленнєвого колективного досвіду;
- метамовна (від гр. *meta* «після, за, між») – функція використання мови для опису іншої мови, тобто спеціальної наукової мови;
- номінативна – функція називання, мовні одиниці служать для назви предметів, понять, процесів, якостей, кількостей, ознак тощо;
- прагматична (від гр. *pragma* «дія») – функція, що вказує на ставлення мовця до висловленого.

3. Мова і мовлення

У сучасному мовознавстві розмежовують два близьких, але не тотожних поняття – «мова» і «мовлення». Виокремлення цих понять було теоретично обґрунтоване швейцарським лінгвістом Фердинандом де Соссюром на початку ХХ ст. Учений провів чітку межу між мовою та мовленням і стверджував, що ці поняття тісно пов'язані між собою і передбачають існування один одного: мова необхідна для того, щоб існувало мовлення (зрозуміле, правильне, ефективне), а мовлення, своєю чергою, потрібне для того, щоб існувала мова, жила у суспільстві людей.

Мова – це система одиниць спілкування і правил їх функціонування; мова – це інвентар, засіб спілкування (словник і граматичні правила існування мовних одиниць). Мова – це певний код, відомий усім представникам мовного колективу. Якщо з'являється необхідність, цей код приводиться в дію, починає матеріалізуватися мовцем в окремому акті говоріння, тобто у мовленні. Засоби мови одні для всіх, а їх реалізація кожним мовцем різна залежно від конкретної ситуації спілкування.

Мова – це система одиниць спілкування і правил їх функціонування; засіб спілкування.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ											
Аа	Бб	Вв	Гг	Ґґ	Дд	Ее	Єє	Жж	Зз		
(а)	(б)	(в)	(г)	(ґ)	(д)	(е)	(є)	(ж)	(з)		
Ии	Іі	Її	Йй	Кк	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп		
(и)	(і)	(ї)	(й)	(к)	(л)	(м)	(н)	(о)	(п)		
Рр	Сс	Тт	Уу	Фф	Хх	Цц	Чч	Шш	Щщ		
(р)	(с)	(т)	(у)	(ф)	(х)	(ц)	(ч)	(ш)	(щ)		
Ьь	Юю	Яя									
(м'який знак)	(ю)	(я)									

Мовлення – це конкретно застосована мова, засоби спілкування в їх реалізації.

Мовлення – конкретно застосована мова, засоби спілкування в їх реалізації. До мовлення належать говоріння (мовленнєвий акт) і результат говоріння (текст). Мовлення – це мова у дії.

Мова й мовлення взаємозв'язані. Мовлення неможливе без мови, а мова створена для того, щоб здійснювати процес мовлення. Мовлення живить мову. Розвиток і збагачення мови відбувається у процесі мовленнєвої діяльності. Якщо така діяльність засобами певної мови припиняється, мова стає мертвою (наприклад, мертві мови – старослов'янська, галльська, давньогрецька, готська, єгипетська та ін.). Мова живе тільки у реальному мовленні.

Загалом мову і мовлення розрізняють за такими параметрами:

1. Мова – явище загальне, абстрактне; мовлення – індивідуальне, конкретне. Загальне (мова) реалізується у конкретному (мовленні). Мовлення можна чути, записати, бачити, читати, відчувати на дотик. Мову безпосередньо спостерігати неможливо – це абстрактне поняття.

2. Мова – явище відносно стабільне, довговічне, загальноприйняте; мовлення – динамічне (рухливе), випадкове й унікальне. Наприклад, сучасна українська літературна мова охоплює період від І. Котляревського до наших часів, має відносно постійні мовні норми, у ній немає помилок. Мовлення може змінюватися, у ньому можуть бути наявні недоречності.

3. Мова – явище психічне, а мовлення – психофізичне. Мова існує у психіці людей, котрі становлять певну мовну спільність. Мовлення, крім психічного, має психофізичний аспект, пов'язаний із його творенням і сприйняттям. Мовлення можна характеризувати за темпом, тембром, тривалістю тощо.

4. Мова – ієрархічна, мовлення – лінійне. Мовлення протікає у певному часовому проміжку лінійно, тому що мовні одиниці (фонемі, лексеми) промовляють (записуються) один за одним. У мові всі мовні одиниці існують

одночасно, мова має ієрархічну будову (фонема – морфема – лексема – речення– текст).

Успіхи людини в житті, її взаємини з іншими членами суспільства залежать від уміння спілкуватися. Щоб досягти успіху в спілкуванні, потрібно добре володіти мовленням.

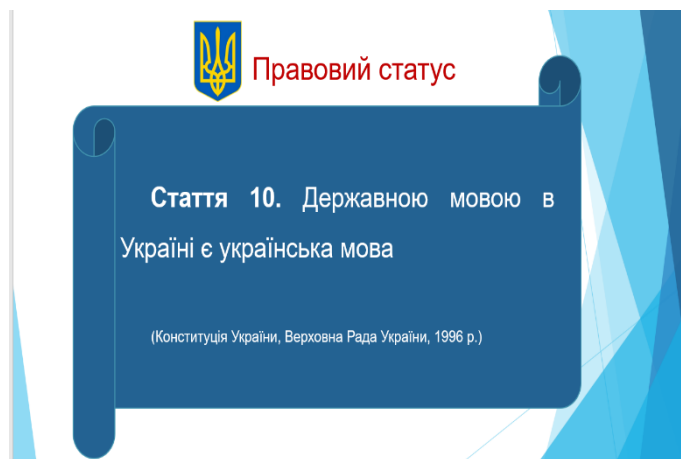
Мовлення – це спілкування людей між собою за допомоги мови, тобто процес реалізації мовної діяльності. Мовець використовує засоби мови для передачі інформації, певного змісту, до якого можуть входити, крім думок, почуття і волевиявлення. Мова є спільною для всіх, хто нею послуговується, а мовлення – завжди індивідуальне, оскільки мовні засоби кожен застосовує по-своєму. Вивчення мови, збагачення пам'яті різноманітними засобами і способами вираження думок сприяють розвитку мовлення. Не менш важливе значення має також систематичне й цілеспрямоване практикування в культурному мовленні – спілкування рідною мовою із співробітниками, знайомими, приятелями, родичами, оскільки комунікативна компетентність виробляється лише в процесі мовленнєвої діяльності.

4. Сучасна українська літературна мова

Мова є однією з найістотніших ознак нації та реально існує як мовленнєва діяльність членів відповідної етнічної спільноти. Мова – найважливіший, універсальний засіб спілкування, організації та координації всіх видів суспільної діяльності: галузі виробництва, побуту, обслуговування, культури, освіти, науки.

Українська мова – єдина національна мова українського народу. Відповідно до статті 10 Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р., українська мова є державною мовою в Україні, «держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

Державна мова – це правовий статус мови, закріплений традицією або законодавством, згідно якого вживання мови обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних органах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку.

Вільне володіння державною українською мовою – обов'язок кожного громадянина України.

Українська національна мова існує:

- у вищій формі загальнонародної мови – сучасній українській літературній мові;

- у нижчих формах загальнонародної мови – її територіальних діалектах.

Поняття «національна мова» і «літературна мова» не тотожні.

Національна мова охоплює літературну мову, територіальні діалекти, професійні й соціальні жаргони, суто розмовну лексику, а літературна мова є вищою формою національної мови. Національну мову творить народ, тоді як відшліфована її форма – літературна мова – формується мовознавцями, митцями слова.

Літературна мова – це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує усі сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, засоби масової інформації, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей. Вона характеризується унормованістю, уніфікованістю, стандартністю, високою граматичною організацією, розвиненою системою стилів. Літературна мова реалізується в усній і писемній формах. Обидві форми однаково поширені в сучасному мовленні, їм властиві основні загальномовні норми, проте кожна з них має і свої особливості, що пояснюється специфікою функціонування літературної мови в кожній із форм. Українська літературна мова постійно розвивається і збагачується. Цей процес супроводжується фіксуванням й усталенням обов'язкових для всіх літературних норм.

Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі середньонаддніпрянських говорів, ввібравши в себе деякі діалектні риси Полтавщини і Київщини. Діалекти і говірки відрізняються одне від одного своїми евфонічними особливостями та меншою мірою словниковим складом.

Літературна українська мова пройшла три основні етапи свого розвитку:

- давньоруський (XI – XIII ст.);
- староукраїнський (XIV – середина XVIII ст.);
- сучасний – (із кінця XVIII ст.).

Кожен із періодів мав свої особливості – мова невпинно розвивалася, набувала нових ознак, розширювала чи звужувала свій статус, зазнавала утисків і заборон, знову відроджувалася і сьогодні сягає найбільших державних висот і високого рівня поширення у світі.

Норми української літературної мови починають складатися ще з кінця XVIII – на початку XIX ст. Зачинателем нової української літературної мови

був Іван Котляревський – автор перших великих художніх творів українською мовою («Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник» та ін.), де використані полтавські говори. Він першим використав народнорозмовні багатства полтавських говорів і фольклору. Закріплюються українська мова у літературному вжитку Євген Гребінки, Леонід Боровиковського (полтавський говір) та Григорій Квітки-Основ'яненка, в творах якого представлені слобожанські говори.

Основоположником сучасної української літературної мови по праву вважають Тараса Григоровича Шевченка. Саме він уперше своєю творчістю підніс її на високий рівень суспільно-мовної і словесно-художньої культури, заклав підвалини для розвитку в ній наукового, публіцистичного та інших стилів літературної мови. У мові творів Тараса Шевченка знайшли глибоке відображення народнопоетична творчість, усно-розмовні форми народної мови. Традиції Тараса Шевченка у розвитку української літературної мови продовжували у своїй творчості Іван Франко, Леся Українка, Панас Мирний, Михайло Коцюбинський та ін.

5. Поняття про культуру мови і культуру мовлення

Сучасне мовознавство чітко розрізняє поняття «культура мови» і поняття «культура мовлення».

Культура мови – показник її унормованості, що визначається загальноприйнятими нормами – орфоепічними, лексичними, словотвірними, граматичними, правописними та стилістичними.

Про культуру мовлення говорять, якщо нормативно-регулювальний аспект, пов'язаний зі встановленням правил користування мовними засобами, зорієнтований на носіїв мови, на суб'єктів об'єктивно існуючими нормами. Культура мовлення, спираючись на здобутки мовної культури, включає в себе, по-перше, безумовне додержання (усно і на письмі) норм літературної мови, по-друге, мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише.

Вивчення мовних засобів окремими людьми чи певними суспільними групами (з комунікативною метою), безсумнівно, стосується сфери мовлення. Поняття «культура мови» і «культура мовлення» співвідносяться між собою так само, як мова і мовлення, тобто як загальне і конкретне. Висока культура мовлення пов'язана з культурою поведінки, вихованням патріотичних прагнень кожної людини, перетворенням населення України в її народ, націю.

Культура мовлення – це:

- володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, вміння користуватися мовностилістичними засобами і прийомами з урахуванням умов і цілей комунікацій;
- упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, що оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови та мету спілкування;
- самостійна лінгвістична дисципліна.

6. Мовна норма. Види мовних норм

Українська літературна мова як вища форма загальнонародної національної мови, відшліфована майстрами слова, характеризується наявністю сталих норм, які є обов'язковими для всіх її носіїв. Унормованість – це головна ознака літературної мови.

Норма літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі суспільної комунікації. Мовні норми, закріплені в певний період мовленнєвою практикою, є зразковими, такими, що найкраще виконують певну функцію у мові як засобі спілкування. Мовні норми обґрунтовуються мовознавцями й узаконюються певними державними постановами. Значну роль у становленні мовних норми відіграють письменники, поети, котрі мають мовний дар, мовленнєву інтуїцію у виборі кращих лінгвістичних варіантів.

Розрізняють різні типи мовних норм:

- орфоепічні (вимова звуків і звукосполучень);
- акцентуаційні (усталене наголошування слів);
- лексичні та фразеологічні (впорядковують вживання слів і стійких словосполучень залежно від їх значення);
- морфологічні (впорядковують вживання морфем (значущих частин слова) та словозміну);
- синтаксичні (визначають побудову словосполучень і речень);
- стилістичні (регулюють відбір мовних засобів відповідно до сфери та ситуації спілкування);
- орфографічні (регулюють передачу звукового мовлення на письмі);
- пунктуаційні (впорядковують вживання розділових знаків).

Норми характеризуються системністю, історичною і соціальною зумовленістю, стабільністю. Проте з часом літературні норми можуть змінюватися. Тому в межах норми співіснують мовні варіанти - видозміни тієї самої мовної одиниці, що наявні на різних мовних рівнях: фонетичному,

лексичному, морфологічному чи синтаксичному. Варіанти виникають відповідно до потреб суспільства в кодифікації написань і відображають тимчасове співіснування старого й нового в мові. У словниках українського літературного слововживання розрізняють варіанти акцентні (*алфавіт* і *алфавіт*), фонематичні (*вогонь* і *огонь*), морфологічні (*міст*, а в Р. в. моста й мосту), лексичні (*телефонна трубка* і *слухавка*, *масштаб* і *вимір*). У процесі розвитку сучасної української літературної мови кількість і якість мовних варіантів змінюється.

Нормативне мовлення – це таке, що відповідає мовній системі і не суперечить її законам; у якому мовні варіанти мають нові семантико-стилістичні можливості, увиразнює й уточнює контекст; у якому не має стилістичного і стильового порушення, у якому не допущено змішування різних мов. Опанування норм літературної мови сприяє розвитку комунікативної компетентності людини, підвищенню культури мовлення особистості, формує відповідний індивідуальний мовний смак, розвиває комунікативну компетентність особистості. Мовні норми найповніше і в певній системі фіксуються у правописі, словниках, довідниках, підручниках та посібниках з української літературної мови.

Тема 2. Культура мовлення на орфоепічному рівні

1. Орфоепічні норми.
2. Особливості вимови звуків української мови.
3. Акцентуаційні норми.
4. Наголос.
5. Складні випадки наголошення слів.

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
як їх почує!..»

Тарас Шевченко – поет, художник

1. Орфоепічні норми

Орфоепічні норми – це сукупність правил, що впорядковують мовні засоби у мовленні людини щодо їх вимови. Орфоепічні, як й інші норми української літературної мови, склалися впродовж XIX ст. на основі середньонаддніпрянського говору південно-східного наріччя на основі діалектів сучасної Полтавщини та Південної Київщини, ввібравши в себе деякі риси інших наріч. Володіння орфоепічними нормами сприяє швидшому порозумінню людей, полегшує процес спілкування, розуміння і сприйняття висловленої думки. Сучасна українська літературна мова має на сьогодні в цілому усталені орфоепічні норми, які повинен знати кожен, хто користується українською літературною мовою.

Формування української орфоепії тісно пов'язане з загальним процесом формування української літературної мови, що ускладнювався прямими заборонами Російської імперії і відсутністю низки соціолінгвістичних передумов, необхідних для динамічного розвитку багатого на функціональні стилі мовлення, унормованої української літературної мови. Однак завдяки діяльності видатних українських поетів, письменників та культурних діячів орфоепічні норми української літературної мови в основних своїх рисах склалися в другій половині XIX ст. Про усталену, але не абсолютно застиглу, а живу систему норм літературної вимови можна говорити після поширення освіти українською мовою й усунення заборон для кодифікації всіх норм української літературної вимови.

2. Особливості вимови звуків української мови

Основні норми української літературної вимови

Вимова голосних звуків

1. Чітка вимова голосних звуків, які наголошуються: [ознака, завдання].
2. Голосні [а], [у], [і] в ненаголошеній позиції вимовляються чітко: [садок, пісок, стілець, кинути, калина].
3. Тільки ненаголошений [о] вимовляється як [о^у] у корені перед наголошеним [у]: [ко^ужух, го^улубка, зо^узул'а].
4. Ненаголошений [е] завжди вимовляється із наближенням до [и]: [ве^исна, ве^изу, се^ило, ме^ижа, не^идогляд].
5. Ненаголошений [и] наближається до [е]: [жи^еве].

Вимова приголосних звуків

1. Чітко вимовляються приголосні звуки між голосними, на початку слова перед голосними: *ріка, збирати, робота*.
2. Дзвінкі приголосні перед глухими не втрачаються своєї дзвінкості [губка, колодка, діжка, могли]. У деяких словах [г] вимовляється як [х] [кіхті, віхті, лехко]. Ніколи не оглушується [г] перед інфінітивним суфіксом -ти: [бігти, могли, стерегти].
3. Глухі приголосні перед дзвінками вимовляються дзвінко [проз'ба, бород'ба].
4. Афrikати [дж], [дз], [дз'] вимовляються дзвінко і зліто: [джерело, дзеркало, ходжу, кукурудза, джурчить].
5. Шиплячі [ж], [дж], [ч], [ш] вимовляються твердо [вуж, жити, джаз, смерч, часто, віри, шепіт].
6. Звук [ф] вимовляється відповідно до свого зображення на письмі і ніколи не повинен змішуватись із звукосполученням [хв]: [факт, асфальт, фартух, футболка]; [хвиля, хвіртка, хвалити, хвастати].
7. Усі зубні приголосні перед [і] вимовляються пом'якшено: [д'іти, в'ітер, з'ірка, ц'ілий, н'іс].
8. Оглушується прийменник і префікс з перед глухими приголосними: [с тобою], [списати].
9. Звук [г] слід вимовляти у словах: *атрус, тава, газда, тандж, танок, татунок, твалт, тедзь, гирлига, глей, тніт, тотель-мотель, трати, тринджоли, ґрунт, ґудзик, ґуля, джигун, дзига, дзиглик, Ґалаган, Ґудзь, ґратчастий, ґречний; твалтувати, тегати, телготати, терготати, терготіти, ґрасувати*.

3. Акцентуаційні норми

Акцентуаційні норми – загальноприйняті правила наголошування слів, що існують в межах орфоепічних норм. Наголос та інтонація є важливими засобами оформлення усного мовлення.

У сучасній українській літературній мові існують єдині акцентуаційні норми, які склалися переважно на основі середньонаддніпрянських говорів, але значний вплив на процес формування наголосу мали й південно-західні діалекти. Акцентуаційні норми мають суспільний характер – дотримання норм наголошування слів є обов'язковим для всіх мовців.

На думку Івана Огієнка, «наголос – це та ділянка літературної мови, яку кожний інтелігент мусить знати якнайкраще, бо власне з наголосу відразу пізнаємо ступінь його знання своєї літературної мови».

Основні особливості акцентуаційних норм:

- 1) наголошування слів з рухомим наголосом (*ніс, несла*);
- 2) наголошування слів з усталеним наголосом, переважно іншомовних (монолог, квартал, сантиметр, аристократія);
- 3) подвійне наголошування слів (*завжди, помілка*);
- 4) наголошування складних слів (сільськогосподарський, веломотоспорт);
- 5) наголошування іншомовних слів, які можуть мати труднощі у вимові (феномен, догмат, генезис);
- 6) наголошування слів, форм слів, відповідники яких у російській мові або в діалектному мовленні мають відмінні наголоси (*кідати, новій, віднести*);
- 7) наголошування слів з метою розрізнення їх значень (*атлас і атлас, замок і замок*).

4. Наголос

Наголос – це виділення частини мовного потоку властивими для певної мови фонетичними засобами. Для української мови характерний динамічний (силовий) наголос, який полягає у виділенні одного зі складів слова більшою силою голосу, тобто сильнішим видихом струменя повітря.

Розрізняють кілька видів наголосів: словесний і логічний.

Словесний наголос виокремлює у слові склад, який вимовляється з більшою силою голосу, чітко і більш тривало (*ра-нок, зе-де-ний*). Словесний наголос в українській мові має вільний, рухомий характер. Вільний характер українського наголосу виявляється у тому, що він не закріплений за певним складом – наголошеним може бути будь-який склад (*сонце, земля, допомога*). Рухомий характер – це властивість наголосу при словозміні переходити з одного складу на інший (*брат – брати, пісня – пісні*). Існують мови, в яких

наголос сталий, тобто чітко закріплений за певним складом: за першим у чеській мові, за передостаннім у польській, за останнім у французькій мові.

Наголос має здатність виступати засобом розрізнення лексичного і граматичного значень слова. Наприклад:

Атлас(зібрання географічних карт) – *атлас* (тканина);

Білизна (вироби з тканини) – *білизна* (білість);

Заклад (установа) – *заклад* (парі);

Замір (задум, намір) – *замір* (замірювання);

Захват (захоплення) – *захват* (дія із значенням захватити щось);

Ірис (рослина, райдужна оболонка ока) – *ірис* (сорт цукерок);

Орган (частина організму) – *орган* (музичний інструмент);

Хаос (у міфології – це безмежний світовий простір, що являє собою суміш усіх стихій) – *хаос* (безладдя);

Рапорт (донесення) – *рапорт* (повторювана частина малюнка);

Запальний (у техніці) – *запальний* (гарячий; пов'язаний з хворобою);

Вигода (користь) – *вигода* (зручність);

Пересічний (посередній; звичний) – *пересічний* (що пересікається);

Характерний (з характером) – *характерний* (властивий);

Господарський (для господарства) – *господарський* (власницький);

Лікарський (від лікар) – *лікарський* (від ліки);

Зорювати (орати) – *зорювати* (ночувати просто неба);

Ніде (немає де) – *ніде* (немає в жодному місці);

Шкода(жаль) – *шкода*(даремно);

Дорога до батьківської хати – *дорога* подруга;

Не піднімаю *руки* – підніміть *руки*.

Логічний наголос падає на такт чи слово, що несуть смислове навантаження висловлювання (фрази, речення). Логічний наголос виділяє у висловлюванні важливе за значенням слово.

Наприклад:

Брат прийшов до мене (а не сестра, мама).

Брат *прийшов* до мене (а не приїхав чи прилетів).

Брат прийшов *до мене* (а не до Вас).

Основні випадки наголошення слів

Правильно	Неправильно	Правильно	Неправильно
беремо	беремо	ознака	ознака
бовтати	бовтати	олень	олень
босий	босий	осока	осока
була, було, були	була, було, були	отаман	отаман
валовий	валовий	параліч	параліч

везти (ввезти)	везти (ввезти)	пасти	пасти
верба	верба	пеня	пеня
веретено	веретено	перчити	перчити
вести (ввести)	вести (ввести)	петля	петля
випадок	випадок	Покрова	Покрова
виразний	виразний	Полтавщина	Полтавщина
візник	візник	порядковий	порядковий
вільха	вільха	предмет	предмет
вісімдесят	вісімдесят	приятель	приятель
вітчим	вітчим	пурхати	пурхати
гостей	гостей	ремінь	ремінь
граблі	граблі	решето	решето
дошка	дошка	ринковий	ринковий
дрова	дрова	рідкий	рідкий
залоза	залоза	сердити	сердити
ідемо	ідемо	середина	середина
кидати	кидати	сироватка	сироватка
кишка	кишка	сімдесят	сімдесят
кінчити	кінчити	слабий	слабий
клеїти	клеїти	смак, Р.в. смаку	смак, смаку
Коваль	Коваль	старий	старий
колесо	колесо	твердий	твердий
колія	колія	текстовий	текстовий
контрактовий	контрактовий	терези	терези
коромисло	коромисло	тісний	тісний
косий	косий	товпитися	товпитися
котрий	котрий	товстий	товстий
Кравець	Кравець	той, того, до того	той, того, до того
красти, краду	красти, краду	тонкий	тонкий
кроїти	кроїти	успіх	успіх
кропива	кропива	фартух	фартух
курятина	курятина	фаховий	фаховий
кухонний	кухонний	феномен	феномен
легкий	легкий	хапати	хапати
льодовий	льодовий	циган	циган
малий	малий	час, р. відм. часу	час, часу
металургія	металургія	черкати	черкати
ненавидіти	ненавидіти	черпати	черпати
ненависний	ненависний	черствий	черствий
ненависть	ненависть	черствіти	черствіти
новий	новий	щипці	щипці
обруч	обруч	яловичина	яловичина

5. Складні випадки наголошення слів

Для української мови не існує єдиної норми наголошення слів, як у французькій чи польській мовах. Проте кожне слово має єдиний наголос, місце якого визначене і закріплене мовною нормою. Незначна кількість слів можуть мати подвійне наголошення при єдиному лексичному значенні (*алфавіт, байдуже, весняний, вугільний, завжди, договір, простий, ясний, помилка).*

Норми наголошення слів у сучасній українській літературній мові врегульовують такі наголошення:

1. У дієсловах першої особи однини та множини теперішнього і майбутнього (простого) часу наголошується переважно закінчення: *пишу, прошу, беремо, берете, сиджу, ходжу, ношу.*

2. Слово *бути* в інфінітиві та у формах майбутнього часу наголошується на першому складі, а в минулому часі однини (Ж. р. або С. р.) й множини – на останньому (*буде, будуть, була, були тощо).*

3. У кількісних числівниках на позначення одиниць другого десятка наголошується частина-на-: *дванадцять, одинадцять.*

4. У складних числівниках на позначення десятків наголос падає на останній склад: *п'ятдесят, шістдесят. Зберігається на останньому складі і в непрямих відмінках: *шістдесяти, шістдесятьох.**

5. Іменники Чоловічого роду II відміни при відмінюванні в множині мають наголос на закінченні: *директор – директори, директорів, директорам; рік – роки, років, роками; але *студенти, друзі, кроки, підручники, солдати. У сполученні цих іменників з числівниками *два, три, чотири* наголошується, як правило, кореневий склад: *два майстри, три роки.***

6. Іменники із суфіксом -к- у формі множини наголос, як правило, падає на останньому складі: *книжки, голки, папки.*

7. У віддієслівних іменниках Середнього роду із суфіксом -анн-(я) наголошується такий самий склад, що і в інфінітивних формах дієслів, від яких вони утворені: *навчати – навчання, креслити – креслення, послати – послання. Але у двоскладових словах цього типу наголошується останній склад: *звання, знання, прання тощо.**

8. У префіксальних віддієслівних іменниках наголос переважно падає на префікс: *наклеп, запит, відлік, загадка, приказка, позначка (але *вимова).**

9. У деяких словах іншомовного походження наголос падає на останній склад: *каталог, монолог, діалог, некролог, квартал.*

10. У складних іменниках на позначення міри виміру довжини наголошується частина-метр: *міліметр, дециметр, сантиметр, кілометр.*

11. У багатоскладових прикметниках наголос падає на закінчення: *вузький, легкий, мілький, низький, пісний, різкий, стійкий, страшний, тонкий.*

Тема 3. Культура мовлення на лексичному рівні

1. Лексика сучасної української мови.
2. Синоніми як засоби точного і доречного вживання слів у мовленні.
3. Омоніми: особливості використання у мовленні
4. Пароніми: культура слововживання
5. Антоніми як засіб реалізації семантичного контрасту
6. Терміни у системі професійного мовлення.
7. Українська лексикографія.

Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля,
Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтесь доглядать свій сад

Максим Рильський – поет

1. Лексика сучасної української мови

Усі слова мови становлять її лексику – словниковий склад.

Лексика (від грец. *lexikos* – словесний, словниковий) – це сукупність слів будь-якої мови, а також сукупність слів певної сфери вживання (професійної, ділової, наукової тощо). Лексичне багатство мови свідчить про розвиток суспільства. Лексика української мови дуже багата. Одинадцятитомний «Словник української мови» (1970–1980 рр.) містить понад 134 тисячі слів. Великий тлумачний словник української (2009 р.) мови налічує 250 тисяч слів. Але і ці словники не охоплюють всього словникового багатства української літературної мови. Адже до словникового складу мови належать слова з різним лексичним значенням чи походженням, фонетичним складом, морфемною будовою, з різними граматичними властивостями. Словниковий склад перебуває у постійному русі, зазнає безперервних змін, відбиваючи ті процеси, що відбуваються у навколишньому світі і суспільстві. Кожна особистість має власний словниковий запас. Автори високохудожньої творчості вживають 10-12 тисяч слів. Словник мови Т. Шевченка містить приблизно 10 тисяч слів.

Лексикологія – це розділ мовознавства, який вивчає словниковий склад мови. А в широкому значенні – це загальне позначення всіх розділів, що вивчають слово. До лексикології у широкому значенні належать такі науки:

- власне лексикологія – вивчає словниковий склад мови;
- семасіологія (від гр. *semasia* – знак, значення) – вивчає значення слів;
- етимологія (від гр. *etymon* – істина) – досліджує походження слів;
- фразеологія (від гр. *phrasis* – мовний зворот, фраза) – досліджує стійкі словосполучення;

• ономастика (від гр. *onomastike* – мистецтво давати імена) – наука про власні назви. Складається із антропоніміки – наука про імена людей, топоніміки – науки про географічні назви;

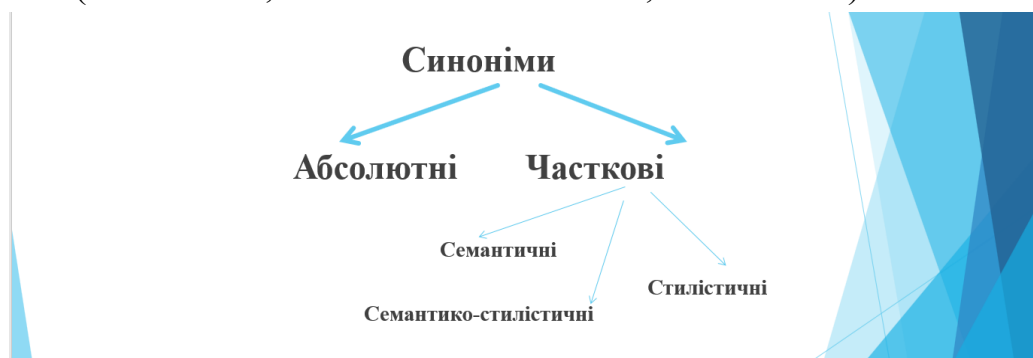
• лексикографія (від гр. *lexicon* – словник і *grapho* – пишу) – наука про укладання словників.

2. Синоніми як засоби точного і доречного вживання слів у мовленні

Синоніми (від гр. *synonymos* – однойменний) – це слова, що по-різному звучать, але мають близькі значення; слова, які мають лексичні значення, що повністю або частково збігаються. Наприклад, *веселка – райдуга; фонтан – водограй; врода, краса, красота, вродливість, ліпота; мить – момент; крізь – через*. Синоніми відрізняються відтінками значення, стилістичним забарвленням, можливістю поєднання з іншими словами або можуть бути тотожні за значенням.

Синоніми за своїм спільним основним лексичним значенням об'єднуються в синонімічний ряд, який утворює систему відтінків одного значення. Синонімічний ряд – це сукупність усіх синонімів певного змісту. У синонімічному ряду виділяють головне (стрижневе, опорне) слово – домінанту. Домінанта – це носій основного лексичного значення, спільного для всього синонімічного ряду, стилістично нейтральне слово, найуживаніше. Наприклад, *іти* (домінанта) – *рухатися, пересуватися, прямувати, простувати, тупати, крокувати, марширувати, брести, тупати, плентати, шкандибати, шкутильгати, човгати, дріботіти, пливти* і т. д.

За ступенем синонімічності синоніми поділяються на абсолютні й часткові (семантичні, семантико-стилістичні, стилістичні).

Абсолютні (повні) синоніми – слова, що повністю збігаються за лексичним значенням, тобто не різняться ні відтінками значень, ні емоційним забарвленням, ні сполучуваністю. Вони можуть взаємозамінюватись у будь-яких контекстах. Наприклад, *мовознавство – лінгвістика, століття – сторіччя, орфографія – правопис, прерогатива – перевага, контракт – договір, баланс – рівновага, аргумент – доказ, кредит – позика, оплески – аплодисменти, літак – аероплан, укол – ін'єкція, вітрило – парус*. Абсолютних синонімів у мові небагато, здебільшого абсолютні синоніми трапляються у термінології (українські відповідники до запозичених слів).

Часткові синоніми – слова, що не повністю збігаються. Вони можуть різнитися відтінками значень, емоційно-експресивним забарвленням, стилістичними функціями. Відповідно до цього серед часткових синонімів виділяють семантичні, стилістичні, семантико-стилістичні підгрупи синонімів.

Синоніми – це багатство мови. Уміле використання синонімів допомагає вибрати із синонімічного ряду слово, що найточніше і найвиразніше передає висловлювану думку, дає змогу уникати повтору однакових слів і цим сприяє виразності мови.

Стилістичні функції синонімів в українському мовленні різноманітні: функція урізноманітнення контексту, зумовлена прагненням уникнути повторень; функція взаємного або перехресного уточнення, коли кожне слово є деталізуючим по відношенню до іншого; функція підсилювання; емоційно-оцінна, естетична функції. Слова в синонімічному ряді спільні за семантикою, але різні за функційно-стильовою приналежністю, тому вибір складників синонімічного ряду дуже важливий для мовця. Стилістичний добір синонімів передбачає якісне використання слів у тексті (зіставлення нейтрального і стилістично забарвленого слова; нанизування одностильових синонімів та протиставлення різностильових), їх кількісне навантаження і комбінування. Лексична синоніміка неоднаково представлена у функцій стилях мовлення.

Використання мовних синонімів у великій кількості і значній різноманітності характерне для художнього стилю (контекстуальні синоніми на відміну від загальномовних властиві лише цьому стилю мовлення). У публіцистичному стилі, зокрема в художньо-публіцистичному, автори теж широко застосовують ці мовні засоби для вираження своїх задумів та індивідуальності. Синоніміка у розмовному стилі, порівняно з попередніми, вживається не так часто і дещо одноманітно. Науковий і офіційно-діловий стилі обмежують уживання синонімів (можливі лише контекстуальні уточнення з прямим значенням). Отже, у кожному стилі мовлення наявна лексична синоніміка з певними особливостями використання.

Науковий стиль мовлення має синонімічні пари, один компонент яких власне український, а інший - запозичений. У власне науковому стилі необхідно надавати перевагу іншомовним словам, а в інших підстилях – їх власне українським відповідникам (*лінгвістика* – *мовознавство*). Офіційно-діловий стиль використовує синоніми тільки для пояснення і деталізації, але знову ж таки обмежено, оскільки синоніми завжди вносять у мовлення зміни відтінків лексичного значення (*земля* – *суша* – *територія*). Синонімію у художньому, публіцистичному і розмовному стилях використовують найширше для увиразнення, урізноманітнення викладу, уникнення тавтології (*дивитися*, *бачити*, *зиркати*, *глянути*). У цих стилях синоніми виконують такі функції: естетично-зображальну, емоційну, оцінну, експресивну. Такі мовні засоби необхідно доцільно використовувати з урахуванням мовленнєвої ситуації.

3. Омоніми: особливості використання у мовленні

Омоніми (від гр. *homos* – однаковий, *опута* – ім'я) – слова, що звучать однаково, але мають різні значення і не мають нічого спільного у властивих їм значеннях. Наприклад, *ключ* – знаряддя для замикання і відмикання замка; джерело; *ліра* – інструмент, грошова одиниця; *чайка* – птах, човен; *точити* – обробляти на токарному верстаті; наливати, цідити.

Омоніми можуть застосовуватися у різних стилях мовлення, але з певною стилістичною метою тільки у художньому. Науковий і офіційно-діловий стиль вимагають точності контексту, тому омоніми у них не мають стилістичної маркованості і вживаються тільки у нейтральному значення. Омонімія належить до стилістичних засобів вузького спрямування щодо використання та стильової приналежності. У художньому, публіцистичному, розмовному стилях вона є засобом створення комічного, каламбурів. У науковому й офіційно-діловому стилях омоніми використовуються тільки як конкретні назви понять, явищ, дій.

Варто наголосити, що, вживаючи омоніми, потрібно знати їх лексичне значення і доречно та вміло використовувати. Вживаючи омоніми, треба завжди дбати про те, щоб у реченні точно можна було визначити їх значення і цим уникнути двозначності інформації. Омоніми становлять неабияку трудність у практиці слововживання.

Існує явище міжмовної омонімії – сплутування однакових за звучанням слів близькоспоріднених мов. Міжмовні омоніми – це різні за значенням слова, що збігаються за формою повністю або в основній їх частині.

4. Пароніми: культура слововживання

Пароніми (відгрец. *para* – поблизу, поруч і *опута* – ім'я) – це слова, подібні між собою за звучанням і частково збігом морфемного складу. Наприклад, *адресат* – *адресант*, *кампанія* – *компанія*, *континент* – *контингент*, *дипломат* – *дипломант*, *вовна* – *бавовна*.

Явище паронімії вимагає точного знання значень і адекватного вживання слів. Незначна відмінність між двома словами приводить до помилок, до неправильної заміни одного слова іншим. Отже, при використанні паронімів слід звертатися до відповідних тлумачних словників з метою уточнення значення, правопису і вимови потрібного слова. Вміння особистості розрізняти паронімічні слова і правильно вживати їх у мовленні – неодмінний складник культури мови.

Приклади паронімічних слів, що використовуються в українському мовленні і неправильне вживання яких може докорінно змінити зміст висловлювання.

вибачати – виявляти поблажливість до когось, прощати провину;

вибачатися – просити вибачення «у самого себе», усвідомлювати свою провину;

талан – доля, щастя, удача;

талант – видатні природні здібності, обдарованість;

кампанія – сукупність заходів для здійснення важливих громадсько-політичних, господарських або культурних завдань;

компанія – група осіб, об'єднана певними інтересами, товариство; торгівельне або промислове об'єднання, спілка.

Пароніми є активно вживаними словами у всіх стилях мовлення, але виконують стилістичну роль тільки у художньому стилі – для створення каламбурів, словесної гри тощо.

6. Антоніми як засіб реалізації семантичного контрасту

Антоніми (від гр. *anti* – проти, *опута* – ім'я) – це різні за звучанням слова, які мають протилежні, але співвідносні значення. Наприклад, *день* – *ніч*, *жар* – *холод*, *радість* – *горе*. Наведені пари слів мають протилежні значення, що об'єднуються спільним родовим значенням: для *день* і *ніч* – це час, *жар* – *холод* – температура, *радість* – *горе* – почуття. Тому в антонімічні пари можуть об'єднуватися слова з протилежним значенням, якщо вони мають яку-небудь лексичну спільність. Антоніми утворюються поєднанням лише двох слів; цим вони відрізняються від синонімів, кількість яких в одному ряду не обмежується.

Аноніми поділяються на загальнономовні й контекстуальні. Загальнономовні антоніми – це слова, протилежні значення яких не зумовлені жодним контекстом. Вони зафіксовані у словниках і відтворюються в однакових умовах. Наприклад, *перемога* – *поразка*, *світлий* – *темний*, *любити* – *ненавидіти*, *війна* – *мир*. Контекстуальні антоніми набувають антонімічних відношень лише в певному контексті. Наприклад, *Той мурує, той мудрує* (Т. Шевченко). *Червоне – то любов, а чорне – то журба* (Д. Павличко).

Антонімічні відношення ніби пронизують мову і використовуються тоді, коли потрібно найкращим способом виразити семантичний контраст у тексті, дати вичерпну характеристику явищам дійсності на основі зіставлень і порівнянь. Наприклад, *конвалія буває білою, але не чорною*.

7. Терміни у системі професійного мовлення

Термін (від лат. *terminus* – межа, кінець, кордон) – це слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття певної галузі науки, техніки, культури, суспільного життя. Наприклад, *відмінок*, *іменник*, *атом*, *молекула*, *піраміда* та ін. Конкретний зміст поняття, визначеного терміном, стає зрозумілим лише завдяки дефініції. Дефініція – це лаконічне визначення, яке зазначає суттєві ознаки предмета або значення поняття, тобто його зміст і межі. Значення термінів зафіксовано у спеціальних словниках, довідниках.

Характерні ознаки термінологічної системи:

- системність;

- приналежить до певної терміносистеми;
- наявність дефініції (визначення);
- однозначність у межах однієї терміносистеми;
- точність;
- стилістична нейтральність;
- відсутність синонімів, омонімів;
- відсутність експресивності, суб'єктно-оцінних відтінків.

У складі професійної, наукової та науково-технічної лексики значне місце належить термінам. Більшість термінологічної лексики співвідносна з певними науковими, виробничими, технічними та іншими галузями знань (*бактерія, хлорид, інтеграл, планета, нація, кредит, хірургія, акорд*). Діловому стилю притаманна термінологія, що утворюється із активної лексики (*діловодство, справочинство*); запозичується із інших мов (*бланк, бюджет*); утворюється за допомогою частин іншомовних слів або із запозичених складників (*фотокамера*). В основному значення термінів зафіксовані у державних стандартах, спеціальних словниках, довідниках. Ось чому терміни і повинні вживатися лише в зафіксованому значенні.

Термінологія – 1) розділ мовознавства (термінознавство), що вивчає терміни; 2) сукупність термінів певної мови або певної галузі.

Терміносистема – це галузеві термінології, сукупність термінів конкретної галузі. Кожна вузька галузь науки має свою термінологію. Виділяють такі основні групи термінологічної лексики:

- мовознавчу (*фонема, морфема, афікс, парадигма, синонім*);
- літературознавчу (*синектоха, лейтмотив, хорей, фабула*);
- математичну (*ціле, дільник, котангенс, інтеграл*);
- фізичну (*коливання, тиск, коливання*);
- філософську (*буття, абсолют, апіорі, гносеологія*);
- фінансову (*банк, кредит, лізинг, баланс*);
- хімічну (*молекула, кисень, кислота, іонізація, оксид*);
- біологічну (*рецептор, клітина, мезодерма*) тощо.

Деякі терміни зрідка можуть мати кілька значень. Наприклад, *справа* – означає один документ, а також сукупність документів, інше значення має словосполучення *юридична справа*. Правильне значення того чи іншого терміна допомагає з'ясувати контекст. Під час утворення похідних форм терміна необхідно користуватися лише тими формами, що подано у довіднику, бо вільне словотворення може стати причиною неправильного використання.

8. Українська лексикографія

Лексикографія – це 1) розділ мовознавства, що досліджує теоретичні принципи укладання словників, вивчає типи словників; 2) процес збирання слів та створення словників; 3) сукупність словників певної мови. Сама наука про складання словників має практичне застосування, адже словники необхідні для вивчення рідної та іноземних мов, підвищення культури мовлення і загалом культури людини, суспільства.

Словник – це довідкове зібрання у формі книги (комп'ютерному варіанті) слів, інших мовних одиниць з інформацією про їх значення, вживання, будову, походження тощо чи з перекладом на іншу мову.

Усі словники залежно від призначення і характеру пояснення словникового матеріалу поділяються на енциклопедичні та лінгвістичні.

Енциклопедичні словники або енциклопедії вміщують опис навколишнього світу, пояснюють явища, дають бібліографічні відомості про знаменитостей тощо. До енциклопедичних належать і галузеві термінологічні словники – Енциклопедія «Українська мова» (Київ, 2000).

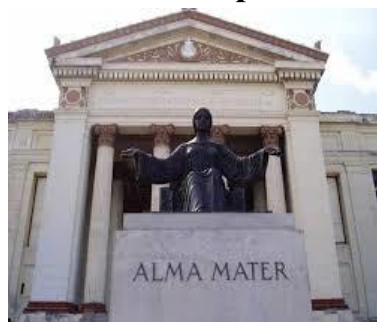
Лінгвістичні словники – це словники слів, що дають інформацію не про речі, а про слова: пояснюють слово, розкривають його семантичне значення, визначають основні типи зв'язків з іншими словами, висвітлюються головні стилістичні властивості слова тощо. Лінгвістичні словники бувають:

- *загальні* – тією чи іншою мірою охоплюють всю лексику;
- *спеціальні* – подають лексику одного роду;
- *одномовні, двомовні, багатомовні*;
- *тлумачні* – розкривають семантику слів, граматичні і стилістичні особливості;
- *перекладні* – до слів однієї мови подано відповідники іншої;
- *іношомовних слів* – охоплюють порівняно недавно запозичену лексику, містять відомості про те, з якої мови і від якого слова вони походять, розкривають його значення;
- *історичні* – пояснюють лексику певної історичної епохи;
- *діалектологічні* – аналізують лексику певної місцевості;
- *словотвірні, морфемні* – вміщують інформацію про способи творення слів та їх будову;
- *етимологічні* – з'ясовують походження слів та зміни в їхньому значенні, первісне значення слова;
- *словники синонімів, антонімів, паронімів, фразеологічні словники, орфографічні, орфоепічні* та ін.

Тема 4. Граматичні аспекти культури мовлення

1. Морфологічні норми. Основні морфологічні категорії.
2. Категорія роду іменника.
3. Категорія ступенів порівняння прикметників.
4. Особливості словозміни числівника.
5. Синтаксичні норми.
6. Складні випадки керування.
7. Порядок слів у реченні.
8. Координація присудка з підметом.

Граматичні підкорюються навіть імператори **Латинське прислів'я**

1. Морфологічні норми. Основні морфологічні категорії

Морфологічні норми регулюють вибір варіантів граматичної форми слова і варіантів її поєднання з іншими словами. Морфологічні норми передбачають правильний вибір граматичної форми слова, а саме: визначення і творення числа іменників; визначення роду іменника; утворення відмінкових форм прикметника; утворення ступенів порівняння прикметників; відмінювання числівників, сполучення числівників з іменниками; утворення форм дієслова. Головними поняттями визначення морфологічних норм літературної мови є поняття граматична категорія, граматичне значення, граматична форма.

Граматична категорія (від гр. *kategoria* – судження, визначення) – це найбільш широке і загальне поняття, що об'єднує ряд співвідносних граматичних значень, виражених різними мовними засобами. Граматична категорія – це родове поняття (ширше, загальніше), а граматичне значення – це видове (вужче, конкретніше).

Доморфологічних категорій належать такі: роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, особи, часу, способу, стану, виду. Граматичні категорії виконують дуже важливу класифікаційну роль, узагальнюючи часткові граматичні значення. Граматична категорія ґрунтується на двох і більше співвідносних граматичних значеннях. Наприклад: граматична категорія роду об'єднує жіночий, чоловічий, середній і спільний роди.

2. Категорія роду іменника

Рід – одна з найголовніших граматичних категорій іменника. У сучасній українській літературній мові будь-який іменник (за винятком тих, що вживаються тільки у множині) обов'язково належить до певного роду: чоловічого (*дуб, учень, хлопець, ректор*), жіночого (*дівчина, мама, голубка, студентка, книжка*), середнього (*сонце, море, поле, орля*), спільного (*забіяка, сирота, листоноша, плакса, роззява, рюмса, ябеда*).

Граматичний рід іменника виявляється по-різному: у назвах істот він пов'язаний із поняттям статі і є лексико-граматичним показником; у назвах неістот рід – це суто граматична, формальна категорія.

В іменниках категорія роду може виявлятися різними мовними засобами:

- позитивною або негативною флексією (*береза, дерево, море, час*);
- суфіксами (*робітник, робітниця, поетеса*);
- пояснювальним словом (*груповий староста, старий адвокат*).

В іменниках неістот рід визначається здебільшого за допомогою закінчень у початковій формі:

- чоловічий рід – нульове закінчення, флексія –о, -а (*ліс, дім, Дніпро, Микола, шлях, колір, ніж, жолудь*),
- жіночий рід – флексія –а(я), нульове закінчення (*книга, земля, ніч, думка, сталь, ціль, відстань, любов*);
- середній рід -о,-е,-а(я) (*болото, море, сім'я, сито, небо, коліща*).

Рід невідмінюваних іменників іншомовного походження – загальних назв визначається залежно від того, кого чи що вони називають:

- особу чоловічої статі – чоловічий рід (*аташе, мосьє, кюре, денді, рантьє, маестро, буржуа, кутюр'є*);
- особу жіночої статі – жіночий рід (*леді, мадам, міс, місіс, фрау, міледі*);
- назви неістот належать до середнього роду (*депо, метро, таксі, ательє, купе, рагу, попурі, меню, рагу, бюро*);
- назви істот, а саме тварин, птахів - чоловічий рід (*шимпанзе, ара, какаду, поні, кенгуру, колибри*).

Рід невідмінюваних іменників у прикладах

Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
аташе	назви риб: турамі, івасі,	назви рослин: авокадо,
імпресаріо	путасу, фугу	алоє, каланхоє, манго,
конферансьє	мови: бенталі, гінді,	сорго
кутюр'є	комі	назви страв: бeze, глясе,
маестро	альма-матер	рагу, канале, мате,
мес'є	авеню	

папараці	бере	суфле, соте, фрикасе,
портє	боржомі	філе
рантьє	кольрабі	музичні терміни:
рефері	салямі	адажіо, алегро,
тифозі	бері-бері	інтермецо, капричіо,
тореро	страдиварі	стакато
шансоньє	цеце	предмети вбрання:
япі	капітель	галіфе, кашне, кімоно,
ара (арара)	інженю	сабо, сарі
гризлі		амплуа
динго		бароко
жако		ватерполо
зебу		есе
ему		джерсі
какаду		жалюзі
коала		каное
маго		кашпо
поні		плісе
сапажу		прес-пап'є
фламінго		ралі
шимпанзе		ранчо
бенді		сіті
кабукі		цунамі
кантрі		
шимі		
багі		
назви сортів винограду:		
арараті, арені, бахтіорі,		
джині, каберне		
назви страв: барбекю,		
сулугуні		
назви вітрів: грего,		
майстро, памперо,		
солано, сироко,		
торнадо		

Деякі невідміювані іменники також можуть належати до двох родів: *загадковий візаві і загадкова візаві* (той, хто перебуває навпроти), *ваш протезе і ваша протезе* (особа, що користується чиеюсь прихильністю),

рекомендацією), *дивакуватий хіпі і дивакувата хіпі* (представник / представниця руху хіпі), *співучий колібри і співуча колібри* (птаха), *визнана есперанто і визнане есперанто* (штучна мова), *запальний або запальне па-де-де, па-де-труа* (танець), *міцний або міцне бренді* (міцний напій), *один або одне екю* (назви грошових одиниць).

Рід деяких невідмінюваних іменників може залежати від лексичного значення іменників:

прудка ківі (пташка) і *зелене ківі* (тропічне дерево та плід з нього),
велетенський боа (удав) і *гарне боа* (шарф з хутра або пір'я),
чудовий бієнале (фестиваль) або *чудова бієнале* (виставка),
сухе кеш'ю (тропічне дерево) і *сухий кеш'ю* (плід цього дерева),
смачний каберне (сорт винограду) і *смачне каберне* (назва вина).

Власні назви належать до певного роду відповідно до їх загальної (родової) назви:

Баку, Тбілісі (місто – С. р.),
Ай-Петрі (гора – Ж. р.),
Кракатау (вулкан – Ч. р.; гра – Ж.р.),
Хоккайдо (острів - Ч. р.),
Міссісіпі (річка – Ж. р.),
Монако (країна – Ж. р., місто – С.р).

Рід невідмінюваних аббревіатур визначається залежно від стрижневого слова:

НБУ (Національний банк України) – чоловічий рід,
МЗС (Міністерство зовнішніх справ) – середній рід.

Фемінітиви як виразник гендерної рівноправності в українській мові. Мова як суспільне явище – жива, постійно розвивається, вдосконалюється, реагує на життя суспільства. На початку ХХІ століття в соціумі в усіх країнах життя утверджується гендерна рівноправність як важливий ціннісний складник дотримання соціальних прав і свобод особистості. Мова нині також відображає гендерну рівність у лінгвістичних одиницях (фемінітивах), як протиставлення мовного антропоцентризму, за якого назви професій, посад, звань жінок позначаються формами іменників чоловічого роду.

Фемінітиви (від лат. *fēmina* – жінка, *fēminīnus* – жіночий) – це група слів жіночого роду за певним станом, професією, посадою, званням тощо.

Фемінативи – це:

- «слова, які потенційно є виразниками чоловічої і жіночої статі, а у структурі мови вони марковані граматичним жіночим родом, що й зумовило їхню назву (А. Загнітко);

- «слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду, що належать до всіх людей незалежно від їхньої статі: *льотчик – льотчиця, письменник – письменниця, професор – професорка* тощо» (З. Шевченко);

- «підсистема морфологічних одиниць, чітко окреслених граматичним жіночим родом, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду. Інтенсифікацію творення й уживання таких одиниць спричинено низкою чинників: значно ширшим опануванням жінками суто «чоловічих» царин діяльності, а також зростанням в українському соціумі під впливом Заходу ідей фемінізму, спрямованих, зокрема, і на подолання «мовної дискримінації жінки» (О. Тараненко).

В українській мові фемінітиви були відомі з давніх дописемних часів, а з появою книгодрукарства означені лексеми стали більш вживаними. Найдавніші за походженням фемінітиви – це назви жінок індоєвропейського та праслов'янського походження, а саме: назви жінок за їх діяльністю, станом, віком, стосунками тощо. Ще у текстах перших пам'яток української писемності наявні фемінітиви:

- «Руська правда» (XI ст.): *дщерь, госпожа, жена, кормилиця, мати, матерь, ремесвениця, роба, сестра*;

- «Слово о полку Ігоревім» (XII ст.): *дѣва, дѣвица, дѣвка, жена, мати, Богородица*;

- «Повість минулих літ» (XII ст.): *заступниця, ключниця, наложниця, начальниця*.

У першому українському друкованому словнику «Лексис» Лаврентія Зизанія (1596 р.) було такі жіночі назви: *дочка, медведиця, молодиця, невістка, скорчена, сляка (скривлена), горбата*. У XVI–XVIII століттях кількість фемінітивів як жіночих назв в українській мові поступово збільшується. У XIX столітті фемінітиви вживаються в усному мовленні, а в писемному фіксуються не так часто. На початку XX століття жінки стали активно виявляти себе у соціальному житті та професійній діяльності, тому і певною мірою зросла кількість вживання фемінітивів. Лексикографічні праці початку XX століття містять фемінітиви. Так, у «Словнику української мови» (1920 р.) Дмитра Яворницького зафіксовано такі фемінітиви: *євангелитка, єретниця, величниця (шанувальниця), домовласниця, злочинниця, колежанка, змагальниця (учасниця змагань), здільниця (майстриня, артистка)* та ін. У 30-х роках XX століття фемінітиви були маловживані в писемній українській мові. У другій половині XX століття фемінітиви активно поширюються у мовленні. Так, в 11-томному Словнику української мови (1970–1980 рр.) вже було 3500 фемінітивів, однак

багато з них мали позначку «розмовне», чи «зневажливе» слово. Вживання фемінітивів у сучасній українській літературній мові XXI століття – це відновлення питомої мовної традиції. За матеріалами дослідників, нині в українській мові налічується приблизно 8000 фемінітивів.

З 2019 року в Україні набула чинності нова редакція Українського правопису, у якій визначено використання фемінітивів (параграф 32, пункт 4).

У 2020 році Міністерство економіки України затвердило Зміну №9 до Національного класифікатора ДК 003:2010, відповідно до якої можливе вживання фемінітивів в документації. У документі зазначено: «У Класифікаторі професій професійні назви робіт наводяться у чоловічому роді, окрім назв, які застосовуються виключно у жіночому роді (економка, нянька, покоївка, сестра-господиня, швачка). За потребою користувача, при внесенні запису про назву роботи до кадрової документації окремого працівника, професійні назви робіт можуть бути адаптовані для означення жіночої статі особи, яка виконує відповідні роботи (відповідно до пункту 4 параграфа 32 Українського правопису, схваленого постановою Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 437). Наприклад, інженер інженерка, верстатник широкого профілю верстатниця широкого профілю, соціолог соціологиня».

Фемінітиви в сучасній українській мові, згідно чинного правопису 2019 р., творяться від іменників чоловічого роду переважно за допомогою суфіксів **-к-**, **-иц-**, **-ин-**, **-ес-**.

Найуживанішим є суфікс **-к-**: *авторка, дизайнерка, редакторка, доцентка.*

Суфікс **-иц-** додається до основ:

- ✓ із суфіксом **-ник**: *порадниця, письменниця, засновниця, речниця.*
- ✓ із суфіксом **-ень-**: *учениця.*

Суфікс **-ин-** сполучається з основами:

на **-ець**: *кравчиня, плавчиня, продавчиня;*

на приголосний звук: *майстриня, філологиня, лемкиня, фахівчиня.*

Суфікс **-ес-** є рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса, боронеса.*

Не від усіх назв можна утворити милозвучні фемінітиви. Не для всіх назв осіб жіночої статі за видами діяльності (професія, звання, посада тощо) є загальноприйняті фемінітиви. За такої умови, варто вживати лексему «пані», наприклад, *пані посол, пані генерал, пані пілот* та ін.

3. Категорія ступенів порівняння прикметників

Ступені порівняння прикметників – це лексико-граматична категорія якісних прикметників. Вона характеризується тим, що показує ступінь внутрішньої якості, зовнішньої ознаки предмета. У граматиці ступені порівняння виражаються за допомогою суфіксів, префіксів, або окремих слів.

Афіксальні форми ступенів порівняння називаються синтетичними (простими), а ступені порівняння, утворені за допомогою додаткових слів - аналітичними (складеними).

В українській мові розрізняють вищий і найвищий ступені порівняння прикметників. В академічному виданні названо третій ступінь порівняння – нульовий, звичайна форма прикметника. Наприклад: *зелений – зеленіший, найзеленіший; добрий – добріший – найдобріший.*

Не всі якісні прикметники мають ступені порівняння. Не мають ступенів порівняння прикметники:

- 1) що означають масть тварин (*буланій, гнідий, чалий, вороний, сизий*);
- 2) на означення кольору, які утворені на основі кольорової схожості з іншими предметами (*вишневий, шоколадний, янтарний, малиновий*);
- 3) що виражають сталі, остаточні ознаки (*німий, глухий, босий, хворий*);
- 4) складні прикметники (*темно-червоний, блідо-рожевий, червоногарячий*);
- 5) що перейшли із присвійних у якісні (*заяча душа, материнська ласка, орлиний погляд*).

Вищий ступінь порівняння вказує на вищу міру ознаки у порівнянні з іншими. Вищий ступінь прикметників виступає у двох формах – простій (синтетичній) і складній (аналітичній).

Проста форма твориться від початкової форми прикметника за допомогою суфіксів -ш-, -іш-. Наприклад:

Чорний – чорніший зелений – зеленіший
Легкий – легший різкий – різкіший.

Деякі прикметники вищого ступеня порівняння утворюються в українській мові від інших основ:

великий — більший, малий — менший, гарний — кращий, поганий — гірший.

Під час утворення простої форми вищого ступеня порівняння відбуваються певні зміни:

- випадають суфікси **-к-, -ок-, -ек-**: *рідкий – рідший, далекий – дальший, широкий – ширший;*

- приголосні **г, з, ж** разом із суфіксом **-ш-** змінюються на **-жч-**: *вузький – вузьчий, низький – нижчий, дорогий – дорожчий.*

- приголосний **с** разом із суфіксом **-ш-** змінюється на **[шч] -щ-**: *високий – вищий, красивий – кращий.*

Складна форма утворюється аналітично – додаванням слів *більш / менш* до початкової форми прикметника: *більш рідкий, менш далекий.*

Найвищий ступінь порівняння вказує, що даному предмету властива ознака чи якість у найбільшій мірі, яка може позначатися прикметником. Наприклад. *Найчистіші діаманти сяють ясні та прозорі* (Леся Українка).

Найвищий ступінь порівняння має три форми: просту, складну і складену. Проста і складна форми творять синтетично, складена – аналітично.

Проста форма твориться за допомогою префікса *най-*, що додається до простої форми вищого ступеня порівняння:

Рідніший – найрідший

Червоніший - найчервоніший

Складна форма твориться додаванням часток **як-, що-** до простої форми найвищого ступеня порівняння. Частки виступають у формі префікса і пишуться разом. Наприклад:

Найрідніший – якнайрідніший

Найкращий – щонайкращий

Складена форма найвищого ступеня порівняння твориться додаванням слів *найбільш / найменш* до звичайної форми прикметників:

Рідний – найбільш рідний

Красивий – найбільш красивий

4. Особливості словозміни числівника

Особливості походження числівників, специфіка їх формування як окремої лексико-граматичної категорії, складна структурна організація числових назв спричинилися до того, що числівники мають розгалужену систему відмінювання. Кількісні числівники не мають граматичної категорії числа, оскільки вже своїм лексичним значенням виражають поняття числа.

Числівник *один* відмінюється за родами, числами, відмінками (*один місяць, одна дівчина, одне вікно*). У множині вживаються тільки тоді, коли поєднуються із множинними іменниками (*одні ворота, вила, двері*).

Числівник *два* має ознаки роду тільки при іменниках в Називному і Знахідному відмінках: *два кілометри, дві тонни*. У непрямих відмінках родових ознак не має: *двох кілометрів, двох тонн*.

Числівники *три, чотири* відмінюються за таким зразком:

<i>Н.в.</i>	<i>три</i>	<i>чотири</i>
<i>Р.в.</i>	<i>трьох</i>	<i>чотирьох</i>
<i>Д.в.</i>	<i>трьом</i>	<i>чотирьом</i>
<i>З.в.</i>	<i>трьох</i>	<i>чотирьох</i>
<i>О.в.</i>	<i>трьома</i>	<i>чотирма</i>
<i>М.в. (на)</i>	<i>трьох</i>	<i>чотирьох</i>

Окремий різновид відмінювання утворюють числівники від *п'яти до двадцяти*, а також числівники *тридцять, п'ятдесят – вісімдесят*. Усі названі числівники в непрямих відмінках, крім знахідного, мають паралельні форми. У складних числівниках на позначення десятків змінюється лише друга частина. Наприклад:

<i>Н.в.</i>	<i>п'ять</i>	<i>одинадцять</i>	<i>п'ятдесят</i>
<i>Р.в.</i>	<i>п'яти</i>	<i>одинадцяти</i>	<i>п'ятдесяти</i>
	<i>п'ятьох</i>	<i>одинадцятьох</i>	<i>п'ятдесятьох</i>
<i>Д.в.</i>	<i>п'яти</i>	<i>одинадцяти</i>	<i>п'ятдесяти</i>
	<i>п'ятьом</i>	<i>одинадцятьом</i>	<i>п'ятдесятьом</i>
<i>З.в.</i>	<i>Н. або</i>	<i>Р.в.</i>	
<i>О.в.</i>	<i>п'ятьма</i>	<i>одинадцятьма</i>	<i>п'ятдесятьма</i>
	<i>п'ятьома</i>	<i>одинадцятьома</i>	<i>п'ятдесятьома</i>
<i>М.в. (на)</i>	<i>п'яти</i>	<i>одинадцяти</i>	<i>п'ятдесяти</i>
	<i>п'ятьох</i>	<i>одинадцятьох</i>	<i>п'ятдесятьох</i>

У складних числівниках на позначення сотень змінюється обидві частини:

<i>Н.в.</i>	<i>двісті</i>
<i>Р.в.</i>	<i>двохсот</i>
<i>Д.в.</i>	<i>двомстам</i>
<i>З.в.</i>	<i>Н. або Р.в.</i>
<i>О.в.</i>	<i>двомастами</i>
<i>М.в.</i>	<i>(на) двохстах</i>

Числівник *сорок, дев'яносто, сто* мають дві відмінкові форми, що творяться за допомогою нульового закінчення і флексії -а: *сорок, сорока*. Числівники *тисяча* відмінюються як іменники І відміни мішаної групи, а *мільйон, мільярд* – як іменники чоловічого роду II відміни твердої групи, *нуль* – як іменник II відміни м'якої групи.

У складених числівниках відмінюється кожна складова частина і пишуться вони окремо.

<i>Н.в.</i>	<i>дев'яносто чотири</i>
<i>Р.в.</i>	<i>дев'яноста чотирьох</i>
<i>Д.в.</i>	<i>дев'яноста чотирьом</i>
<i>З.в.</i>	<i>дев'яносто чотири</i>
<i>О.в.</i>	<i>дев'яноста чотирма</i>
<i>М.в. (на)</i>	<i>дев'яноста чотирьох</i>

Порядкові числівники відмінюються, як прикметники твердої групи (числівник *третій* – як прикметник м'якої групи). Вони мають рід, число,

відмінок, ці граматичні категорії залежні від іменника, з яким вони синтаксично об'єднані.

<i>Н.в. другий</i>	<i>третій</i>
<i>Р.в. другого</i>	<i>третього</i>
<i>Д.в. другому</i>	<i>третьому</i>
<i>З.в. другого</i>	<i>третього</i>
<i>О.в. другим</i>	<i>третім</i>
<i>М.в. (на) другому</i>	<i>третьому</i>

Складні порядкові числівники, що закінчуються на *-тисячний*, *-мільйонний*, *-мільярдний*, пишуться разом. Вони можуть мати більше двох коренів (*стотридцятисемитисячний*). У складених числівниках відмінюється тільки останнє слово. Наприклад: *п'ять тисяч двадцятій*, *п'ять тисяч двадцятого*, *п'ять тисяч двадцятому*.

5. Синтаксичні норми

Синтаксичні норми – це правила побудови синтаксичних конструкцій, що вивчає синтаксис. Синтаксичні норми регулюють вибір способів та варіантів побудови словосполучень і речень та їх вживання у власних висловлюваннях. Основні синтаксичні норми: точність у поєднанні словосполучень зв'язком керування, порядок слів у реченні, правильна координація присудка з підметом, правильна побудова однорідних членів речення. Слова самі собою, як відомо, ще не становлять мови. Щоб виразити словами певну думку, їх треба пов'язати в речення. Речення, його будову та способи об'єднання слів у ньому і вивчає синтаксис. Термін «синтаксис» (від гр. *syntaxis* – складання, впорядкування) використовують у двох значеннях. Потрібно чітко розрізняти синтаксис мови і синтаксис як науку.

Синтаксис мови – це синтаксична будова мови, сукупність синтаксичних одиниць та правил, що регулюють творення і функціонування синтаксичних одиниць.

Синтаксис як наука – це розділ граматики, що вивчає синтаксичну будову мови, форму і зміст синтаксичних одиниць.

Предметом синтаксису є система синтаксичних одиниць, формальна і семантична структура цих одиниць, синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення. У сучасному мовознавстві набуває поширення вчення про три основні синтаксичні одиниці: речення, словосполучення і мінімальна синтаксична одиниця.

6. Складні випадки керування

Керування – це тип підрядного зв'язку, за якого головне слово вимагає від залежного певного граматичного значення. Наприклад, *дякувати вчителю* –

головне слово (*дякувати*) вимагає від залежного Давального відмінка. Керування може бути безпосереднім (безприйменниковим) і опосередкованим (прийменниковим): *отримувати насолоду, малювати картину, виховувати дитину; приїхати до матусі, говорити з учителем.*

Прилягання – тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово (незмінна частина мови) приєднується до головного за змістом та інтонаційно (бо немає змінних граматичних значень). Залежними словами можуть бути прислівники, дієприслівники, неозначена форма дієслова. Наприклад, *повернувся швидко, дуже схвильований, готовий відпочивати, дуже мало.*

Складні випадки керування, що можуть призвести до помилок:

1. Близькозначні синоніми можуть вимагати різних відмінків:

*оволодіти (чим?) мовою – опанувати (що?) мову
навчатися (чого?) мови - вчити (що?) мову
багата (на що?) на знання - багата (чим?) знаннями.*

2. Слова-пароніми мають не тільки різне значення, а і різне керування:

*оснований (на чому?) на правилах – заснований (ким?) ученим
форсувати (що?) переправу – форсити (чим?) модним одягом
переможений (у чому?) у змаганні – переможний (що?) наступ*

3. Неправильне використання прийменників (вони мають бути у словосполученні або, навпаки, є зайвими у ньому):

*хворий на грип (а не хворий грипом),
повнитися щастям (а не повниться від щастя);*

4. Вживання прийменника *по*, що пов'язане із впливом російських конструкцій із цим прийменником.

В українській мові прийменник *по* може означати:

- мету дії (*піти по ягоди, по хліб*);
- місце і напрямок дії, руху (*рух по поверхні, по всьому полю*);
- вказувати на сферу діяльності (*колеги по роботі*);
- вказувати на кількісні відношення (*по 8 робочих годин*);
- час (*по обіді, відпустка по 15.08*);
- об'єктні відношення (*погладив по голові*);
- просторові відношення (*по садочку, по діброві*).

Дотримання синтаксичних норм керування сприяє чіткості, точності викладу, а отже, зрозумілості викладеної думки.

7. Порядок слів у реченні

Порядок слів у реченні – це послідовне розміщення членів речення, зумовлене його змістом і граматичною структурою. В українській мові немає чітко встановленого місця у реченні для кожного його члена, тобто вважається,

що порядок слів у реченні вільний. Однак у деяких випадках місце члена речення узаконюється і зумовлюється змістом висловленої думки, граматичною структурою речення, способом вираження його членів, особливостями їх зв'язку з іншими членами речення. Тому в українській мові можливі різні варіанти розташування слів, але не можна вважати, що порядок слів у реченні цілком вільний.

Розрізняють два типи порядку слів у реченні:

- прями́й, або звичайний;
- зворотний, або інверсія.

Прямий порядок слів фіксує чіткий логічний послідовний вияв у структурі речення, характерний для текстів переважно розповідного характеру, позбавлених експресії. Прямий порядок слів в українській мові є домінуючим, він вважається стилістично нейтральним і є характерним для наукового й офіційно-ділового стилю мовлення. У разі інверсії головний зміст речення зберігається, але зміна порядку слів дозволяє внести додаткові відтінки, підсилити виразність слів. Інверсія частіше зустрічається в художньому і розмовному стилях мовлення.

Прямий порядок слів у реченні виражається у таких позиціях головних і другорядних членів речення:

- підмет завжди займає позицію перед присудком будь-якого типу: *Сонце гріє, вітер віє з поля на долину* (Т. Шевченко);

- узгоджене означення, виражене прикметником, дієприкметником, займенником, порядковим числівником, вживається перед означуваним словом: *Надворі було тепло, як у добре натопленій хаті* (І. Нечуй-Левицький);

- неузгоджене означення (виражене іменником, неозначеною формою дієслова, прислівником та ін.) ставиться після означуваного іменника, крім означення, вираженого займенником *його, її, їх*. Наприклад: *Подали команду рушати* (О. Гончар);

- додаток ставиться після того слова, яке ним керує: *Не встигнеш подивитися на сонце, а вже вечірня зоря темніє тобі у постарілих очах* (М. Стельмах).

- у питальних реченнях підмет, виражений питальним займенником, стоїть тільки на початку речення: *Що біліє там на роздоллі?* (Леся Українка);

- обставини можуть займати різні позиції: *Ой, в саду росла троянда, красувалась між квітками* (О. Олесь).

Інверсований порядок слів має експресивно-стилістичне забарвлення і широко використовується у художньому стилі мовлення як експресивно-

стилістичний засіб, найчастіше з метою виділення якогось слова у реченні. При інверсованому (зворотному) порядку слів:

- присудок стоїть перед підметом: *Запахла осінь ... яблуками, тонким туманом* (М. Рильський);

- узгоджене означення вживається після означуваного слова для підкреслення, виділення ознаки, надання вислову урочистості: *Рече та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива, Додолу верби гне високі, Горами хвилю підійма ...* (Т. Шевченко);

- додаток стоїть перед дієсловом-присудком: *Журбою не накличу собі долі, коли так не маю* (Т. Шевченко).

8. Координація присудка з підметом

Головні члени речення – підмет і присудок – перебувають у двобічному предикативному зв'язку, специфіку якого становлять взаємозв'язок і взаємозалежність цих членів речення. Такий тип зв'язку називається координацією, тобто уподібнення граматичних форм присудка до граматичних форм підмета. Форми присудка можуть уподібнюватися формам підмета в особі, роді і числі. Наприклад: *я пишу, він пише, ти напишеш, він напише, ви напишіть, вони хай напишуть*.

Книжні стилі мовлення вимагають особливої чіткості в погодженні головних членів речення. Підмет у діловому тексті часто виражається цілісним за значенням сполученням слів, тому виникають варіанти погодження присудка з підметом. В одному випадку переважає погодження за змістом, в іншому - за формою. Правильно передані граматичні відношення між підметом і присудком допомагають якнайточніше розкрити, що саме хотів повідомити мовець.

Особливості координації присудка з підметом:

1. Якщо підмет виражений іменником, що означає професію, посаду, звання, рід занять тощо, то присудок узгоджується з власною назвою: *Інженер Михайло Іванович креслив схему. Лікар Олена Петрівна працювала над цією проблемою*.

2. Якщо підмет є незмінна власна назва, то рід дієслова-присудка відповідає формі роду пропущеного іменника, що означає загальну (родову) назву: *Міссісіпі (річка – Ж. р.) зустріла нас теплом*.

3. Якщо підмет виражено аббревіатурою, то присудок узгоджується з опорним словом, що входить до складу найменування: *МОН (Міністерство освіти і науки) України визначило умови вступу до університетів*.

4. Якщо підмет виражено іменником (або особовим займенником) у називному відмінку з прийменником та іменником в О. в., то присудок вживається у множині: *Батько з матір'ю щогодини скрізь були біля дитини* (О. Головка).

5. Якщо підмет виражений поєднанням слів *більшість, меншість, частина, багато, мало, чимало, кілька, декілька* з іменником у формі Родового відмінка множини, то присудок вживається в множині, якщо другий компонент називає істоту і присудок виражає активну або роздільну дію; в однині – якщо присудок вказує на пасивну або спільну дію: *До університету вступають багато студентів. Прошло в мовчанні кілька хвилин* (М. Коцюбинський).

6. Якщо підмет має у своєму складі числівник, що закінчується на *один*, то присудок вживається в однині: *Двадцять один студент склав екзамен на відмінно*. Якщо перед підметом стоять займенники у формі множини (*усі, ці, ті, ваші*), то дієслово-присудок вживається у множині. *Усі двадцять один студенти склали сесію*.

7. Якщо підмет має значення вибіркової і виражений сполуками на зразок *хтось із нас, кожен з нас, хтось із них, кожен із них*, то присудок має форму однини, тому що дія мислиться не як спільна, а як вибіркова, одинична: *Майже кожен з нас має свій особистий талант* (А. Осипов).

8. Якщо підмет кількісно-іменникове сполучення, то присудок може мати форму як однини, так і множини: *Там три верби схилилися, мов журяться вони* (Л. Глібов); *Шість років Левкові минуло* (М. Стельмах).

9. Якщо підмет виражений словосполученням, до якого входять слова *половина, півтори, півтора* та іменник у Родовому відмінку, тоді присудок має форму однини: *Півтора року вже минуло*. Коли при іменнику, який входить до складу підмета, наявні означення, то присудок ставиться у формі множини: *Останні півтори години готувалися до виступу*.

10. Якщо підмет виражений сполученням іменника зі значенням сукупності (*гурт, натовп, зграя, група, табун, стадо, рій*) в Називному відмінку множини з іменником у формі Родового відмінка, то присудок вживається в однині: *І рій дітей привітненьких на той горбок несе вінок з фіалочок блакитненьких* (Л. Глібов).

11. При однорідних підметах присудок може мати форму як однини, так і множини. Постпозитивний присудок (стоїть після однорідних членів речення) має форму множини: *Біла скатертина на столі та помиті лави сяяли чистотою* (М. Коцюбинський). Препозитивний присудок координується в усіх граматичних формах з найближчим до нього однорідним підметом відкритого ряду: *На столі лежав олівець, зошити, папка для нот. На столі лежали книги, олівець, зошит*.

Тема 5. Стилiстичнi аспекти культури мовлення

1. Стилi мовлення i культура мовлення.
2. Основнi стилi сучасної української лiтературної мови.
3. Типи мовлення.
4. Нейтральнi i стилiстично забарвленi мовнi засоби.
5. Стилiстичнi ресурси сучасної української лiтературної мови.
6. Тексту. Основнi ознаки тексту.

Стилiстика нiби проростає через усi рiвнi мовної структури й обирає матерiал стилiстично маркований або такий, що має стилiстичнi потенцiї

Стилiстику варто уважно прочитати кожному,
хто хоче собi усвiдомити,
що то є краса в словесному творi,
вiд чого вона залежить
i якими способами досягається...

Протягом столiть,
вiдбираючи по словечку, по зернятку,
генiй народу витворив i передав нам у спадок,
у вiчне користування неосяжне,
розкiшне у своїй красi i блиску розуму
лiнгвiстичне багатство:
майте, гордiться, не будьте нiмi!

Алла Коваль – мовознавиця

Володимир Самiйленко – поет, сатирик, драматург

Олесь Гончар – письменник

1. Стилi мовлення i культура мовлення

У процесi розвитку науки про мову пропонувалися рiзнi варiанти визначення стилiстики як окремого роздiлу мовознавства. На сучасному етапi

стилістику можна трактувати як лінгвістичну науку про засоби мовлення і про закономірності функціонування й використання мови.

Термін «стилістика» походить від слова «стиль» (грец. *Stilus* – паличка для письма, певний спосіб письма).

Стилістика – це розділ мовознавства, що вивчає:

1) закономірності існування і структурну організацію суспільно зумовлених різновидів мови – функційних стилів;

2) мовні одиниці з погляду додаткового експресивно-стильового забарвлення;

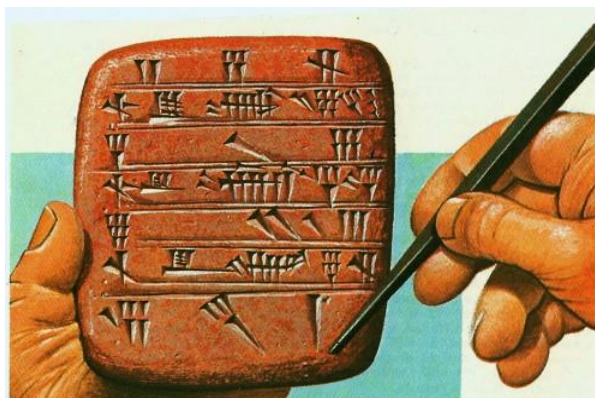
3) цілеспрямований вибір мовних засобів, що відповідає стилістичним нормам.

Питання експресивних відтінків, притаманних тій чи тій синтаксичній конструкції, проблеми синтаксичної синонімії, питання про функції і сфери застосування мовних засобів, синтаксичні явища, які виходять за рамки типових у мові, – все це вивчає стилістика.

Мета стилістики як науки – обґрунтувати чинну стилістичну систему мови, встановити співвідношення функційних і експресивних стилів, визначити стилетвірні чинники, дослідити функціонування мовних одиниць, навчати розумінню, відчуттю і користуванню мовними нормами і їх варіантами залежно від змісту, характеру, місця, мети спілкування.

Стилістичні норми існують поряд з іншими нормами літературної мови, але, на відміну від останніх, змінюються набагато швидше.

Стилістичні норми регулюють вживання мовних одиниць відповідно до стилю мовлення. Стилістична норма діє в межах літературної норми, тобто одночасно є і якоюсь іншою нормою. Стилістичні норми – це норми функційного стилю, сполучуваності слів, особливості функціонування мовних одиниць у різних стилях мовлення, специфічні прийоми і засоби, що сприяють правильному, доречному вираженню думки. Сучасна українська літературна мова має нині усталені стилістичні норми, які повинен знати кожен, хто володіє цією мовою і обов'язково дотримуватися їх. Стилістично правильне слово – це доречне слово для певного стилю мовлення з урахуванням місця, мети,

обставин спілкування. Для кожного історичного періоду характерні свої стилістичні норми, мірки, смаки. Стилiстичні норми змінюються набагато швидше, ніж усі інші літературні норми. Стилiстика розглядає мовні засоби з точки зору їх зв'язку з іншими явищами мови або з окремими типами мовлення, або в певний історичний період.

Загальнонародна мова має розгалужену структуру: звуковий лад, словниковий склад та фразеологія, граматична структура і норми літературної мови. Кожній мовній категорії властиве стилістичне забарвлення. Стилiстика вивчає мову по всій її структурі відразу, а не охоплює лише вчення про стилі і типи мовлення. За переконанням сучасних мовознавців, стилістика як окрема наука про мову має певне коло питань і категорій, що притаманні лише їй (стилiстичні засоби, стилістична норма, функційний стиль). Існують спеціальні методи аналізу матеріалу, які розроблені в стилістичній сфері (семантико-стилiстичний аналіз тексту, стилістичний експеримент). Сукупність викладеного дає підстави твердити, що стилістика – окрема лінгвістична наука, особливо функційна, значення якої в сучасному мовознавстві вагоме.

2. Основні стилі сучасної української літературної мови

Основним поняттям стилістики є стиль. Здавна термін «стиль» уживається в широкому значенні – манера спілкування, стилі мовлення. Словник лінгвістичних термінів дає визначення стилів мови як сукупності мовних прийомів і засобів, які обираються мовцем залежно від комунікативної ситуації. В аспекті художньої літератури слово «стиль» характеризує індивідуалізм письменника, поета, драматурга. У практичній стилістиці це поняття означає рівень дотримання стилістичних норм.

Термін «стиль мовлення» або «функційний стиль» залежить від основних функцій мови – спілкування, повідомлення, діяння, вплив. Багатогранність даної одиниці стилістики як способу функціонування мовних явищ зумовлює чимало варіантів визначення самого поняття «стиль мовлення» і їх кількості.

Функційний стиль – різновид літературної мови, що характеризується системним об'єднанням мовних одиниць різних рівнів, функції яких зумовлені суспільною сферою використання мови, настановами й умовами спілкування.

Стилi мовлення взаємозалежать із суспільною сферою спілкування і функціями мови. Сам вид діяльності повинен співвідноситись з конкретною

формою суспільної свідомості. У процесі розвитку лінгвістичної науки подавались різні класифікації стилів мовлення з неоднаковою їх кількістю.

За сучасною класифікацією виділяють шість стилів мовлення: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, конфесійний, художній, розмовний стилі мовлення. Кожний зі стилів мовлення поділяється на підтипи залежно від мовленнєвої ситуації.

У визначенні стилю беруться до уваги як мовні, так і екстралінгвістичні фактори. Мовні одиниці, що характеризують функційний стиль, належать до всіх рівнів мови (фонетики, словотвору, лексики, фразеології, граматики). У кожному стилі є також загальні мовні одиниці (стилістично нейтральні). Для певного різновиду мовлення властива своєрідна сполучуваність стилістично нейтральних і стилістично забарвлених мовних одиниць. Взаємоперехід стилістично забарвлених слів досить поширений в мовленні, і результат такого явища – поява варіантів, підстилів у межах одного функційного стилю. Кожне висловлювання здійснюється відповідно до норм окремого функційного стилю, але може мати стилістичні одиниці, притаманні іншим стилям або підстилям. Текст може бути побудований не в одному конкретному стилі мовлення, а бути результатом взаємодії декількох стилів.

Науковий стиль займає вагоме місце як у писемному, так і в усному мовленні. За допомогою нього ми пізнаємо навколишній світ й інформуємо про нього суспільство. Основною функцією аналізованого стилю є пізнавально-інформативна: добути знання, з'ясувати і пізнати їх, повідомити про них, передати й аргументувати.

Офіційно-діловий стиль є одним із найдавніших серед усіх функційних різновидів мовлення. Основними складниками стилю є офіційні документи (укази, постанови, закони) і ділові папери (заяви, розписки, доручення), які й дали йому назву. Цей стиль мовлення відображає різноманітні відносини держави, фізичних і юридичних осіб у суспільних і ділових відносинах.

Публіцистичний стиль має дуже широкий діапазон, забезпечує різні потреби суспільства, пов'язані з політикою, господарством. Основна функція – інформативно-пропагандистська: діяння, вплив. Важливою функцією є також популяризація – повідомлення про відкриття, новинки науки і техніки. Мета публіцистичного стилю – чітко викладати інформацію, емоційно впливати на читача, слухача. Завдання не лише пояснювати важливі політичні, суспільні. Економічні та інші питання, а й переконувати слухачів, робити їх

активними учасниками у вирішенні актуальних суспільних проблем. Призначення публіцистичного стилю (формування громадських думок) зумовлює визначальну його рису – поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Цьому стилеві притаманні чіткі оцінки подій чи явищ, присутність автора, частіше монологічне мовлення. Загальні риси – точність, логічність, урочистість, офіційність, емоційний характер. Виділяють декілька підстилів: науково-публіцистичний, художньо-публіцистичний, інформаційно-публіцистичний і публіцистично-ораторський. Підстилі відрізняються певним вибором мовних засобів залежно від мети висловлювання. Одні жанри (науково-популярні статті, рецензії, інтерв'ю) подібні до художньої мови, деякі несуть в собі повідомлення (часто із цифровими показниками). Але кожний із жанрів будь-якого різновиду має публіцистичний, експресивний, впливовий, оцінний елемент. Поєднуючи в собі логіку й експресію, емоційне забарвлення, кожний жанр чергує ці елементи по-своєму, але в цілому для стилю характерне однакове їх співвідношення. Цей стиль представлений періодикою, газетами, журналами, теле-, радіопередачами, ораторськими промовами, кінопубліцистикою, інтернет-публікаціями.

Конфесійний стиль обслуговує сферу релігії, культу. У процесі свого розвитку цей стиль переживав два тривалі періоди свого становлення: дохристиянський і християнський. Конфесійний стиль сформувався в дохристиянських, прадавніх віруваннях українців. У результаті досліджень сучасної української мови конфесійний стиль виділено в окремий стильовий різновид української мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства. Це стиль перекладної культової й оригінальної літератури.

Художній стиль – це особливий різновид мовлення, де використовуються мовні засоби всіх стилів, виконуючи естетичну функцію. Елементи різних функційних стилів або змальовують відповідні ситуації, або створюють особливий зміст, контекст. Основна комунікативна функція – естетично-інформативна. Інформація передається в художньому стилі мовлення не за допомогою повідомлень фактів, авторської їх оцінки, а через образи. Саме через них у творах художньої літератури змальовують живі картини життя, зображують предмети чи особи, передають почуття й емоції, впливають на уяву читача або слухача. Художня мова відзначається емоційністю, експресивністю, використанням інколи позалітературних елементів мови. Цей

стиль має свої різновиди (проза, драматургія, поезія), які, своєю чергою, дали підставу для наукових дискусій, оскільки різняться між собою більше, ніж підвиди інших стилів. Але правильним є об'єднання їх в один стиль з низки причин: виконують одну функцію, переплітаються між собою (білий вірш), подібні один до одного більше, ніж функційні стилі. Автор художнього твору виконує основне завдання стилю: мислити і зображувати образно, естетично, конкретно. Разом з цим здійснюється основна естетична функція – вплинути на чуттєвість читача, його емоції, уяву, створюючи асоціації. Усі мовні засоби, відомі лінгвістам, властиві мові художніх творів.

Розмовний стиль виник у мові найпершим, оскільки основна його функція спілкування, обмін думками. Цей стиль виявляється в побутовому мовленні та повсякденному спілкуванні, у професійній сфері. Основними екстралінгвістичними його ознаками можна назвати неофіційність, неформальність, непередготовленість, автоматизм, безпосередня участь мовців. Місцем такого спілкування є побут, виробництво, коло знайомих і незнайомих людей, листування та особисті записи. Для розмовного стилю характерна емоційність, експресивність, конкретне мовлення, оцінний характер повідомлення, ідіоматичність. Важливу роль відіграють допоміжні засоби мови – міміка, жести, інтонація. Стилїстика розглядає різновиди цього стилю: літературне і побутове мовлення. Перше дотримується норм літературної мови (ним користуються освічені люди), а інше містить діалектичні особливості, позамовні елементи, жаргонну лексику. Основна форма мовлення – усна (діалог, полілог), хоч можлива і писемна (листування, щоденники). Автори висловлювань вільні у виборі мовних засобів.

3. Типи мовлення

Розрізняють основні типи мовлення – розповідь, опис, роздум, що мають свою будову, особливості, в кожному компоненті групуються по-різному (виявляється це навіть в одному тексті, який містить різні типи мовлення). Послідовність речень, певні границі тем, закінченість думки, зв'язність є типовими рисами для кожного типу.

Найдавнішим типом мовлення є розповідь – це текст-повідомлення про події. Характерні для цього типу мовлення невимушеність, непередготовленість, імпровізація. В усній чи писемній формі автор повідомляє про події, що розгортаються ретроспективно, в часі (початок, розвиток, кінець). Мовець

відтворює дійство, а не тільки констатує факти, події. В усному варіанті розповіді переважає емоційно-експресивний аспект над логікою. Це відчутно по інтонації мовлення: еліпсація синтаксичних конструкцій, повторення початку нового і кінця попереднього речення, послідовність і перелічення дій, інтонаційна протяжність, окличні речення. Зміст тексту виражено переважно у формі минулого і теперішнього часу. Його можна поділити на такі основні частини: зав'язка, кульмінація і розв'язка. Зав'язка – це частина тексту – початок розвитку сюжету, від якого залежить розгортання подальших подій. Кульмінація – пік, найважливіший момент у розвитку дії. Розв'язка – кінець дій, результат їх розвитку. Певні зауваження щодо змісту розповіді викладаються в експозиції (вступі).

Розповідь має такі види: оповідь, повідомлення, відповідь, перелік, оголошення. Кожний із видів має ще й підвиди. На сьогодні в науці існує ще одна класифікація розповіді: репродуктивна розповідь, інформативна, розповідь-переказ. До змісту цього типу мовлення можна поставити питання: що відбулося? Назви осіб і предметів, які виконують дії, є «відомим» у текстах-розповідях. «Новим» – назви подій чи дій. Для розповіді характерно вживання обставин часу і місця, дієслів-присудків, різних часових форм дієслова. Чиста розповідь в текстах зустрічається рідко, здебільшого вона доповнюється іншими типами мовлення.

Опис – це тип зв'язного мовлення, де перелічуються ознаки і властивості об'єкта. Певні ознаки і властивості об'єкта дають змогу уявити його, відрізнити, розпізнати серед інших.

В описі об'єктом можуть бути як предмети (їх комплекси), так і явища. Тому описи діляться на портретні (опис людини, істоти), пейзажні (куточки природи), інтер'єрні (споруди). Опис виконує свою основну функцію – дати точну або яскраву характеристику описуваного. Звідси поділ текстів-описів на науковий, офіційно-діловий і художній. У наукових описах предмет мовлення зображується науково обґрунтовано, послідовно, логічно, точно в аспекті певного наукового дослідження. Офіційно-діловий опис має такі основні ознаки: відповідність фактам, ознакам; дає точне уявлення про зображуване, підкріплюючи сказане фактичною інформацією, часто цифровими даними. Для художнього опису найістотніші – емоційність, образність, яскравість об'єкта. Предмет зображується правдиво, але на основі особистих вражень автора. Художній опис – образний, оскільки викликає образні асоціації автора,

впливає на почуття, уяву співрозмовника. У будь-якому описі відтворюється як зовнішній вигляд об'єкта, так і його частини, деталі, має місце ставлення автора до описуваного. Опис – це словесне зображення об'єкта в певний момент часу, адже одна з характерних його ознак – одномоментність сприйняття описуваного. Опис – це констатувальне мовлення, речення в ньому зображують одночасність, наявні перелічування предметів, ознак, дій.

За синтаксичною будовою – це тексти-єдності з паралельним зв'язком. Описи зображують життя у статистиці, тому в них вживаються дієслова однієї часової форми, однорідні члени речення, неповні речення з опущеним присудком. Зміст опису відповідає на питання: який? Об'єкти (людина, предмет, споруда, явище) є «відомим», а «новим» – їх ознаки, властивості, стан, місцезнаходження. Окремо чисті описи зустрічаються рідко, здебільшого вони супроводжують розповідь.

Роздум – тип мовлення (усного і писемного), у якому пояснюються, розмірковуються причини дії, стану особи, ознаки предмета тощо. Ґрунтується роздум на умовисновку автора, його переконаннях. Без твердих переконань нема роздуму, адже щоб роздумувати, мислити, доводити, потрібно мати думку про об'єкт мовлення, підкріплену фактами. Використовується роздум під час пояснення дії, явища, предмета, процесу або у процесі доведення точки зору автора на описуване. Основними складниками тексту-роздуму є теза (основна сформульована думка автора), докази (аргументи думки), висновки (узагальнення на основі доказів).

Виділяють три основні види роздумів: доведення, пояснення, міркування. Роздум-доведення дає аргументоване підтвердження сформульованої тези. Роздум-пояснення стверджує тезу, правильність якої не піддається сумніву, докази в ньому майже відсутні. Спільним для цих двох видів є «ядро» тексту – зв'язок між об'єктами дійсності, що встановлює суб'єкт (людина). Роздум-міркування включає декілька тез і містить як доведення, так і пояснення. До висновку автор іде шляхом ланцюгового переплетення доведень і пояснень, які доповнюють один одного, реагують між собою.

В лінгвістичній науці розрізняють інші підвиди роздуму як типу мовлення. Індуктивний роздум – від конкретного до загального, дедуктивний – від загального до часткового, роздум-заперечення – доведення неправильної тези, роздум з доказом від протилежного – основна думка доводиться завдяки спростуванню, помилковості протилежної тези.

Як і всі типи мовлення роздум має характерні особливості. По-перше, це вагомість авторської думки, його оцінки, відношення до змісту висловлювання. З синтаксичного боку речення перебувають у причинно-наслідкових зв'язках: переважна більшість приєднувальних, складних конструкцій. Широко використовуються складнопідрядні речення з підрядними причини, наслідку, мети, умови. Щодо членів речення, то частота обставин причин, мети, умови, вставних слів, які організують порядок змісту, джерело фактів, ставлення автора, – найвища. Основними ознаками є змістовність, аргументація, логічність, стислість, послідовність. Тексти-роздуми зустрічаються в усіх стилях мовлення, але кожному властивий свій вид цього типу мовлення. Науковий, офіційно-діловий стилі найбільше використовують доведення. Художній і розмовний надають перевагу поясненню, де відсутні докази, а висновки домислюються співрозмовником або читачем. Це пояснюється особливостями стилів мовлення, їх функціями.

У великих за обсягом текстах наявні всі типи мовлення, вони доповнюють один одного. Мовна організація тексту залежить від його внутрішньої структури, від логічного переплітання типів мовлення. Текст повинен бути стилістично завершеним в усній чи писемній формі, монолозі чи діалозі.

4. Нейтральні і стилістично забарвлені мовні засоби

У словниковому складі української мови наявні дві групи слів: стилістично нейтральні і стилістично забарвлені (марковані). Стилістично нейтральні лексеми вживаються в усіх стилях мовлення. Стилістично забарвлені слова мають більш або менш обмежену сферу вживання, а також чіткі ознаки належності до певного стилю мовлення.

Стилістично нейтральні слова характерні для всіх стилів мовлення, оскільки означають загальновідомі поняття і не мають стилістичного забарвлення. Ці самі слова можуть набувати емоційно-експресивних відтінків, коли вживаються в переносному значенні (полісемія, метафоризація, порівняння). Переносні значення слів властиві для художнього і

публіцистичного стилів, рідше – для розмовного. У науковому й офіційно-діловому стилях мовлення переносні лексичні значення слів не вживаються. Полісемія широко використовується в художньому мовленні як основа каламбура. За допомогою полісемічних слів у одному тексті вдається зосередити увагу на перебоях душі, переплітанні психологічних ліній, а також обіграти слово у вільному, незв'язаному і фразеологічному контексті. Метафоризація відбувається на основі асоціацій, вона спрямовується на створення асоціативної символіки, антропоморфізації, суміжності за допомогою різних перенесень (наприклад, якостей чи рис істоти на неживі предмети). Засноване на метафоризації стилістичне перенесення семантики слова в непрямому значенні лежить в основі створення тропів: метафори, епітета, метонімії, синекдохи, гіперболи.

Особливе місце в лексичній стилістиці належить стилістично забарвленим словам, яким притаманне вузьке стилістичне забарвлення – це термінологічні, діалектні слова, неологізми, архаїзми, емоційні слова. Стилiстично марковані мовні одиниці – ті, що стали типовими для певного стилю мовлення. Наприклад, науковий стиль – *іменник, функція, синус, ядро, дидактика, виховання, рефлексія та ін.*; офіційно-діловий – *одержувач, орендар, протокол, відповідно до наказу та ін.*

5. Стилiстичні ресурси сучасної української літературної мови

Українська літературна мова як високорозвинена мова багата виражальними засобами, зокрема і стилістичними.

Лінгвістична стилістика вивчає особливості функціонування стилів у галузі фонетики, лексики, граматики, синтаксису; аналізує як саме співвідносяться окремі складові різних систем мови. Для неї окремі частини певних розділів мови не викликають інтересу, адже її цікавлять лише такі структурні елементи, що мають особливе стилістичне забарвлення.

Стилiстика як особливе поняття зовсім не співвідносне, хоч і тісно пов'язане з усіма рівнями мови.

Лінгвістична стилістика з'ясовує:

- специфічні складники окремого функціонального стилю;
- синонімічні засоби різних стилів мовлення;
- завдання, роль і місце стилістичних ресурсів мови у функціональних різновидах мови.

Стилістичні ресурси української мови поділяються на дві групи:

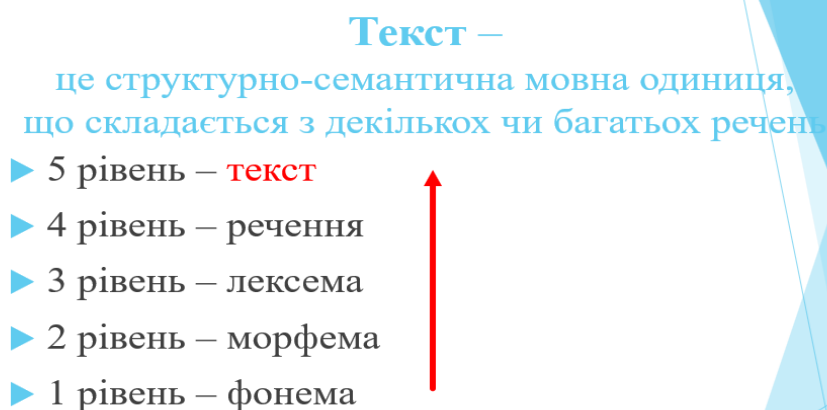
I група – це експресивно забарвлені засоби, що використовуються в художньому, розмовному, публіцистичному стилях, де надають мовленню стилістичного забарвлення і мають на меті передати різні емоційні відтінки;

II група – функціонально забарвлені засоби, що є постійною ознакою певного стилю мовлення.

Текст певного стилю мовлення створюється поєднанням усіх мовних засобів: фонем, морфем, лексем, словосполучень, речень.

6. Текст. Основні ознаки тексту

Текст як мовне явище – це структурно-семантична мовна одиниця, що складається з декількох чи багатьох речень. Сучасні мовознавці констатують, що текст є п'ятим, найвищим основним рівнем мови. Текст самодостатній і разом з тим взаємопов'язаний з іншими текстами у комунікації, у ньому реалізуються всі рівні мови, функціують всі лінгвістичні одиниці, пов'язані семантико-граматичним відношеннями.

Текст як комунікативне явище – це готовий продукт мовлення, елемент комунікативного акту, що знаходиться в позиції між мовцями (М – Текст – М), між комунікантом і комунікатом (Комунікат – Текст – Комунікант). Текст створюється за окремою комунікативною настановою комуніканта. Текст функціонує не тільки у писемній формі, а і в усній, реалізується у комунікації, а комуніканти у ньому висловлюють не тільки свою думку, а і власне ставлення до висловлювання і / або комуніката, до комунікативної ситуації загалом. Текст як факт мовленнєвого акту системний. Текст – це завершене повідомлення, що має свій зміст, який організовано за абстрактною моделлю однієї з існуючих в літературній мові форм повідомлення (функційного стилю, типу, жанру мовлення), і характеризується певними ознаками.

Основні ознаки тексту – це інформативність, цілісність, зв'язність, лінійність, завершеність.

Кожний текст містить певну інформацію, тобто є інформативним. Текст є акумулятором інформації і каналом її передачі. Інформація (знання і досвід людей) є основою, місткістю і наповненням мовних текстів. Тексти можуть містити такі види змістової інформації: змістовно-фактуальну; змістовно-концептуальну; змістовно-підтекстну.

Розкриття *змістовно-фактуальної* інформації – це розкриття теми тексту, адже вона містить повідомлення про факти, події, явища. Для її реалізації мовець має оволодіти комунікативними вміннями розкривати тему висловлювання. *Змістовно-концептуальна* інформація виявляється у висловленні мовцем власної думки, ідеї, розкритті автором висловлювання розуміння взаємозв'язків, відношень між фактами, подіями і явищами, тобто комунікант має оволодіти комунікативними вміннями висловлювати власне відношення до предмету висловлювання. *Змістовно-підтекстна* інформація містить прихований зміст, підтекст на основі певних фактів, подій, явищ. Розкрити цю інформацію – це, по суті, розкрити основну думку тексту. Здійснити це мовець зможе за умови сформованості комунікативних умінь розкривати основну думку власного висловлювання.

Цілісність тексту визначається єдністю таких складників:

- змістова цілісність – єдність теми і змісту;
- комунікативна цілісність – єдність мети та намірів комунікантів і результату комунікації;
- структурно-граматична цілісність – єдність композиційної структури, мовленнєвих стилів, типів і жанрів.

Змістова цілісність забезпечується різними рівнями мови, передусім системою лексичних одиниць, структурно-граматична – узгодженістю граматичних форм і зв'язків, а комунікативна цілісність – єдністю намірів,

мети мовлення і їх результатів. Цілісність є результатом процесу розуміння тексту, процесу переходу від зовнішньої його форми до змісту.

Зв'язність служить для утворення цілісності і підпорядкована їй. Сучасні вчені пропонують різні інтерпретації зв'язності тексту, її компонентів та засобів досягнення. Ми приймаємо таке визначення: зв'язність – це здатність тексту утримувати предмет обговорення, повертаючи його різними сторонами, розглядаючи в різних аспектах, під різними кутами зору і плавно переходити з одного предмета до іншого. Зв'язність тексту будується за різними ознаками:

- логічна виявляється у причинно-наслідкових відношеннях між частинами тексту;
- асоціативна визначає основну тему, мікротеми, ключові слова, стилістичні засоби і фігури тощо;
- композиційно-структурна забезпечує взаємозв'язок змісту і логічної та граматичної зв'язності частин тексту, виявляється у його будові;
- стилістична полягає у відповідності тексту певному стилю, типу і жанру мовлення, доречному використанні стилістично нейтральних та маркованих мовних одиниць.

Лінійність тексту впорядковує й організовує мовні одиниці в певну послідовність, спрямовує виклад думки у визначеному напрямку.

Завершеність тексту, з точки зору сучасної комунікативної лінгвістики, характерна тільки конкретним текстам з певними визначеними межами. Наприклад, навчальні тексти для диктанту, переказу, аудіювання тощо. Існують тексти, що не завершені автором з певною метою – змусити комуніката висловити своє ставлення до висловленого, продовжити розкриття теми, розкриття певних подій у просторі і часі та ін. Сучасні вчені все частіше пов'язують завершеність із формою, а не змістом тексту. Текст як продукт мовлення функціює у мовному середовищі як своєрідна графічно-мовна система. Матеріальна оболонка тексту завжди чітко окреслена, але семантичний простір безмежний.

Текст має свою структуру, що складається з таких основних частин: вступ, основна частина, висновок; заголовок, абзац, контекст, підтекст.

Заголовок – це назва будь-якого твору, його частини, розділу, статті і т.д. Заголовок як мовний знак, що знаходиться поза текстом і має певну самостійність, виступає повноправним компонентом тексту, входить до його структури, утворює цілісність твору.

Абзац як частина тексту в структурному відношенні є його ядром, у ритмо-мелодійному – знак розділення, знак попередження до сприйняття нової інформації, у стилістичному – дозволяє передати специфіку функційного

стилю і жанру мовлення. Абзац як відрізок письмового тексту від одного рядка до іншого характеризується тематичною цілісністю і відносною закінченістю. В абзаці реалізується певна мікротема. Сукупність таких мікротем формує тему всього тексту. В абзаці може виділятися слово, речення або складне синтаксичне ціле.

Контекст (від лат. Contextus – поєднання, зв'язок) – 1) закінчений в змістовому відношенні відрізок тексту; 2) мовне оточення або ситуація, в яких вживається мовна одиниця (це мовленнєва ситуація, культурно-історичний чинник тощо). В усіх випадках значення слова впливає з контексту. Тобто ми слово ставимо в таке оточення, що виявляє його значення, кожен раз і на даний момент. Найголовніші функції контексту такі:

1) контекст є засобом відбору та актуалізації потрібного значення. Наприклад, *іде людина, дощ, поїзд, іти конем (у шахах)*;

2) контекст уточнює значення слова.

Підтекст – це словесно не виражений зміст, те, що автор має на увазі (певна прихована інформація).

Тема 6. Культура наукового мовлення

1. Науковий стиль мовлення.
2. Історія становлення офіційно-ділового стилю української мови
3. Характерні ознаки і мовні засоби наукового стилю.
4. Жанри наукового стилю.

Науковий стиль вимагає ясності, точності, логічності та об'єктивності. Це мова факту, а не емоції.

**Борис Патон – учений,
багаторічний президент
Національної академії наук
України**

Для науковця володіння словом має бути таке ж майстерне, як і володіння методом експерименту

1. Характеристика наукового стилю мовлення

Науковий стиль – це функційний різновид літературної мови, що обслуговує різні галузі науки, техніки, виробництва, освіти і реалізується у специфічних текстах різних жанрів.

Науковий стиль у сучасному його розумінні (формування окремих термінологічних систем відповідно до різних галузей науки) починає розвиватися з XIX ст. з популярних наукових публікацій у журналі «Основа» (1861–1862 рр.) та брошур товариства «Просвіта» (1868 р.), виданих у Львові.

Зібрання товариства «Просвіта», 1868 р.

Науковий стиль займає вагоме місце як у писемному, так і в усному мовленні. За допомогою нього ми пізнаємо навколишній світ й інформуємо про нього суспільство. Основна функція аналізованого стилю – пізнавально-інформативна: добути знання, з’ясувати і пізнати їх, осмислити, повідомити про них, передати й аргументувати. Мова науки інформує про науково-технічний розвиток суспільства, за допомогою неї людина розвиває своє мовлення, мислення, інтелект. Науковий стиль представлений у підручниках, посібниках, статтях, монографіях, фахових журналах тощо. Метою наукових праць є точний, логічний, однозначний виклад думок автора. Основними ознаками наукового мовлення є офіційність, підготовленість, логічність викладу, точність, однозначність висловленої думки, конкретність та об’єктивність викладу.

Виходячи із мети й адресата мовлення, вчені розрізняють декілька підстилів у самому науковому. Власне науковий повідомляє про наукові погляди і досягнення автора коло людей певної галузі науки чи техніки. Науково-популярний знайомить, впливає, зацікавлює широке коло людей досягненнями науки. Науково-навчальний дає систему знань на певному етапі розвитку особистості, впродовж певного навчального періоду.

Системна цілеспрямована діяльність з метою створення української термінології розпочалася тоді, коли були засновані Наукове товариство імені Шевченка у Львові (1893 р.) та Українське наукове товариство у Києві

(1907 р.). Науковий стиль української літературної мови розвивали такі вчені, як І. Франко, М. Драгоманов, С. Подолинський, М. Грушевський, А. Кримський, В. Гнатюк та ін. У 1921 р. при Академії наук України було створено Інститут наукової мови, основним завданням якого було вироблення спеціальної термінології з різних галузей знань. Однак тоталітарна влада СРСР на кінець 20-х рр. ХХ ст. жорстоко припинила цю діяльність. Активний процес розвитку української наукової термінології починається у 1991 р. у зв'язку з утвердженням незалежності України.

2. Історія становлення офіційно-ділового стилю української мови

Розвиток офіційно-ділового спілкування, формування і розвиток офіційно-ділового стилю української мови, як і будь-якої іншої мови, тісно пов'язаний із розвитком державності.

Виникнення основ офіційно-ділового спілкування і діловодства (тобто юридичної документації – законів, указів, грамот) сягає ще часів Київської Русі. Важливими з цього погляду є пам'ятки.

«Руська Правда» – збірка стародавнього руського права, складена в Київській державі у XI–XII ст. на основі звичаєвого права. Оригінальний збір світських законів Ярослава Мудрого «Руська правда» був один із найяскравіших взірців офіційно-ділової мови цього періоду. У «Руській правді» відбиті юридичні норми X–XI ст., вміщено норми кримінального, спадкового, торгового і процесуального законодавства.

«Повість минулих літ» – перша в Київській Русі пам'ятка, в якій історію держави показано на широкому тлі світових подій. Цінність «Повісті минулих літ» як історичного джерела полягає в тім, що в її складі до нас дійшли тексти трьох русько-візантійських договорів: 911, 944 та 971 років. Вони становлять унікальний комплекс автентичних документів, багатих на відомості із суспільної, політичної, військової та дипломатичної історії X ст.

У XIV ст. виникли грамоти «як документи спеціального жанру, що відрізняються від інших писемних пам'яток свого часу суспільним призначенням і умовами створення».

Уривки тексту цих творів виявляють свою наближеність до ділового письма.

Велике значення для розвитку офіційно-ділового стилю мовлення мають джерела XIV–XVIII ст., у яких задокументовано юридичні підстави офіційно-ділових стосунків у різні історичні періоди та схарактеризовано жанрові різновиди текстів ділового стилю (грамоти; статути; книги міських урядів;

ратушні книги; універсали Богдана Хмельницького; ділова документація Гетьманщини та ін.).

У XIV–XV ст. мову офіційних документів і листування виконувала книжна мова Київської Русі, в яку проникали елементи живої розмовної мови. У світському вжитку існували такі різновиди літературної староукраїнської мови (XIV–XVII ст.), як мова літописів і канцелярсько-урядова мова (мова українських грамот). Найяскравішою пам'яткою офіційно-ділового мовлення цього часу є Литовський статут – зведення законів феодалного права, яке діяло у Великому князівстві Литовському (1529, 1566, 1688 рр.). Зауважимо, що упродовж XIV – XVII ст. українська писемно-літературна мова була також мовою державного діловодства у Молдавському князівстві.

У кінці XVI – I пол. XVII ст., коли в українській мові формуються стилі публіцистичної, художньої, наукової мови, подальшого розвитку набуває мова офіційно-ділового спілкування, а саме літописної літератури (Густинський, Львівський, Межигірський, Острозький, Київський літописи) й актово-урядова, документальна мова (мова актових книг міських урядів різних українських міст на зразок Житомирської (1582-1588 рр.) та ін.). Яскравою пам'яткою ділового письма I пол. XVII ст., окрім актів, також є «Реєстр всього війська Запорізького», створений гетьманською канцелярією 1649 р.

У другій половині XVII – I пол. XVIII ст. застосування офіційно-ділового стилю української мови було обмежене за часів Речі Посполитої. Проте і в цей період набувала все більшого поширення ділова актова мова (актові книги Пирятинського, Полтавського, Бориспільського міських урядів XVII ст., листування гетьманської та полкових і сотенних канцелярій Запорізької Січі). Дослідження мови грамот, дипломатичних документів, зокрема канцелярії Б. Хмельницького, свідчить про вироблення певних трафаретів (зачинів і завершень), а також специфічної термінології, які успадкувало сучасне українське офіційно-ділове мовлення.

Після приєднання України до Росії в 1654 році розвиток діловодства й офіційно-ділового спілкування українською мовою дещо гальмується, а пізніше, у зв'язку із заборонаю української мови царським урядом, і зовсім припиняється. У другій половині XVIII ст.– поч. XX ст. приєднання до Росії, скасування гетьманства поклали край українській державності, що позбавляло українську літературну мову можливості здійснювати важливі суспільні функції й вільно розвивати такі свої стилі, як офіційно-діловий. Проте здобутки давньої української офіційно-ділової мови не були повністю втрачені.

Із утворенням Української Центральної Ради у 1917 році, мовою законодавства, адміністрації, внутрішньої і зовнішньої політики стала українська мова. Більше ста років тому Українська Центральна Рада ухвалила

закон про запровадження української мови як обов'язкової офіційної мови діловодства в банківській і торговій сферах. Вироблена в період Української Народної Республіки (1919-1922 рр.) офіційно-ділове спілкування, українська ділова мова вже мала на що орієнтуватися. На думку Володимира Русанівського, «вона успадкувала від донаціонального періоду основну термінологію, усталені форми, синтаксичні структури».

У 20–30-ті рр. ХХ століття після майже двохсотрічної перерви українська мова стала мовою законодавства, адміністрації, військової справи, дипломатії. У 20-х роках вийшли словники В. Підмогильного та С. Плужника «Фразеологія ділової мови»; «Словник ділової мови (термінологія та фразеологія)» М. Дорошенка та ін. Після воз'єднання українських земель у складі УНР, а потім УРСР українська літературна мова під впливом давніх традицій та кращих зразків тогочасної художньої літератури попри політику русифікації виробила власні функціональні стилі дня всіх галузей різноманітної мовної практики.

У 40–70-ті рр. ХХ століття ділова українська мова обслуговувала лише деяку політичну та ідеологічну літературу, законодавчі акти (тобто реалізувалась як писемна форма офіційно-ділового стилю). Проте ділова мовленнєва практика перебувала під тиском російської мови, а офіційно-діловий стиль як окремий функціональний стиль сучасної української літературної мови остаточно виокремили лише у 50-60-х рр.

Після проголошення незалежності України відбувся бурхливий розвиток офіційно-ділового стилю, зазнали шліфування його норми. Вийшло друком багато нових словників, довідників, посібників, було запроваджено курс «Українська ділова мова» у закладах вищої освіти, курси ділової мови для працівників установ, розроблено низку відповідних програм на радіо й телебаченні. Нині офіційно-ділове спілкування відбувається державною українською мовою в усній та писемній формі.

3. Характерні ознаки і мовні засоби наукового стилю

У науковій мові, як і в самій науці, аналіз необхідний для отримання синтезу, тому характерні ознаки наукового стилю – логічність і точність викладу, абстрактність і узагальнення, що пояснюється характером мислення. Основною формою мислення в науковій галузі є поняття і терміни. Науковий стиль належить до книжних стилів мовлення, яким властиві попередня підготовленість висловлювання, ґрунтована обізнаність з порушеною проблемою, монологічність і унормованість.

Абстрагованість створюється шляхом використання мовних одиниць абстрактного або узагальненого значення: абстрактних іменників (*сюжет, функція*), граматичної форми однини із значенням певного поняття як класу предметів (*учень – це здобувач освіти*), дієслів теперішнього часу із значенням позачасовості (*вода кипить при температурі 100 градусів °C*), загальнонаукових і спеціальних термінів (*система координат, ступені порівняння*), неозначено особових та безособових речень.

Логічність виявляється в послідовності, доказовості й аргументованості, побудові висловлювання відповідно до законів логіки із збереженням зв'язків реальної дійсності. Основними умовами дотримання логічності є логічність мислення, знання і правильне використання мовцем мовних засобів для точної передачі думки. Для вираження логічних зв'язків використовують функційно-стилістичні засоби, що вказують на: послідовність викладу думок (*по-перше, потім, спочатку*), заперечення (*проте, тим часом, але, тоді як*), причинно-наслідкові відношення (*таким чином, тому, завдяки цьому*), перехід від однієї думки до іншої (*зупинимось на...*), висновок (*отже, таким чином*).

Точність формується на основі зв'язку мовлення з дійсністю і мисленням. Їх досягнення здійснюється на основі глибокого знання предмета мовлення, мовної системи і вироблення комунікативно-мовленнєвих навичок. Точність – це відповідність змісту висловлювання дійсності та реальності. Досягається шляхом використання термінів, слів у прямому значенні, уточнень у вигляді зносок, цитат, цифрових даних.

Ясність – це зрозумілість наукового тексту для співрозмовника. В усному мовленні ясність досягається за допомогою чіткої дикції, наголосу, інтонації, тону мовлення та ін. У писемному мовленні – дотриманням орфографічних і пунктуаційних норм, членуванням тексту на абзаци та ін.

Об'єктивність викладу полягає у зваженості оцінювання ступеня, повноти дослідження проблеми, шляхів її розв'язання, рівня завершеності її вивчення, обґрунтованості результатів тощо.

Існують норми наукової мови, що зумовлюють добір мовних засобів. Для наукового стилю характерні такі лексичні одиниці: терміни і поняття; сталі словосполучення, що становлять одне поняття; слова у прямому значенні. Образні засоби (порівняння як форми логічного мислення і метафори, що означають загальну властивість предмета) вживаються в гуманітарних, природничих науках і лише окремими авторами. Щодо словотвору наукової

мови, то їй властиві слова суфіксального і префіксального способу творення, складні та складноскорочені слова. Порівняно з іншими функційними стилями науковий використовує найдовші слова, що складаються з 8, 12 і більше фонем. Слова мають найвищу частоту голосних, приголосних (сонорних і м'яких фонем), але найнижчу – дзвінких. Абстрактно-узагальнений характер мовлення наукового стилю зумовлює відбір морфологічних одиниць. Наукова мова носить іменний характер, дієслова (здебільшого недоконаного виду) в науковому контексті мають позачасове значення. Щодо категорії особи, використовується 1-ша особа множини щодо дій автора та 3-я особа для характеристики предметів, явищ, понять. Широко використовують дієслова неозначеної форми. Число іменників має зменшене граматичне значення – однина в науковій мові означає загальне поняття. Особливим для наукового стилю є і синтаксис. Переважають складні речення над простими, зокрема складнопідрядні. Прості речення ускладнені різноманітними зворотами (дієприкметниковим, дієприслівниковим і т. п.). Речення за метою висловлювання майже виключно розповідні. Широко представлені односкладні речення (безособові і неозначено-особові). Характерний складений присудок, однорідні члени речення і прямий порядок слів у реченні. Кожний різновид наукового стилю має чітку структуру на всіх рівнях, починаючи з фонетики і закінчуючи текстом, та виконує основну функцію – пізнавально-інформаційну.

3. Жанри наукового стилю

Жанр – це різновид функційного стилю, форма мовного спілкування, продиктована певними умовами побудови композиційно цілісного висловлювання. Кожний стиль мовлення має свою систему жанрів. Головні вимоги до вибору жанру висловлювання – це ситуація спілкування (кому призначений, місце, умови, мета спілкування та ін.).

До основних жанрів наукового стилю мовлення належать:

- *підручник* (книга, в якій системно викладено інформацію з певної галузі знань і яку використовують в системі освіти на різних рівнях);

- *посібник* (видання, що доповнює або замінює підручник у викладі навчального матеріалу з певного предмета, дисципліни);
- *стаття* (науковий твір невеликого розміру, присвячений певній темі і розрахований на фахівців, котрі обізнані у певній темі);
- *рецензія* (стаття, в якій дається оцінка й аналіз певного твору, картини, книги тощо);
- *дисертація* (наукова праця, яку захищають для одержання наукового ступеня);
- *монографія* (грунтовне дослідження, де висвітлюється одна тема);
- *реферат* (короткий виклад великого дослідження або праць з певної наукової проблеми);
- *анотація* (стисла характеристика роботи з погляду змісту і призначення);
- *курсowa робота* (невелика за обсягом дослідницька робота із значною реферативною частиною);
- *кваліфікаційна робота* (кваліфікаційна науково-дослідна робота здобувача освіти, яка готується з метою публічного захисту й отримання освітньо-кваліфікаційного рівня).

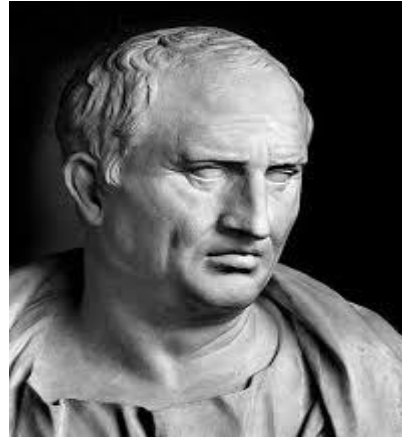

Тема 7. Культура офіційно-ділового мовлення

1. Офіційно-діловий стиль мовлення.
2. Історія становлення офіційно-ділового стилю української мови
3. Документ. Особливості оформлення документів.
4. Реквізити документів.
5. Сучасні вимоги і правила оформлення ділових паперів.
6. Оформлення документів: ключові аспекти відповідно до ДСТУ 4163:2020.

Оратором є лише той, хто в змозі говорити з кожного питання гарно, вишукано і переконливо, відповідно до важливості предметів, на користь часові і для задоволення слухачів.

Цицерон – римський філософ

1. Офіційно-діловий стиль мовлення

Офіційно-діловий стиль – це функційний різновид літературної мови, що слугує для забезпечення спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті, законодавстві, у сфері управління адміністративно-господарською діяльністю. Це мова ділових паперів й офіційних документів. У мовознавстві офіційно-діловий стиль є одним із найдавніших серед усіх функційних різновидів мовлення. Основними складниками стилю, за переконанням учених, є офіційні документи (укази, постанови, закони) і ділові папери (заяви, розписки, доручення), які й дали йому назву. Цей стиль мовлення відображає різноманітні відносини держави, фізичних і юридичних осіб. Офіційно-діловий стиль наставляє та інформує громадян і суспільство.

Мета офіційно-ділового стилю – регулювання офіційно-ділових стосунків. Основна функція – настановчо-інформативна. Сфера використання – соціальне спілкування в аспекті офіційних та ділових відношень.

Основні характерні риси – точність і стандартність, однозначність викладу й адекватність його розуміння, чіткість і послідовність. Здебільшого офіційно-діловий стиль має писемну форму, тому, як і науковий, належить до

книжних стилів. Це найбільш архаїчний, традиційний і упродовж багатьох років малозмінний у мові.

У виборі мовних засобів між офіційно-діловим і науковим стилем є багато спільного, що пояснюється деякими однаковими характерними рисами. Мова офіційно-ділового стилю відзначається одноманітністю і стандартністю. З лексичного боку їй притаманні слова з прямим значенням, терміни і шаблони, професіоналізми, відсутність емоційно забарвлених слів. Найбільш вживані засоби словотвору – основоскладання, словоскладання й аббревіація. Багато спільного із науковим стилем щодо відбору і морфологічних засобів. Широко використовуються іменники й ніколи не замінюються займенниками, вживається переважно чоловічий рід (на позначення осіб жіночої статі теж); дієслова у теперішньому часі із значенням позачасовості і часто зустрічаються інфінітиви. Недоконаний вид дієслова властивий текстам, що мають загальний характер (постанови, кодекси), доконаний вид – з конкретним змістом (протоколи, договори). Дієслова носять позаособовий характер, виражений у формі 3-ї особи з невизначено-особовим значенням. Особливістю вживання числівників є їх словесно-цифровий запис (Наприклад, *125 тисяч, 7-мільйонний*). Для синтаксису характерні складні речення і прості, ускладнені зворотами, обов'язково прямий порядок слів у реченні. Часто застосовуються безособові речення. Синтаксичні конструкції здебільшого розповідного і спонукального характеру. Речення є найдовшими порівняно з іншими функційними стилями мовлення, це досягається використанням різноманітних однорідних членів речення. Спосіб викладу теж особливий, йому не типові розповідь, роздум (це найбільша відмінність від наукового стилю). Висловлювання у констатувальному, утверджувальному стилі. Офіційно-діловому стилю властива досить-таки помітна різниця між підстилями (ділові папери й офіційні документи). Ділові папери відрізняється більшою конкретністю й особливим вираженням від актів державної влади.

Для всіх текстів офіційно-ділового стилю характерні головні ознаки:

1. Наявність реквізитів, що мають певну черговість. У різних видах ділових паперів склад реквізитів неоднаковий, він залежить від змісту документа, його призначення та способу оброблення. Закріплення за реквізитами постійного місця на аркуші паперу (електронного файлу) робить документи зручними для зорового сприймання, спрощує їх опрацювання. Підпис (цифровий підпис) є обов'язковим реквізитом документа.

2. Точність, послідовність, однозначність і лаконічність викладу фактів, гранична чіткість у висловленні.

3. Відсутність образності, емоційності та індивідуальних авторських рис.

4. Використання усталених мовних зворотів, певна стандартизація початків і закінчень документів. Найхарактерніші вияви стандартизації такі:

а) широке вживання готових словесних формул (*на підставі, через те, що; з огляду на, залежно від, відповідно до, з метою, згідно з*), що спрощує й полегшує процес укладання окремих видів документів;

б) повторюваність слів, форм, зворотів, конструкцій як результат досягнення однотипності вираження думки.

5. Лексика здебільшого нейтральна, вживається в прямому значенні. Залежно від того, яку саме галузь суспільного життя обслуговує, офіційно-діловий стиль може містити суспільно-політичну, професійно-виробничу, науково-термінологічну лексику.

6. Для чіткої організації текст переділяється на параграфи, пункти, підпункти.

7. У текстах часто вживаються словосполучення з дієсловами у формі теперішнього часу із значенням позачасовості, постійності дії: *рішення надсилається, має місце, виробнича рада розглядає*. Вживаються і такі звороти, як *складено й завірено (засвідчено) у двох примірниках, вжити заходів, визнати за можливе, звернутись із заявою, надати слово, оголосити подяку, накласти резолюцію*.

8. Найхарактерніші речення – прості поширені (кілька підметів при одному присудку, кілька присудків при одному підметі, кілька додатків при одному з головних членів тощо). Вживаються також складні речення.

Тексти офіційно-ділового стилю вимагають документації, підтвердження, аргументації тверджень, точності формулювань, не припускають двозначності тлумачення змісту.

2. Документ. Особливості оформлення документів

Документ як основний вид ділового мовлення фіксує та передає інформацію, підтверджує її достовірність, об'єктивність фактів, подій, явищ. Документ – це матеріальний об'єкт, що містить у зафіксованому вигляді інформацію, оформлений у заведеному порядку й має відповідно до законодавства юридичну чинність. Юридична чинність документа – це властивість, надана документові правовими нормами, яка засвідчується складом та розташовуванням його реквізитів, зовнішніми ознаками та об'єктами його дії. Документ – писемний доказ, джерело відомостей. Документи мають правове значення, адже є засобом фіксації та доведення

певних фактів, джерелом та носієм інформації. У практичній діяльності установ, організацій і підприємств найчастіше використовують текстові документи, інформація яких фіксується рукописним, машинописним чи друкарським способом.

Основні функції документів:

- *Інформаційна* – документ є носієм інформації, його мета – задовольняти потреби суспільства в інформації, тобто служити джерелом інформації, знань, зберігати цю інформацію в часі і в просторі;
- *соціальна* – документ є вираженням тієї чи іншої соціальної потреби;
- *функція фіксації* – документ є засобом фіксації інформації;
- *комунікативна* – документ є інформативним засобом передачі, обміну, комунікації, спілкування, виступаючи засобом прямого і зворотного зв'язку між керівником та підлеглим, між державними організаціями, посадовими особами тощо;
- *кумулятивна* – за допомогою документа інформація не тільки передається, але і накопичується, збирається, впорядковується з метою її збереження для нинішнього і майбутніх поколінь;
- *культурна* – документ як письмове історичне джерело, пам'ятка історії та культури, виступає засобом закріплення і передачі культурних традицій.

Види документів визначають за певними ознаками:

1. Найменуванням – заяви, листи, телеграми, довідки, службові записки, інструкції, протоколи та ін.
2. Походженням – службові (офіційні) й особисті. *Службові документи* створюються організаціями, підприємствами та службовими (посадовими) особами, які їх представляють. Під посадовою особою розуміють особу, котра здійснює функцію представника влади чи обіймає посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків. *Службові документи* оформлюються в установленому порядку. *Особисті документи* створюють окремі особи поза сферою їх службової діяльності або виконанням службових обов'язків.
3. Місцем виникнення – внутрішні та зовнішні. *Внутрішні документи* мають чинність лише всередині тієї організації, установи чи підприємства, де їх складено. *Зовнішні документи* є результатом спілкування установи з іншими установами чи організаціями.
4. Призначенням – щодо особового складу, організаційні, розпорядчі, довідково-інформаційні, обліково-фінансові, господарсько-договірні.
5. Напрямом – вхідні й вихідні. *Вхідний* – документ, що надійшов до установи, *вихідний* – документ, відправлений організацією.

6. Формою – стандартні (типові) й індивідуальні (нестандартні). *Стандартні* – це документи, що мають однакову форму та заповнюються в певній послідовності й за суворо визначеними правилами (типові листи, типові інструкції, типові положення). *Індивідуальні* документи створюються в кожному конкретному випадку для розв'язання окремих ситуацій, їх друкують або пишуть від руки (протоколи, накази, заяви).

7. Строками виконання – звичайні безстрокові, термінові й дуже термінові. *Звичайні безстрокові* – це такі документи, що виконуються в порядку загальної черги. *Термінові* – зі встановленим терміном виконання. До них належать також документи, які є терміновими за способом відправлення (телеграма, телефонограма). Якщо службовий документ потребує негайного виконання, передання тексту документа може здійснюватися також телефоном, телеграфом чи телефаксом. *Дуже термінові* – документи з позначенням «дуже терміново».

8. Ступенем гласності – загальні, таємні, для службового користування (ДСК). *Загальні* – документи, доступ до яких мають усі члени суспільства. *Таємні* документи мають угорі праворуч позначення «Таємно». Розголошення змісту такого документа призводить до кримінальної відповідальності. Конфіденційним документам надається гриф обмеженого доступу «Для службового користування», який проставляється в правому верхньому кутку першої сторінки на відстані 104 мм від межі лівого берега.

9. Стадіями створення-оригінал, копія, витяг, дублікат.

Оригінал – це основний вид документа, перший і єдиний його примірник. Він має підпис керівника установи й, у разі потреби, завірений штампом і печаткою.

Копія – це точне відтворення оригіналу. На копії документа обов'язково робиться помітка «Копія» вгорі праворуч. Листуючись із підприємствами, організаціями й установами, у справах завжди залишають потрібні для довідок копії.

Витяг – копія офіційного документа, що відтворює певну його частину і відповідно засвідчена.

Дублікат – повторний примірник оригіналу.

Оригінал і дублікат мають однакову юридичну чинність.

10. Складністю – прості й складні. *Прості* документи відображають одне питання, *складні* – декілька.

11. Терміном зберігання – постійного, тривалого (понад 10 років) і тимчасового (до 10 років) зберігання.

12. Технікою відтворення – рукописні, текстові, цифрові документи, відтворені механічним способом.

13. За способом фіксації інформації – письмові, графічні, аудіодокументи, фотодокументи, відеодокументи, цифрові тощо.

3. Реквізити документів

Кожний документ складається з окремих елементів, які називаються реквізитами. Сукупність реквізитів, розташованих у певній послідовності на бланку, називається формуляром. В організаційно-розпорядчих документах він передбачає 32 реквізити. Формуляр-зразок – це модель побудови однотипних документів. У формулярі-зразку вказаний максимальний список реквізитів, проте під час виготовленні бланків в них включають тільки ті реквізити, що відповідають документам відповідного типу. Типові формуляри є базою для проєктування бланків окремих видів документів. Бланк – це аркуш паперу з відтвореними на ньому реквізитами, що містять постійну інформацію. Найпоширенішими є бланки актів, довідок, наказів, протоколів, листів.

У різних типах документів склад реквізитів неоднаковий: він залежить від змісту, призначення і способу оброблення документа. Кожному реквізиту відведено певне місце, що робить документи зручними для читання, спрощує їх опрацювання. Документи, що складають в організації, повинні мати такі обов'язкові реквізити: назву організації, назву виду документа, дату, реєстраційний індекс, текст документа, підпис.

4. Сучасні вимоги і правила оформлення ділових паперів

Для створення службових документів використовують два формати паперу – А4 і А5. Усі реквізити розміщують у межах робочої площі сторінки.

З країв залишають незаповнене місце – поля, або береги документа. Вони призначені для закріплення документа в технічних засобах зберігання, а також для нанесення спеціальних позначок і зображень. Установлені такі поля документа: ліве – 35 мм, праве – не менше, ніж 8 мм; верхнє – 20 мм, нижнє – не менше, ніж 19 мм (для А4) і 16 мм (для А5).

Документи оформляють переважно з одного боку аркуша паперу. Не завжди документ можна розмістити на одній сторінці, тому для оформлення наступних сторінок слід використовувати правила:

- на наступну сторінку не можна переносити лише підпис (має залишитися не менше двох рядків тексту);
- лише перша сторінка документа оформляється на бланку, наступні – на папері такого ж формату;
- не бажано відривати один рядок від абзацу чи слово від речення і переносити його на наступну сторінку або залишати на попередній.

Нумерація сторінок здійснюється, якщо документ оформлено на двох і більше аркушах паперу. Нумерація починається з другої сторінки, номери проставляються посередині верхнього поля аркуша арабськими цифрами без будь-яких пунктирних знаків на відстані не менше, ніж 10 мм від краю. Якщо текст оформлюється з обох боків аркуша, то номери сторінок ставляться угорі скраю: парні – зліва, непарні – справа.

Рубрикація тексту. Можливе використання традиційної і нової системи поділу тексту документа на частини. Традиційна – це поділ на абзаци, що базується на використанні римських (для розділів) і арабських (для параграфів) цифр. Нова система рубрикації ґрунтується на використанні лише арабських цифр. Номер кожної частини охоплює всі номери відповідних частин вищих ступенів поділу.

Сучасне діловодство здійснюється виключно українською мовою. У населених пунктах, що належать до національних меншин, у текстах документів внутрішнього користування можна використовувати мову національних меншин, поряд із державною мовою. Документи, що надсилають за кордон, можна оформлювати українською або мовою країни-адресата чи однією з мов міжнародного спілкування.

Основою службового документа є текст, що відображає зміст документа. Він має чітко і переконливо відбивати причину та мету його написання, розкривати суть конкретної справи. Текст може бути оформлений у вигляді суцільного складного тексту, анкети, таблиці або поєднання цих форм. Текст поділяється на взаємозумовлені логічні елементи: вступ, основну частину (доказ) і закінчення (висновок).

Основні вимоги до складання тексту документа:

- текст викладається від 3-ї особи однини: *Рада факультету рекомендує...*;

- від 1-ї особи пишуться заяви, автобіографії, розписки, доповідні і пояснювальні записки, накази;

- не можна використовувати стилістично марковані мовні одиниці;

- вживати стандартні сполучення типу: *відповідно до, згідно з*;

- дієприслівникові звороти вживати на початку речення: *беручи до уваги...; розглянувши...; враховуючи...*;

- слід вживати прямий порядок слів у реченні;

- активні форму дієслова замінювати на пасивну: *Вами ще не здійснено...; Вами ще не висловлено пропозицій щодо...*;

- вживати інфінітивні конструкції: *створити комісію, ухвалити пропозицію, рекомендувати до вступу*;

- у розпорядчих документах вживати дієслівні конструкції у формі наказового способу: *призначити, оголосити*;

- використовувати скорочення слів та аббревіатури: *р-н, обл., напр.*

5. Оформлення документів:

ключові аспекти відповідно до ДСТУ 4163:2020

Сучасне писемне офіційно-ділове спілкування здійснюється відповідно до чинних норм української мови.

Із 01 вересня 2021 року набув чинності Національний стандарт України ДСТУ 4163:2020 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації».

ДСТУ 4163:2020 поширюється на організаційно-розпорядчі документи незалежно від носія інформації, зокрема на:

- організаційні (положення, статuti, посадові інструкції, штатні розписи тощо);
- розпорядчі (постанови, рішення, накази, розпорядження);
- інформаційно-аналітичні (акти, довідки, доповідні записки, пояснювальні записки, службові листи тощо);
- документи, створювані в результаті діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій та інших юридичних осіб незалежно від їхнього функціонально-цільового призначення, рівня і масштабу діяльності та форми власності.

Сферою застосування ДСТУ 4163:2020 є організаційно-розпорядчі документи незалежно від носія інформації, тобто стандарт визначає склад і зміст постійної інформації реквізитів для організаційно-розпорядчих документів незалежно від носія інформації (паперовий, електронний).

відмітка про засвідчення копії документа; відмітка про надходження документа до юридичної особи; відмітка про виконання документа; відмітка про ознайомлення з документом.

Дату оформлюють цифровим або словесно-цифровим способом.

У разі оформлення дати цифровим способом її елементи зазначають арабськими цифрами в один рядок у такій послідовності: день місяця, місяць, рік. У цьому разі день місяця і місяць проставляють двома парами цифр, розділеними крапкою; рік – чотирма цифрами, крапку наприкінці не ставлять

Приклад 01.12.2026

Допустимо оформлювати дату у зворотній послідовності: рік, місяць, день місяця. Такий спосіб найчастіше використовують під час службового листування з іноземними партнерами, оскільки він відповідає міжнародній системі датування документів. Приклад 2026.12.01

У текстах нормативно-правових актів та посиланнях на них і в документах, що містять відомості фінансового характеру, застосовують словесно-цифровий спосіб зазначення дат із проставлянням нуля в позначенні дня місяця, якщо він містить одну цифру. Приклад 01 грудня 2024 року

Допустимо вживати слово «рік» у скороченому варіанті «р.».

Приклад 01 грудня 2026 р.

У різних реквізитах одного документа дата може бути оформлена як словесно-цифровим способом, так і цифровим.

У разі застосування інформаційних (автоматизованих) систем організації діловодства допустимо проставляти дату реєстрації документа у складі штрих-коду або QR-коду, що створюється засобами цієї системи, згідно з постановою Кабінету Міністрів України.

Штрих-код проставляють у центрі нижнього поля першої сторінки документа, QR-код (21 мм × 21 мм) — у нижньому лівому куті першої сторінки документа.

Місце складення документа зазначають на всіх документах, окрім листів. Місце складення документа розміщують на рівні або нижче реквізитів «Дата документа» чи «Реєстраційний індекс документа»

Реквізит 13 «Місце складення документа»

У ДСТУ 4163:2020 закріплюється вимога щодо відповідності місця складення документа найменуванню населеного пункту згідно з Класифікатором об'єктів адміністративно-територіального устрою України.

Наприклад:

м. Дніпро;

с-ще Степове Фастівського району Київської області;

с. Березівка Макарівського району Київської області.

Однак у разі зазначення в цьому реквізиті столиці «Київ» скорочення «м.»

НЕ ЗАСТОСОВУЮТЬ!

Місце складення документа має відповідати найменуванню населеного пункту згідно з ДК 014. Пам'ятаємо, що нині в Україні скасовано такий вид населеного пункту як смт, введено поняття селище, оновлено назви вулиць.

Наприклад:

м. Дніпро

селище Степове Фастівського району Київської області

село Березівка Макарівського району Київської області

У разі зазначення в цьому реквізиті столиці «Київ» скорочення «м.» не застосовують.

Адресат документа. Адресатами документа можуть бути юридичні особи, їхні структурні підрозділи, конкретні посадові особи та громадяни.

У разі адресування документа юридичній особі або її структурному підрозділу без зазначення посадової особи їхні найменування подають у називному відмінку.

Приклад 1.

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

У найменуванні адресата допустимо зазначати скорочене найменування юридичної особи.

Приклад 2. УНДІАСД

У разі адресування документа керівнику юридичної особи або його заступнику найменування юридичної особи має бути складовою частиною найменування посади адресата, яке зазначають у давальному відмінку.

Приклад 3.

Директору УНДІАСД

Власне ім'я ПРІЗВИЩЕ

Якщо документ адресують керівнику структурного підрозділу юридичної особи, то найменування юридичної особи зазначають у називному відмінку, а посаду, власне ім'я та прізвище адресата — у давальному.

Приклад 4.

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

Завідувачу відділу документознавства

Власне ім'я ПРІЗВИЩЕ

Якщо документ адресують багатьом однорідним юридичним особам або їхнім керівникам, адресата зазначають узагальнено в давальному відмінку.

Приклад 5.

Вищим закладам освіти, та науковим установам, де діють спеціалізовані вчені ради

Документ не може мати більше чотирьох адресатів. Слово «копія» перед зазначенням найменувань другого, третього, четвертого адресата не ставлять. У разі надсилання документа більше ніж чотирьом адресатам складають список розсилання, а на кожному документі зазначають лише одного адресата.

Підпис має містити найменування посади особи, яка підписує документ (у повній формі, якщо документ надрукований не на бланку, у скороченій — на документі, надрукованому на бланку), особистий підпис (окрім електронних документів), власне ім'я і прізвище.

Реquisite 22 «Підпис».

ДСТУ 4163:2020 встановив, що підпис має містити:

- найменування посади особи, яка підписує документ;
- особистий підпис (окрім електронних документів);
- власне ім'я і прізвище.

Крім того, прізвище (у складі будь-якого реквізиту) друкується великими літерами, наприклад:

Директор закладу	особистий підпис	Ім'я ПРІЗВИЩЕ
Секретар	особистий підпис	Ім'я ПРІЗВИЩЕ

Ініціали особи, використання яких передбачалось в ДСТУ 4163:2003, наразі не використовуються!

Заступник директора	особистий підпис	Ім'я ПРІЗВИЩЕ
Директор закладу		Ім'я ПРІЗВИЩЕ

Особистий підпис у всіх реквізитах електронного документа, до складу яких він входить, замінюють електронним підписом

Якщо документ підписують кілька посадових осіб однієї юридичної особи, то їхні підписи розташовують один під одним відповідно до підпорядкованості цих осіб.

Приклад

Директор	Особистий підпис	Ім'я ПРІЗВИЩЕ
Головний бухгалтер	Особистий підпис	Ім'я ПРІЗВИЩЕ

У разі підписання спільного документа кількома особами, які займають однакові посади, їхні підписи розміщують на одному рівні.

У разі відсутності посадової особи, найменування посади, власне ім'я і прізвище якої зазначено в документі, його підписує особа, яка виконує її обов'язки, або її заступник. У цьому разі обов'язково зазначають фактичну посаду, власне ім'я, прізвище особи, яка підписала документ (виправлення вносять рукописним або машинописним способом, якщо документ неможливо передрукувати).

Заступник директора	особистий підпис	Ім'я ПРІЗВИЩЕ
Директор закладу		Ім'я ПРІЗВИЩЕ

Не дозволено під час підписання документа ставити прийменник «За» чи правобічну похилу риску перед найменуванням посади. Слова «Виконувач обов'язків» або «В. о.» до найменування посади керівника

юридичної особи додають лише в разі його заміщення на підставі розпорядчого документа.

Особистий підпис у всіх реквізитах електронного документа, до складу яких він входить, замінюють електронним підписом, що створюється відповідно до законів України.

«Гриф погодження документа»

У ДСТУ 4163:2020 додали іменник «схвалення». Цим грифом оформлюють зовнішнє погодження або схвалення документів.

Слова погоджено, схвалено пишуть великими буквами без лапок!

Наприклад:

ПОГОДЖЕНО

Протокол засідання
експертно-перевірної
комісії ЦДАВО України

Дата №

СХВАЛЕНО

Протокол засідання
експертно-перевірної
комісії ЦДАВО України

Дата №

«Відмітка про наявність примірника з паперовим (електронним) носієм інформації»

Згідно з ДСТУ 4163:2020 у разі створення електронного примірника документа на паперовому носіїві проставляють штрих-код або QR-код (розміром 21 × 21 мм), що містить:

- скорочене найменування юридичної особи;
- дату реєстрації;
- реєстраційний індекс.

QR-код також має містити відомості про підписування електронного документа або накладання електронної печатки, а саме:

- прізвище, ім'я, по батькові підписування або найменування юридичної особи (для електронної печатки),
- номер сертифіката і строк його дії.

Окрім того, QR-код додатково має містити дати накладання кваліфікованих електронних підписів і печаток на електронний документ, що беруть із кваліфікованих електронних позначок часу. Таку відмітку проставляють у центрі нижнього поля першого аркуша електронного документа, наприклад:

Примірників електронного документа з паперовим носієм інформації – 2.

Реквізит 28 «Відмітка про ознайомлення з документом»

У ДСТУ 4163:2020 з'явився реквізит 28, що свідчить про факт ознайомлення працівника зі змістом управлінської дії щодо нього та складається з таких елементів:

-слів **З документом ознайомлений** (без лапок) - замість слова «документ» може бути зазначено його конкретний вид (наказ, розпорядження, інструкція, акт тощо);

-особистого підпису;

-власного імені;

-дати, яку кожний працівник власноручно проставляє під час ознайомлення

Наприклад:

З наказом ознайомлена:

особистий підпис Марія ПЕТРЕНКО

дата

Відмітку про ознайомлення з документом розміщують нижче реквізиту «Підпис» або «Віза документа»!

Оформлення документів по-новому (ДСТУ 4163:2020):

1. Сферою застосування ДСТУ 4163:2020, на відміну від ДСТУ 4163:2003, є організаційно-розпорядчі документи незалежно від носія інформації, тобто стандарт визначає склад і зміст постійної інформації реквізитів для організаційно-розпорядчих документів *незалежно від носія інформації (паперовий, електронний)*.

2. В ДСТУ 4163:2020 *змінився склад реквізитів документів*: немає реквізиту «зображення нагород», змінилась нумерація реквізитів, новим у переліку є реквізит 28 «відмітка про ознайомлення з документом». Незважаючи на зазначені зміни у складі реквізитів, загальна кількість реквізитів залишилась незмінною – 32.

3. Новим є *деталізація складу довідкових даних про юридичну особу*, а саме деталізація складу реквізитів поштової адреси – встановлено чітку послідовність реквізитів: назва вулиці, номер будинку, номер корпусу чи офісу (за потреби), назва населеного пункту, району, області, поштовий індекс.

ДСТУ 4163:2020 передбачив допустимість зазначення у довідкових даних двох адрес: юридичної (зазначеної в ЄДРПОУ) та фактичної (для листування), якщо місцезнаходження юридичної особи відрізняється від адреси фактичного здійснення діяльності чи розміщення офісу.

4. Важливим є закріплення в ДСТУ 4163:2020 вимоги щодо *відповідності місця складення документа найменуванню населеного пункту згідно з Класифікатором об'єктів адміністративно-територіального устрою України*. Наприклад: м. Дніпро; смт Гостомель Київської області; с-ще Степове

Фастівського району Київської області; с. Березівка Макарівського району Київської області. Однак, у разі зазначення в цьому реквізиті столиці «Київ» скорочення «м.» не застосовують.

5. Також в ДСТУ 4163:2020 чітко зазначено, що *датуванню підлягають усі службові відмітки, проставлені на документі*, а саме: віза, резолюція, відмітка про засвідчення копії документа, відмітка про надходження документа до юридичної особи, відмітка про виконання документа та відмітка про ознайомлення з документом.

6. При застосуванні у текстах нормативно-правових актів та посиланнях на них і в документах, що містять відомості фінансового характеру, словесно-цифрового способу зазначення дат ДСТУ 4163:2020 передбачив *проставляння нуля в позначенні дня місяця, якщо він містить одну цифру*.

7. Деталізованими є положення в ДСТУ 4163:2020 щодо *реєстраційного індексу документа*, а саме стандарт передбачив склад реєстраційного індексу, спосіб відокремлення складових частин реєстраційного індексу одна від одної.

8. Суттєвими стали і зміни у складі реквізиту «підпис». ДСТУ 4163:2020 встановив, що *підпис має містити найменування посади особи, яка підписує документ, особистий підпис (окрім електронних документів), власне ім'я і прізвище*. Крім того, *прізвище (у складі будь-якого реквізиту) друкується великими літерами*. Ініціали особи, використання яких передбачалось в ДСТУ 4163:2003, наразі не використовуються.

9. Важливими є положення ДСТУ 4163:2020, що пов'язані із забезпеченням функціонування української мови як державної. Стандарт 2020 року встановлює, що *документи складають державною мовою*, крім випадків, передбачених законодавством про мови в Україні. Документи ж, адресовані державним органам, складають лише українською мовою.

10. Окрім зазначеного, вагомими змінами ДСТУ 4163:2020 стали *вимоги до виготовлення документів*, а саме вимоги щодо використання шрифтів розмірами 8-12, 12-14 та 14-16, використання міжрядкових інтервалів та дотримуватися відповідних відступів від межі лівого поля документа.

Окрім зазначеного, вагомими змінами ДСТУ 4163:2020 стали *вимоги до виготовлення документів*, а саме вимоги щодо використання шрифтів розмірами 8-12, 12-14 та 14-16, використання міжрядкових інтервалів та дотримуватися відповідних відступів від межі лівого поля документа.

ПРАКТИЧНИЙ КЕЙС

Тема 1. Вступ. Українська мова у житті нації

1. Місце і роль мови у суспільстві.
2. Основні функції мови.
3. Мова і мовлення.
4. Сучасна українська літературна мова.
5. Поняття про культуру мови і культуру мовлення.
6. Мовна норма. Види мовних норм.

Завдання до теми 1

Вправа 1. Прочитати. Написати есе за поданим початком.

Рідне слово – це ніби стежина, прямуючи якою, людина здобуває громадянську зрілість, осмислює, хто вона, якому народові, якій землі зобов'язана своїм життям і щастям. Чим більший авторитет буде мати українська мова, тим сильнішим світовим конкурентом буде наша держава, тим легше можна буде вибороти для своїх громадян достойний рівень життя та світовий імідж...

Вправа 2. Прочитати статтю 10 Конституції України. Дати відповіді на запитання. Продовжити речення, записати визначення понять.

Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України (Конституція України).

1. Як ви розумієте поняття «державність української мови»?
2. Як держава забезпечує виконання статті 10 Конституції України?
3. Які умови створено для розвитку мов національних меншин в Україні?
4. Охарактеризуйте поняття «мовна ситуація в Україні».
5. Які чинники, на вашу думку, впливають на стан мовної ситуації в Україні?

Українська національна мова – ...

Українська літературна мова – ...

Статус української мови засвідчено в ...

Засновник сучасної української літературної мови...

Основоположник сучасної української літературної мови...

Українська літературна мова сформувалася на основі ... діалектів.

Вправа 3. Заповнити таблицю, записати основні функції мови, визначити їх роль у мові. Пояснити.

№	Функція	Роль у мові
1	Комунікативна	Спілкування

Вправа 4. Прочитати прислів'я. Визначити, в яких з них говориться про мову, а в яких – про мовлення.

1. Язык без кісток: що хоче, те й лепоче. 2. Рідна мова – не полова: її за вітром не розвієш. 3. Слова ласкаві, а думки лукаві. 4. Таке верзе, що й до купи не держиться. 5. Слово старше, ніж гроші. 6. Слово не горобець: вилетить – не спіймаєш. 7. Слова пристають, як горох до стіни. 8. Як гукнеш, так і відгукнеться. 9. Слово до слова – зложиться мова.

Вправа 5. Прочитайте вірш. Поясніть рядки, в яких автор охарактеризував мову і мовлення.

І. Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Полить бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.
Прислухайтесь, як океан співає –
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морським. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів;
У нього кожне слово – це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.
Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля,
Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтесь доглядати свій сад (М. Рильський)

ІІ. Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди! (Т. Шевченко)

III. Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиймись.
Хтось ними плакав, мучивсь, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!
Все повторялось: і краса, й потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія – це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі (Л. Костенко)

IV. Мова кожного народу
неповторна і – своя;
в ній гримлять громи в негоду,
в тиші – трелі солов'я.
На своїй природній мові
і потоки гомонять;
зелен-клени у діброві
по-кленовому шумлять.
Солов'їну, барвінкову,
колосисту – на віки –
українську рідну мову
в дар мені дали батьки.
Берегти її, плекати
буду всюди й повсякчас,
бо ж єдина – так, як мати,
мова в кожного із нас! (О. Забужко)

Тема 2. Культура мовлення на орфоепічному рівні

Рекомендовані питання для обговорення

1. Орфоепічні норми.
2. Особливості вимови звуків української мови.
3. Засоби милозвучності української мови.
4. Особливості вимови слів іншомовного походження.
5. Акцентуаційні норми.
6. Наголос.
7. Складні випадки наголошення слів

Завдання до теми 2

Вправа 1. Виділити у тексті наголоси. Прочитати виразно вірш.

Ніщо даремно не мина.
Напівсльози ніхто повік не зронить,
За все в житті – ціна сповна,
За кожен мить. За кожний подих!
Можна знайти в житті напівтони,
Можна життя спинити на півслові,
Але нема в житті на півціні!
Але нема в житті напівлюбові! (А. Демиденко)

Вправа 2. Поставити наголос у словах. Визначити випадки подвійного словесного наголосу.

Алфавіт, одинадцять, кілометр, новий, цінник, напишу, жалюзі, фаховий, феномен, листопад, прошу, завжди, визнання, визвольний, громадянин, горицвіт, договір, документ, жалоба, захворіти, значимий, індустрія, урочистий, чарівний, ознака, рукопис, цемент, діалог, босоніж, громадянський, асиметрія, багатівіковий, беручи, бородавка, вираження, виразний, відповісти, дециметр, диспансер, дочка, завдання, завдовжки, задобрити, котрий, контрактний, сторінки (множина).

Вправа 3. Записати сполучення слів фонетичною транскрипцією. Прочитати відповідно до літературної вимоги, пояснити фонетичні зміни.

З шафи, з часом, з щипцями, з чехами, з шовку, безшумний, розщепити, безчесний, запорожці, борються, смієшся, вокзал, легко, молотьба, розписка, пісня, майбутнє, безжалісний, дуб, казка, сміється, джміль, дзвін, голубка, життя, весілля, зсипати, сподіваєшся, зчищений.

Вправа 4. Затранскрибувати текст. Прочитати поданий уривок, дотримуючись правил літературної вимови. Виділити тверді, м'які, пом'якшені та напівпом'якшені приголосні. Пояснити, чим відрізняється їх артикуляція.

I. Не треба говорити так, як усі, щоб не виділятися, треба звикнути до правильного наголосу і скрізь, з усіма говорити правильно. Тоді й «усі» поступово звикнуть і до квартал, і до феномен, і до експерт (А. Коваль)

II. Українська мова має свою особливу музикальність. Це незбагненна душа нашої мови, як золотоносна ріка, виблискує хвилями народної пісні, переливається в душу нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі. Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глінка і Чайковський користувалися українськими мелодіями у своїй творчості, а це значить, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови (Д. Павличко).

Вправа 5. Записати, вставляючи замість крапок потрібні службові частини мови. Пояснити їх вживання відповідно до норм милозвучності української мови.

I. Брат ... сестра, сестра ... її чоловік, студенти .. аспіранти, зібралися сусіди ... родичі, вчора ... сьогодні, минуле ... сучасне, зупинився ... спитав, вуз ... школа, дерева ... кущі, чорнобривці ... айстри, смородина ... агрус, фрукти ... овочі, овочі ... фрукти, город ... сад, працювати ... відпочивати, учні ... учителі, прикметник ... іменник, числівник ... займенник.

II. Звук ... буква, хліб ... сіль, борщ ... каша, вовк ... ягня, груша ... яблуко, купувати ... аптеці, запроваджувати ... установі, мешкала ... Умані, зміни ... школі, брати ... оренду, освітні процеси ... Україні, поїхати...відрядження, включити ... звіт, жити ... Львові, дізнатися ... своїх друзів, досягнення ... тваринництві, здійснити ... двотижневий термін.

Вправа 6. Прочитати. Вибрати правильний варіант мовної одиниці, пояснити їх вживання.

I. Тихо дзвонить фоя смerek, тихо шепчуть (у, в) лісі холодні сні літньої ночі, плачуть дзвінки корів, (і, й, та) гори безперестанку спускають сум свій (у, в, уві) потоки. (Із, з, зі) лоскотом (і, й) зойком летить десь (у, в) долину зрубане дерево (в, у) лісі, аж гори одвітно зітхають – (і, й) знову плаче трембіта. Тепер (у, в)же на смерть... Спочив хтось навіки по тяжкій праці. Закувала зозуленька та (і, й) коло Менчила ... от тепер (у, в)же співаночка комусь скінчила (М. Коцюбинський).

II. У процесі складання алфавітного списку ім'я (і, й) по батькові ставиться після прізвища. (Але, проте, однак, одначе) переносити такий порядок називання прізвища (і, й) по батькові (у, в) усне мовлення (і, й) (у, в) інші ситуації писемного мовлення не слід, (бо, тому що, через те що) це не відповідає нормі літературної мови. Узвичаєним є порядок, за яким ім'я (і, й) по батькові стоїть перед прізвищем.

Вправа 7. Прочитати статтю із чинного правопису (2019). Виписати слова із літерою І. П'ять слів ввести у речення.

§ 6. Літера Г

1. В українських та в давно запозичених і зукраїнізованих словах: *а́грус, га́ва, га́зда, гандж, га́нок, тату́нок, твалт, ге́тати, гедзь, телготáти, телготіти, тергелі, терготáти, терготіти, тігнути, гирлі́га, глей, гніт (у лампі), то́гель-мо́гель, тонт(а), трасува́ти, гра́ти (іменник), грéчний, гринджо́ли, грунт, гудзик, гу́ля, гура́льня, джигу́н, дзі́га, дзі́глик, дрига́ти і дрі́гати, ремига́ти* тощо та в похідних від них: *а́грусовий, газдува́ти, твалтува́ти, те́ртіт, тратча́стий, грунто́вий, грунтува́ти(ся), гудзиковий, гу́лька, прога́вити* і т. ін.

2. У власних назвах – топонімах України: Горга́ни (гірський масив), Горо́нда, У́гтя (села на Закарпатті), у прізвищах українців: *Галага́н, Галято́вський, Ге́ник, Герза́нич, Герда́н, Гжі́цький, Гі́га, Го́га, Го́йдич, Го́нта, Грі́га, Гудзь, Гу́ла, Ломáга.*

§ 122. Звуки [g], [h]

1. Звук [g] та близькі до нього звуки, що позначаються на письмі буквою g, звичайно передаємо буквою г: *аванга́рд, агіта́ція, агресо́р, бло́гер, гва́рдія, генера́л, гламу́р, гра́фік, грот, емба́рго, марке́тинг, мігра́ція; лінгві́стика, негативний, се́рфінг, синаго́га, Вахта́нг, Гарсі́я, Гайнетді́н, Ердога́н, Гвіне́я, Гольфстрі́м, Гренла́ндія, Гру́зія, Ге́те, Гео́рг, Гурамішві́лі, Люксембу́рг, Магомéт, Фольксва́ген, Чика́го.*

2. Буквою г передаємо звук [g] у давнозапозичених загальних назвах, таких як *га́нок, татунок, твалт, гра́ти, грунт* і под. (див. § 6) та в похідних від них: *га́нковий, тратча́стий, грунто́вний* і т. ін.

3. У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови – буквою г (*Вергі́лій, Гарсі́я, Ге́гель, Гео́рг, Ге́те, Грегуа́р, Гулліве́р*) і шляхом імітації іншомовного [g] – буквою г (*Вергі́лій, Гарсі́я, Ге́гель, Гео́рг, Ге́те, Грегуа́р, Гулліве́р* і т. ін.).

4. Звук [h] переважно передаємо буквою г: *гандбо́л, герба́рій, гі́нді, гіпо́теза, горизо́нт, го́спіс, го́спіталь, гу́мус; Га́рвард, Ге́льсі́нкі, Гінду́стан, Ганніба́л, Ге́йне, Го́рацій, Люфтга́нза.* За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов [h], і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою х: *хо́бі, хокéй, хол, хо́лдинг, брахма́н, джиха́д, моджахе́д, хану́м, харакі́рі, хіджа́б, шахі́д, Алла́х, Ахме́д, Муха́ммед, Сухро́б, Хакі́м, Хаммура́пі* і т. ін.

Вправа 8. Вставити пропущені букви Г і Г̇. Пояснити лексичне значення слів. Записати слова із літерою Г̇, скласти з ними речення.

...абардин	...рант	...лей	...рот
...абарит	...рати	...ніт	...уля
...ава	...рація	...обелен	...удзик
...алаконцерт	...речний	зи...за..	Ван-...о...
...алантерея	...ринджоли	дзи...а	...ете
...алера	...атунок	...ібралтар	...олсуорсі
...астролі	...валт	...етри	...речний
...рунт	...ігієна	...ешталът	...іперопіка (стиль
...азета	...реція	...рунтовний	виховання)
...удзик	ар...умент	...енерація	...ерменевитка

Вправа 9. Прочитати текст. Позначити паузи, місце злету (/) та місце падіння (\) голосу. Виділити логічні наголоси. Прочитати вірш вголос звичайним середнім тоном на наспівному монотоні.

Юнакові

Шумить Дніпро, чорніють кручі, в граніт холодний б'є прибій.

Прийми слова мої жагучі як заповіт, юначе мій!

Листку подібний над землею, що вітер з дерева зрива,
хто мову матері своєї, як син невдячний забува.

О мово рідна! Їй гаряче віддав я серце не дарма.

Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема (В. Сосюра).

Вправа 10. Прочитати виразно вірш мовчки. Прочитати вірш вголос за такими настановами: 1 рядок – пошепки, 2 рядок – тихенько, 3 рядок – голосніше і т. д. Зупинитися і зробити інтонаційний наголос на 5–8 рядках, а потім зменшувати гучність голосу.

1. Мамине обличчя у дитинство кличе
2. Із дитинства в юність поглядом веде...
3. Мамине обличчя сонця мені зичить,
4. Мамине обличчя – любе й молоде...
5. «Не старійте, мамо» –
6. Б'ю я телеграму.
7. Не ховайте в зморшки
8. Тіні від років.
9. А огляньтесь в юність
10. І пройдіть літами –
11. Світлі ваші роки,
12. Світлі і гіркі...
13. Сліз не треба, ненько, ми вже не маленькі –

14. Ваші соколята, соколи-сини...
15. Хочеться додому, матінко рідненька, –
16. Перед ваші очі кольору весни (М. Дмитренко)

Вправа 11. Скласти кілька речень із словами. Промовити слова *веселий, добре, сонце, змія, блакитний, знаєш* так, щоб вимовою їх передати: 1) радість, 2) тривогу, 3) схвильованість, 4) відчай, 5) розчарування.

Вправа 10. Виділити у тексті наголоси. Прочитати виразно вірш.

Ніщо даремно не мина.

Напівсльози ніхто повік не зронить,

За все в житті – ціна сповна,

За кожну мить. За кожний подих!

Можна знайти в житті напівтони,

Можна життя спинити на півслові,

Але нема в житті на півціні!

Але нема в житті напівлюбові! (А.Демиденко)

Вправа 12. Поставити наголос у словах. Визначити випадки подвійного словесного наголосу.

Алфавіт, одинадцять, кілометр, новий, цінник, напишу, жалюзі, фаховий, феномен, листопад, прошу, завжди, визнання, визвольний, громадянин, горицвіт, договір, документ, жалоба, захворіти, значимий, індустрія, урочистий, чарівний, ознака, рукопис, цемент, діалог, босоніж, громадянський, асиметрія, багатовіковий, беручи, бородавка, вираження, виразний, відповісти, дециметр, диспансер, дочка, завдання, завдовжки, задобрити, котрий, контрактний, сторінки (множина).

Вправа 13. Поставити наголос у словах. Прочитати, дотримуючись акцентуаційних норм.

Беремо, бовтати, Боги, босий, була, було, були, валовий, везти, ввезти, верба, веретено, випадок, виразний, візник, вільха, вісімдесят, вітчиз, гостей, граблі, дошка, дрова, залоза, ідемо, кидати, кишка, кінчити, клеїти, Коваль, коваль, колесо, колія, контрактний, коромисло, котрий, красти, краду, кроїти, кропива, зібрання, долішній, будемо, книжки, валовий, донька, чорнослив, кидати, розвідка, вірші, віршів, царина, решето, загадка, приказка, перебіг, фартух, позаторік, абияк, бюлетень.

Вправа 14. Орфоепічний бар'єр – поставити наголос у словах.

І. Нудний, легкий, перехідний, курятина, щипці, кухонний, легкий, льодовий, малий, ненавидіти, невисисний, ненависть, нести, внести, новий, ознака, олень, осока, перчити, порядковий, предмет, приятель, ремінь, решето, ринковий, сердити, середина, слабкий, смаку, старий, терези, товстий, того, до того, тонкий, фартух, фаховий, феномен, циган, черствий, черствіти,

яловичина, чорнозем, везла, мозолистий, спина, догмат, адже, ідете, вітчим, вірші, подушка, олень, зозла, піцерія, сімдесят, спокій, статут.

II. Добуток, подруга, навчання, приятель, кропива, маркетинг, логопедія, псевдонім, отаман, визвольний, каліграфія, читання, флюорографія, вимога, ознака, фартух, середина, псевдонім, запитання, перепис, разом, вимова, фейсбук, український, руно, ваги, терези, донька, дочка, соломинка, надлишок, переляк, форзац, цінник, гуртожиток, предмет, ремінь, бовтати, Покрова, лате, фольга, мережа, начинка, вантажівка, зручний, листопад, ринковий, адже, ринковий, руно, правописний.

III. Визнання, визвольний, громадянин, горицвіт, договір, дециметр, дешевизна, значимий, індустрія, урочистий, чарівний, ознака, рукопис, цемент, босоніж, асиметрія, бородавка, виразний, відповісти, дочка, завдовжки, котрий, випадок, вільха, граблі, контрактовий, коромисло, кропива, курятина, кухонний, легкий, новий, множник, олень, решето, ринковий, феномен, черствий, щипці, яловичина, виразний, ознака, кулінарія, живопис, напій, щавель, дзвонять, решето, філантропія, численний.

Вправа 15. Орфоепічний практикум. Поставити наголос у словах. Підкреслити слова, у яких ви робите акцентуаційні помилки. Правильно вимовити слова.

IV. Антипатія, безпомилковий, боязнь, будь-хто, бюлетень, знаки, видатковий, відтік, віровизнання, вісімдесят, всередині, говорять, завдаючи, зубожілий, невизнання, перипетія, продаж, терпляче, чотирнадцять, безлад, боязкий, будь-що, вибірковий, віросповідання, воднораз, втрутитися, глибоко, давнішній, значущий, корисливий, найяскравіший, невикорінний, постаючи, наробити помилок, прийнятий, податковий, похідний, почасти, приєднання, проміжок, розпал, бракує смаку, супровід, феномен.

V. Батьківство, боїтеся, спільна вигода, невідтворні природні ресурси, вразите, врозріз, господарський син, дізнання, запальна людина, зірвемо, католик, надлишковий, насамкінець, ненависть, осторонь, перехідний, одинадцять, одноразовий, прожитковий, царина, стрижневий, потай, розлад, симетрія, становити, твердий, християнин, черговий, боїмося, ведучи, широкі верстви, випадок, вразливий, водностаць, занедбаний, католичка, магістерський, зубожіння, перебіг, поєднання, розголос, руйнівний, середина.

Тема 3. Культура мовлення на лексичному рівні

1. Лексика сучасної української мови.
2. Синоніми як засоби точного і доречного вживання слів у мовленні.
3. Омоніми: особливості використання у мовленні.
4. Пароніми: культура слововживання.
5. Антоніми як засіб реалізації семантичного контрасту.
6. Терміни у системі професійного мовлення.
7. Українська лексикографія.

Завдання до теми 3

Вправа 1. Пояснити лексичне значення слів. Скласти зі словами речення, визначити їх вид за будовою.

Світлина, відсоток, філіжанка, добродій, спільнота, зазвичай, дозвілля, часопис, навзаєм, допис, часопис.

Вправа 2. Прочитати, пояснити лексичне значення кожного словосполучення. Виписати словосполучення із словами в прямому значенні.

Золота молодь, золотий годинник, золота середина, чорне золото, біле золото, сусальне золото, золоті руки, заплатити золотом, вишивати золотом, золотий промінь, золота рибка, золота медаль, золота тканина, золота монета.

Вправа 3. Дібрати до слів синоніми, визначити їх вид. Охарактеризувати відтінки семантичного значення синонімів. На основі одного синонімічного ряду скласти речення, визначити стильову приналежність слів.

Жити, розуміти, півень, вражати, усюди, горизонт, відсоток, зустріч, звітувати, ознаки.

Вправа 4. Дібрати власне українські відповідники до іншомовних слів. Визначити сферу функціонування слів-синонімів.

Наприклад:

Апелювати – звертатися; аргумент – підстава, доказ; дебати – обговорення; дефект – недолік, вада; домінувати – переважати; екстраординарний – особливий; координувати – погоджувати; лімітувати – обмежувати; прерогатива – перевага; пріоритет – першість.

I. Дикція, демонструвати, репрезентувати, компенсувати, потенціал, акумулювати, експертиза, ревізія, санкція, субсидія, конкуренція, конфіденційний, турне, круїз, асортимент, фундатор, фіктивний.

II. Бар'єр, імітація, фотокартка, журнал, адаптація, апеляція, менеджер, консолідація, компроміс, критерій, ліміт, інновація, компенсація, локальний, баланс, аргумент, аномалія, менеджмент, аванс, елемент.

III. Пріоритет, генерація, стимул, експеримент, авторитет, аванс, ідентичний, бізнес-ланч, голкіпер, дайджест, дилер, імідж, кастинг, промоушн, екзит-пол, консенсус, феномен, фікція.

IV. Аргумент, актуальний, аномалія, адаптація, апеляція, дикція, демонструвати, компенсувати, акумулювати, еквівалент, інновація, ревізія, субсидія, конкуренція, менеджмент, раціонально, резерв.

Вправа 5. Вибрати доречне слово із синонімічного ряду відповідно до наукового стилю мовлення. Пояснити слововживання кожного синоніма.

Поїзд (приїде, прибуде, прикотиться) (о сьомій, у сім) ранку, дякую (Вам, Вас), (об'явити, оголосити) перерву, він (правий, має рацію), (виписка, витяг) з протоколу, (прихильник, шанувальник, послідовник) таланту, (доступний, зрозумілий, досяжний) виклад, (обіймати, осягати, охоплювати) посаду, (суперечка, спір, дискусія) у пресі, виборча (компанія, кампанія), (діставати, здобувати, набувати) освіти, (характеризувати, описувати, відтворювати) особу, ринкові (взаємини, відносини, стосунки, відношення).

Вправа 6. Пояснити лексичні значення слів-паронімів.

Виборний – виборчий, писемний – письмовий – письменний, вникати – уникати, гривна – гривня, громадський – громадянський, оснований – заснований, повноваження – уповноваження, правління – управління, тактовний – тактичний, уява – уявлення, адрес – адреса, абонент – абонемент, пам'ятник – пам'ятка, лісник – лісівник – лісовик, коралі – корали, талан – талант, континент – контингент, книжковий – книжний, виборчий – виборний, компетентність – компетенція.

Вправа 7. Пояснити відмінність між наведеними паронімами. Утворити словосполучення з кожним словом. Скласти речення з кількома парами слів.

Військовий – воєнний, замерзнути – змерзнути, індійці – індіанці, кампанія – компанія, людний – людяний, особовий – особистий, барва – фарба, вдача – удача, запитання – питання, виборний ☐ виборчий, гарантований ☐ гарантійний, книжковий ☐ книжний, писемний ☐ письмовий.

Вправа 8. Утворити словосполучення, дотримуючись лексичний норм. Поясніть лексичні значення всіх слів.

I. Комісія авторитарна – авторитетна. Внески акційні – акціонерні. Передача землі безоплатна – безплатна. Відношення – відносини між людьми. Думка громадська – громадянська. Відзначити – зазначити у промові. Виключити – вимикати двигун. День відкритих – відчинених дверей. Професійна – професіональна труппа.

II. Показник – покажчик успіхів. Засвоювати – освоювати правила. Засвоювати – освоювати землі. Засвоювати – освоювати кошти. Ознайомити –

познайомити з приятелями. Виплата – оплата – плата відсотків. Умови виплати – оплати – плати. Оснований – заснований на вченні. Основане – засноване товариство. Професійна – професіональна поведінка.

Вправа 9. Дібрати антоніми до багатозначних прикметників.

Солодкий: смак, молоко, життя, звук, посмішка.

Порожній: бочка, голова, вулиця.

Легкий: мішок, становище, хвороба, завдання.

Гарячий: вода, вдача.

Свіжий: хліб, повітря, огірки, риба.

Вправа 10. Записати по п'ять термінів в галузі психології, педагогіки, філології, методики навчання мови. Пояснити їх лексичне значення.

Вправа 11. Записати 10–15 термінів відповідно до Вашої спеціальності. Пояснити їх лексичне значення.

Вправа 12. Пояснити значення термінів.

Аудіювання, читання, говоріння, письмо, мовлення, мова, літературна мова, буква, фонема, наголос, лексикографія, стиль мовлення.

Вправа 13. На основі визначення записати відповідь-термін.

1. Сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі суспільної комунікації – ...

2. Незмінна форма дієслова, яка вказує на додаткову дію, доповнюючи основну дію у реченні – ...

3. Система правил про способи передачі звукового мовлення у писемній формі – ...

4. Сміслові і граматичні об'єднання двох або більше повнозначних слів як граматично рівноправних. – ...

5. Розділ мовознавства, що вивчає закономірності існування і структурну організацію суспільно зумовлених різновидів мови – ...

6. Функційний різновид мови, що слугує для спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті, законодавстві, у сфері управління адміністративно-господарською діяльністю – ...

7. Форма міжособистісного спілкування між багатьма комунікантами – ...

Вправа 14. Пояснити значення фразеологізмів. Скласти п'ять речень із фразеологізмами на вибір. Схарактеризувати можливу комунікативну ситуацію їх вживання.

І. Альфа і омега, ідея фікс, нитка Аріадни, баляси точити, посмішка Авгура, блудний син, березова каша, біла ворона, вавилонське стовпотворіння, випити чашу до дна, каїнова печать, внести свою лепту, ганнібалова клятва, геркулесів подвиг, геростратова слава, гоголем ходить, гомеричний сміх.

Тема 4. Граматичні аспекти культури мовлення

Рекомендовані питання для обговорення

1. Морфологічні норми. Основні морфологічні категорії.
2. Категорія роду іменника.
3. Категорія ступенів порівняння прикметників.
4. Особливості словозміни числівника.
5. Синтаксичні норми.
6. Складні випадки керування.
7. Порядок слів у реченні.
8. Координація присудка з підметом.

Завдання до теми 4

Вправа 1. Визначити рід іменників. До поданих іменників дібрати прикметники і записати як словосполучення.

Шосе, Кутаїсі, собака, путь, купіль, піаніно, туш, Батумі, рандеву, кепі, кашне, лібрето, білоручка, плакса, вовчище, ручище, вуаль, Умань, Чигирин, Чернівці, Суми, Яготин, Інгул, Коростень, Стрий, Ізмаїл, Батурін.

Вправа 2. Утворити словосполучення числівників з іменниками. Визначити граматичне значення іменників.

4 (директор), 1,5 (день), 3 (відсоток), 7,5 (кілограм), 3,5 (мільярд), 44 (селянин), 68 (аркуш), 788 (книга), 2,5 (місяць), 4,5 (тиждень), 7,5 (кілометр), 2,4 (мільярд), 4259 (вулиця), 650 (рік), 24 (вагон), 27 (вазон).

Вправа 3. Визначити, до якого роду належать іменники. Обґрунтувати свій вибір. Назвати іменники, що не мають роду, і пояснити причину.

Сад, штани, лебідь, озеро, соболь, хлопчисько, хлоп'я, бідолаха, ворон, сорока, Альпи, Тбілісі, Баку, Київ, Москва, особа, ніж, Петро, снігур, леді, депо, сучасниця, поетеса, вовк, свекор, свекруха, Даниленко, Кравчук.

Вправа 4. Визначити рід слів іншомовного походження. Утворити словосполучення з поданими словами.

I. Тюль, кафе, туш, вуаль, рагу, піаніно, По, По, По, По, Ай-Петрі, візаві, рандеву, шимпанзе, жираф, інтерв'ю, Біатрічі, амплуа, аташе, Токіо.

II. Міссісіпі, шосе, Гельсінкі, рантьє, буржуа, какаду, попури, денді, ара, Кіліманджаро, Онтаріо, Балі, Перу, Сан-Франциско, Тінкі-Вінкі, Бетті, папараці, кюре, торі, торнадо.

III. Бордо, Ніцца, Чикаго, Мехіко, Баку, Отелло, Аннет, Золя, Сапфо, Катрін, Па-де-Кале, Чилі, Гаїті, Сомалі, США, АПН України, ВР, ВАК, АТС, ЗМІ, МВФ, ЧАЕС, есе, есперанто, портъє.

Вправа 5. Утворити від поданих іменників чоловічого роду відповідні фемінітиви, відповідно до норм чинного Українського правопису. Виділити словотвірні суфікси. Скласти речення із 3-5 фемінітивами.

I. Керівник, директор, учитель, вихователь, артист, абітурієнт, балерина, друкар, хірург, художник, завідувач, агроном, лауреат, доповідач, житель, ліфтер, перукар, кореспондент, поет, мер.

II. Професор, психолог, методист, викладач, магістр, декан, ректор, доцент, консультант, терапевт, соціолог, спікер, коуч, модератор, практик, дослідник, заступник, опікун, засновник, стажер, рецензент, організатор.

Вправа 6. Поставити подані іменники у форму родового відмінка однини. Визначити семантичну групу слів, що зумовила вибір закінчення.

I. Гурт, берег, потік, телефон, міст, вальс, Дунай, Крим, полк, роман, урок, звіт, листопад, гай, ячмінь, перець, овес, твір, загін, ліс, біг, рушник, вітер, метр, акт, договір, рік, відмінок.

II. Буклет, відсоток, аудитор, дивіденд, бюджет, цінник, вексель, продаж, надлишок, брокер, кадастр, фонд, банк, соняшник, гурт, міст, двір, лист, центр, звук, полк, апарат, парк, селянин, розпродаж.

IV. Контроль, податок, загін, предмет, похід, десяток, Тернопіль, Мілан, Єгипет, сеанс, живопис, крем, апостроф, документ, реалізм, метрополітен, стандарт, палеоліт, прогрес, теніс, Париж, Пакистан, Сахалін, Ганг.

V. Мед, завод, Китай, степ, живопис, театр, стиль, Крим, конфлікт, район, наступ, волейбол, банк, радіус, кілометр, граніт, університет, Алтай, страх, розвиток, прогрес, принтер, Гурзуф, Лондон.

VI. Ідеал, комітет, світогляд, жанр, землетрус, рукопис, трактор, Миргород, відсоток, відмінок, магній, вальс, диплом, сорт, максимум, канон, Житомир, епос, об'єкт, Крим, стандарт, Ірак, Ізраїль, виклик, принтер, Дрогобич, Ватикан, мороз, процес, процесор.

VII. Звіт, атом, дует, буддизм, подіум, бриз, електровоз, логарифм, Марсель, побут, портрет, Цейлон, характер, різновид, Берлін, плакат, термометр, експрес, спів, дисплей, сепаратизм, конфлікт, штаб, граніт.

Вправа 7. Поставити іменники у формі Родового відмінка однини. Виділити закінчення, пояснити їх вибір.

Землетрус, настрій, пісок, понеділок, Вашингтон (місто), вовк, Вовк, Берлін, Воронеж, Париж, Донець, Дунай, Єгипет, Каїр, Дамаск, Нью-Йорк, Китай, Пекін.

Вправа 8. Утворити словосполучення, використавши подані слова у формі родового відмінка.

Арахіс, акт (дія / документ)

Апарат (прилад / установа)

Блок (механізм / об'єднання)

Алмаз (склоріз / мінерал)

Бал (одиниця виміру / вечір з танцями)

Атлас (тканина / зібрання карт)

Вправа 9. Поставити подані слова у формі кличного відмінка. Виділити закінчення, пояснити свій вибір. Скласти привітання із використання кількох власних і загальних назв.

I. Батько, зоря, синок, тато, доля, Марко, край, добродій, Ілля, Джек, Прометей, юнак, любов, Київ, Львів, Олег, Ігор, брат, неня, Маруся, Михайло, Ярослав, Дмитро, Юрій, Юля, Денис, Василь.

II. Колега, орел, школяр, директор, Антін, Вікторія, мама, мати, Ганна, Надія, лікар, братик, Жак, Сергій, слухач, дуб, товариш, хлопець, каменярь, сторож, радість, синок, край, кінь, козак, боєць, Олександр, Анатолій.

Вправа 10. Провідміняти прізвища, імена, по батькові.

Наталія Миколаївна Кочубей, Олег Вікторович Сирота, Аліна Геннадіївна Данилко, Тетяна Володимирівна Драч, Олесь Петрович Боженко, Іван Віталійович Кучеренко, Олександр Семенович Коберник.

Вправа 11. Записати у кличному відмінку.

Інна Григорівна, Віталій Петрович, Петро Сергійович, Софія Олександрівна, Анастасія Василівна, Ігор Вікторович, Ілля Євгенович, Михайло Петрович, Віктор Валентинович, Любов Олександрівна, Юрій Борисович, Гліб Іванович, Оксана В'ячеславівна, директор, офіцер, бармен, офіціант, екскурсовод, експедитор, завуч, водій, добродій, лікар, професор.

Вправа 12. Утворити, якщо можливо, форми ступенів порівняння прикметників від поданих слів. Заповнити таблицю.

I. Радісний, поганий, винний, вартий, сучасний, нездійснений, міцний, короткий, бурхливий, дужий, салатовий, молодий, товстий, надійний.

II. Глибокий, широченний, низький, комунікабельний, зручний, великий, близький, мудрий, сильний, гарний, тонкий, могутній.

III. Чудовий, зелененький, чесний, схвильований, бузковий, темний, сліпий, красивий, розумний, голосний, пестливий, гарний.

Початкова форма	Вищий ступінь		Найвищий ступінь		
	Проста ф.	Складена ф.	Проста ф.	Складена ф.	Складена ф.

Вправа 13. Проаналізувати правильність уживання прикметників. Відредагувати речення відповідно до наукового стилю мовлення.

1. В економічно стабільних країнах кошти страхових компаній є найбільш важливішим джерелом внутрішніх інвестицій. 2. Фармацевтична галузь у

будь-якій цивілізованій країні входить до п'ятірки самих прибуткових. 3. Головний інженер наголосив на необхідності самого активнішого розширення мережі збуту продукції. 4. Магазин меблів пропонує офісні меблі самих наймодніших і вишуканих форм. 5. Кімната після ремонту стала більш затишнішою. 6. Текст телеграми має бути не більше 50 слів. 7. Питання є найбільш складнішим.

Вправа 14. Утворити словосполучення числівників з іменниками. Визначити граматичне значення іменників.

4 (директор), 1,5 (день), 3 (відсоток), 7,5 (кілограм), 3,5 (мільярд), 44 (селянин), 68 (аркуш), 788 (книга), 2,5 (місяць), 4,5 (тиждень), 7,5 (кілометр), 2,4 (мільярд), 4259 (вулиця), 650 (рік), 24 (вагон), 27 (вазон).

Вправа 15. Поєднати числівники з іменниками. Поставити наголос.

2, 3, 4, 5, 6, 7 (товариш, ректор, декан, директор, паспорт, слюсар, учитель, учні, шлях, приятель, колір, адресат, студент, захід).

Вправа 16. Провідміняти числівник.

12, 60, 500, 50, 2 754, 7 777, 176, 17 355, 233, 974, 781.

Вправа 17. Утворити складні прикметники, у яких перша частина – числівники.

I. 25 кілограмів, 60 років, 157 днів, 345 кілометрів, 1 000 рук, 746 літрів, 7 файлів, 3 000 століття, 259 кімнат, 67 годин, 674 гектарів, 27 поверхів.

II. 4 (брат), 161 (виборець), 2 (двері), 24 (серпень), 3 (гривня), 4 (мішок), 7 (файл), 3 (тека), 3,5 (площа), 2,5 (байт), 8,5 (кілограм), 124 (кілометр), 127,5 (сантиметр), 24 (дециметр).

Вправа 18. Прочитати, поставивши числівники у потрібному відмінку.

I. Чи може людина говорити 20–25 мовами? А 40? Історія зафіксувала: людина може оволодіти 26, 27, 28 мовами (є такі приклади) чи вільно розмовляти 19 і знати ще близько 12 мов, а працювати, користуючись словниками, з 54 мовами.

II. Найдовше слово, що вживалося в комедії Аристофана, складалося із 182 букв, а складне слово – із 195 знаків, що може бути транслітероване 428 буквами латинського алфавіту, було написано на санскриті.

III. Найдавніший алфавіт був знайдений у Сирії. Він датується 1450 роком до н.е. і являє собою дощечку з 32 клиновидними літерами на ній. А найдавніша буква «о» була прийнята у фінікійському алфавіті у 1300 р до н.е. (за О. Кулаківською).

Вправа 19. Переписати текст. Записати цифри словами. Прочитати числівники вголос.

Територія України простягається із Заходу на Схід на 1316 кілометрів, а з Півночі на Південь – на 893 кілометри. На Півдні Україна омивається Чорним

морем, площа якого досягає 422 тис. км², глибина – до 2210 м. Азовське море має площу в 40 тис. км² та глибину від 8 до 15 м. В Україні налічується 73 тис водотоків, з яких 131 – ріки завдовжки понад 100 км кожна, та близько 20 тис озер і лиманів, з яких 7 тисяч площею понад 0,1 км². Річковий стік пересічно за рік характеризується 83,5 км³ (З енциклопедії).

Вправа 20. Утворити всі можливі часові форми дієслів. Записати в таблицю, виділити у дієсловах закінчення.

Знаходити, закликати, думати, крокувати, піймати, запам'ятати, розуміти, похвалити, покарати, заохотити, вивчити, написати, прочитати.

		Час			
Інфінітив	Теперішній	Минулий		Майбутній	
			проста форма	складна форма	складена форма

Вправа 21. Записати дієслова, додаючи особові закінчення. Визначити час, особу, число. Виділити закінчення.

1. Не той господар землі, що по ній бро..., а той, хто по ній з плугом ход...
2. Де господар добре роб..., там і поле рясно род... 4. Сій... вчасно – матим... рясно. 5. Що посі..., те й пожн... 6. Правда очі кол... 7. Вод... за ніс, а правди не скаж... (Народна творчість).

Вправа 22. Відредагувати речення, виправити помилки у вживанні видових форм дієслів.

1. Суфікс змінює тональність слова, забарвить його емоційним змістом, надає слову поетичного звучання. 2. Пестливі суфікси приєднуються до багатьох іменників. 3. Кожен народиться в душу поетом. 4. Народна творчість й українські поети завжди заспівали і співають величну пісню найдорожчій людині – Матері. 5. Мати народила нас, вчила говорити і запалила в серці вічне світило пісні (І. Вихованець).

Вправа 23. Поставити запитання від головного слова до залежного. Визначити вид підрядного зв'язку (узгодження, керування, прилягання) у поданих словосполученнях.

Гуркіт металу, намальований художником, рідна земля, прибув удосвіта, теплих зустрічей, зроблено поспіхом, ідуть не поспішаючи, називати на ім'я, дбати про дітей, слова підтримки, глибоко стурбований, змужнілий у праці, червоний капелюх, повідомити про небезпеку, моя порада, поспішай повільно, припасти до смаку, одного літнього дня, мандрівка лісом, бажання вчитися, плескіт води, дерев'яний стіл.

Вправа 24. виправити помилки у словосполученнях з прийменником **ПО**.
Записати відредагований варіант.

Дослідження по математиці, Заняття по біології, контрольна робота з української мови, по моїй вині, чемпіон по шахам, писати по зразку, по доручення вчителя, пливти по течії, по стану здоров'я, зупинка по вимозі, по Вашому проханню, по хворобі, по закінченню уроків, прийшлося по смаку, по цей день, по телефону.

Вправа 25. Утворити підрядне словосполучення, дібравши до слів залежне слово. Поставити питання від головного слова до залежного, визначити відмінок залежного слова.

Властивий, характерний, завідувач, завідуючий, сповнений, наповнений, вникати, уникати, враження, ураження, доглядати, наглядати, дорівнювати, рівнятися.

Вправа 26. Утворити словосполучення. Визначити вид, тип зв'язку.

Мати, мета. Ставити, мета.

Відповідно, закон. Згідно, постанова.

Мати, увага. Заслуговувати, увага.

Вправа 27. Заповнити таблицю «Особливості координації підмета і присудка».

Підмет	Присудок
Іменник, що означає назву професії, звання	

Вправа 28. виправити випадки порушення порядку слів у реченні.

1. Британія намагається зберегти чисте для свого народу середовище. 2. Гарантійний ремонт міксерів здійснюється у при заводі відкритій майстерні. 3. Бібліотека придбала у травні випущений видавництвом «Форум» довідник для вступників вузів. 4. З часів незапам'ятних на українській землі проводяться численні ярмарки. 5. Реставрація будинку триватиме від приблизно 6 до 9 місяців. 6. У цьому році профком добився виділення землі під забудову гаражів та хлівів для співробітників. 7. Напій грейпфрута має багато необхідних для організму людей, дітей, вітамінів. 8. Посприяйте тому, щоб мені виділили квартиру з дитиною. 9. Мамонт після тривалих переговорів з німецькою компанією поповнив колекцію унікальних експонатів природничого музею.

Вправа 29. Визначити підмет у реченнях. Вибрати з дужок потрібну форму присудка.

І. 1. Більшість із них, як і Микола, (добиралися, добиралося, добиралася) сюди самотужки. 2. Решта квитків на денну виставу (щезло, щезли, щезла) з

каси. 3. Зрештою, при моїх заняттях і захопленнях ці три місці (промайнуло, промайнули) як один день. 4. Кращі п'ять робіт (було відзначено, були відзначені) преміями. 5. З півдесятка сусідів (товпилися, товпилося) біля Остапа. 6. П'ятдесят один працівник підприємства (отримав, отримали) премію. 7. Я лікувався в санаторії «Весна», де одночасно (лікувалося, лікувалися) п'ять тисяч робітників. 8. У Китаї вже (діє, діють) п'ять великих економічних зон. 9. На сьогодні в Києві (працює, працюють) 71 ринок і 42 торговельні майданчики.

II. 1. МОН України (визначив, визначило) умови вступу до університетів. 2. (Пройшло, пройшли) в мовчанні кілька хвилин. 3. Українське і польське студентство (зустрілося, зустрілися) на форумі. 4. Двадцять один студент Острозької академії (отримали, отримав) грамоти. 5. Велика зграя журавлів (кружляла, кружляли) невисоко і плавно над землею. 6. Дехто з нас (вирішив, вирішили) іти навчатися в аспірантуру. 7. Щоранку батько з сином (ходив, ходили) на ставок. 8. Цієї весни широко по берегах (розлилась, розлилось) Міссісіпі. 9. Більшість картин, представлених на виставці, (демонструється, демонструються) вперше.

Вправа 30. виправити помилки у вживанні однорідних членів речення.

1. Київське будівельне управління № 23 запрошує на роботу мулярів, штукатурів, паркетників, киян та жителів приміської зони. 2. Головне в управлінні митної служби – оперативність і мобільність, а також узгоджувати дії з правоохоронними органами, Службою безпеки. 3. Ще в квітні я посіяв на дачі квіти, овочі, кріп, помідори та огірки. 4. Харчові продукти можуть продаватися в упаковках, коробках, пакетах і пляшках. 5. З приходом весни оживає природа і ділове життя. 6. Довідка видана громадянину Оприщуку В.І. в тім, що його господарство складається з дружини, трьох дітей, однієї корови, 0,5 га присадибної ділянки. 7. Керівництво прекрасно знає, що самоскидами ні людей, ні правопорушників возити не можна. 8. Це фільм про дівчину, яка, пройшовши крізь любов та інші нелюдські випробування, знайшла вірний шлях у житті.

Тема 5. Стилiстичнi аспекти культури мовлення

Рекомендованi питання для обговорення

1. Стилi мовлення i культура мовлення.
2. Основнi стилi сучасної української лiтературної мови.
3. Типи мовлення.
4. Нейтральнi i стилiстично забарвленi мовнi засоби.
5. Стилiстичнi ресурси сучасної української лiтературної мови.
6. Тексту. Основнi ознаки тексту.

Завдання до теми 5

Вправа 1. Прочитати тексти. Визначити тему, основну думку, комунікативну мету, стилі мовлення. Порівняти характеристику концепту «любов». З'ясувати, що в них спільне і що відмінне. Пояснити, як добір лексичних засобів позначається на стилістичному забарвленні тексту.

I. Любов – це універсальне поняття, в осмисленні якого досить корисною є етимологія слова, що розкриває його походження і виявляє первісне значення. А також семантика, що вивчає типові зміни значень слова в історії конкретної мови, виявляє семантичні закони культурно-історичної обумовленості, подальшої розмитості границь слова в дискурсах різних типів та епох. Тлумачення поняття любові представлено у філософській, культурологічній літературі, довідкових виданнях. Треба зауважити, що деякі сучасні довідкові видання, наприклад, «Філософський словник соціальних термінів» під ред. Андрущенко В.П., категорію любов не включають, бо любов вважають категорією моралі. Але ж мораль – за своєю суттю явище соціальне. Тому любов не втрачає своєї соціальної значимості.

Макс Фасмер підкреслює, що воно має спільнослов'янські коріння, бо споріднені слова існують у багатьох слов'янських мовах: старослов'янській – «любъ, любий, дорогий», верхньолужицькій *lubic* – «складати обітницю», литовській *liaurse* – «шана, хвалебна пісня», готська *lubains* – «надія». У давньоіндійській мові *lubhyati* означає «відчувати нездоланне бажання».

(О. Гаплевська)

II. Очима ти сказав мені: люблю.
Душа складала свій тяжкий екзамен.
Мов тихий дзвін гірського кришталю,
Несказане лишилось несказаним.
Життя ішло, минуло той перон.
Гукала тиша рупором вокзальним.
Світали ночі, вечоріли дні.
Не раз хитнула доля терезами.

Слова, як сонце, сходили в мені.

Несказане лишилось несказаним (Л. Костенко)

III. ЛЮБОВ, і, ж. 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання (у 1 знач.) // Стосунки між чоловіком і жінкою, викликані сердечною прихильністю.

2. Почуття глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь.

3. до чого. Інтерес до чого-небудь (Із словника).

IV. Українська нація основною релігією визнає християнство. Любов (грец. *agape*, у значенні глибокого *духовного милосердя, доброти, співчуття*) – найперша християнська чеснота, і також виявлення дару Святого Духа. Любов – це не тільки чеснота. Це сама сутність життя. Бог є Любов і за іменем, і за діями. Любов з'єднує людину з Богом – джерелом любові.

Вправа 2. Порівняти наведені тексти. Визначити тему, основну думку, стиль та підстиль мовлення кожного з них. Яким завданням підпорядковується добір мовних засобів у кожному з цих текстів?

I. ХМАР//А, и, ж. 1. Скупчення дрібних краплин води, кристаликів льоду та їхньої суміші в атмосфері у вигляді суцільної маси білого або темного кольору, з якої на землю може падати сніг, дощ, град. 2. чого, яка. Скупчення дрібних летючих частинок (диму, пари, пилу і т. ін.). 3. кого, чого, перен. Про величезну кількість кого- або чого-небудь.; у знач. присл. хмарою. 4. тільки одн., перен. Ужив. для вираження певного стану людини (тривоги, суму і т. ін.). 5 перен. Біда, лихо, що насувається або загрожує кому-небудь. (Із тлумачного словника)

II. Поете, я не дивуюсь, що любиш хмари. Але я співчуваю тобі, коли з тужливою заздрістю стежиш за хмаркою, що тоне, розпливається і гине в блакитній пустелі... (М. Коцюбинський).

III. Якщо вам набридло бігати між роботою і будинком з флешкою, носити постійно ноутбук з потрібними файлами, і ви хочете, щоб ваші важливі файли були доступні вам або вашій команді на будь-якому комп'ютері або мобільному пристрої, то вам на допомогу можуть прийти хмарні сховища даних.

Хмарне сховище даних, або хмара – модель онлайн-сховища, в якому дані зберігаються на численних, розподілених в мережі серверах, що надаються в користування клієнтам, в основному третьою стороною. На противагу моделі зберігання даних на власних, виділених серверах, що придбавалися або орендованих спеціально для подібних цілей, кількість або яка-небудь внутрішня структура серверів клієнтові, в загальному випадку, не видна. Дані зберігаються, а рівно і обробляються, в так званій хмарі, яка є, з точки зору клієнта, один великий, віртуальний сервер.

IV. Хмари – це великі згустки водяної пари або пилу, видимі з поверхні землі в небі. Вони складаються з найдрібніших крапель води і кристалів льоду. Коли хмара переповнена цими елементами, то вони випадають у вигляді опадів, дощу, снігу, роси і т. д. Хмари найчастіше знаходяться в тропосфері, це найнижчий шар атмосфери висотою від 9 до 18 км від поверхні землі. Хмари мають завжди різну форму, тому що вони утворюються при різних умовах в атмосфері.

Хмари розрізняють за класифікацією:

➤ Перисті. Вони бувають у вигляді тонких білих хвилястих ниток, клаптів або ліній, витягнутих у ряд. Утворюються в дуже холодному повітрі, на висоті від 8 до 13 км.

➤ Перисто-купчасті. Кулясті хмари, вибудовані в лінію. Утворюються на висоті 6–8 км.

➤ Перисто-шаруваті. Ці хмари прозорі, крізь них можна побачити сонце чи місяць. Вони складаються з дрібних кристалів льоду. Висота 6-8 км.

➤ Високо-купчасті. Мають вигляд окремих пластівців або пластин, розділених просвітами неба. Вони утворюються в результаті підйому теплих повітряних мас, після чого слід очікувати зміни погоди. Висота 2-6 км.

➤ Високо-шаруваті. Мають вигляд однорідного відтінку (сірий або синюватий) з окремими просвітами сонця. Утворюються на висоті 3-5 км.

➤ Шарувато-дошові. Хмари темно-сірого однорідного кольору. Утворюються на висоті приблизно 1 км.

➤ Шарувато-купчасті. Сірі хвилясті хмари, розділені просвітами. Сонце просвічується крізь тонкі шари. З цих хмар випадають нетривалі опади.

➤ Купчасті хмари. Яскраво-білі хмари, що утворюються влітку. Вони здаються пухнастими і мають вигляд великих куполів або будівель з величезними обрисами.

➤ Купчасто-дошові. Сіруваті, за обсягом більше, ніж купчасті хмари. Також здаються пухнастими і мають силует великих скелястих гір.

V. Над лугом хмари кучеряві,
Як вівці, що пасе їх місяць.
Ростуть дівчата, наче трави,
На втіху хлопцям і гульвісам. (Б.-І. Антонич)

VI. Молоденька хмаринка

Шука в небі хатинку –

Та у небі її не знайдеш.

Молоденька хмаринко,

Нема в небі хатинки,

То ж куди ти, хмаринко, підеш?

Зиму де зимувати,
Літо де літувати ?
Та і як тоді жить, як на те?
Молоденька хмаринко,
Йди до нас у хатинку.
Під вікном у нас вишня цвіте.
Цвіте зранку кульбаба,
Цвіте жовта троянда,
І жовтеньким курчатку цвітуть.
Будеш їх поливати,
Будеш їх напувати,
А вони тобі щастя дадуть (М. Вінграновський).

Вправа 3. Виразно прочитати тексти. Визначити стиль, тип мовлення, основну думку твору. Виписати мовні засоби, що визначають стильові ознаки тексту. Визначити тему, мікротеми. Доберіть заголовки.

I. Рідна мова – найбільша духовна коштовність, у якій народ звеличує себе, якою являє світові найцінніші набутки свого серця й мудрості, передає з покоління в покоління досвід, культуру й життєдайні традиції. Рідна мова – незборна таїна, яка робить народ народом і увічне найтонші порухи його душі. Заглиблюючись у таїну мови, ми засвоюємо золоті скарби народного досвіду й виховуємо в собі творчу особистість. Яка радість чекає кожного, хто відчув глибіню слова серцем і розумом, усвідомив необхідність свого постійного вдосконалення. І скрізь на шляхах зростання з нами мова. Вона веде на вершини знань і відчиняє двері до духовної скарбниці людства. Мова – наш найкращий друг, наставник, постійний порадник і найдосконаліше знаряддя (І. Вихованець).

II. Рідна мова – це найособистіша й найглибша сфера обстоювання свого «я», коли воно є, своєї особистої й національної гідності. Та річ не тільки в цьому. Річ і в об'єктивній природності, необхідності, доцільності рідних мов та мовного розмаїття в багатонаціональному світі, річ в об'єктивній цінності їх для картини світу, річ у тому, що з умиранням усякої, а особливо розвиненої національної мови, людство назавжди втрачає одну зі сторінок своєї духовної історії, стає біднішим і несправедливішим (І. Дзюба).

III. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України... (Конституція України).

IV. Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.
Ти наше диво калинове,
кохана материнська мово!
Несеш барвінь гарячу, яру
в небесну синь пташиним граєм
і, спивши там від сонця жару,
зеленим дихаєш розмаєм.
Плекаймо в серці кожне гроно,
прозоре диво калинове.
Хай квітне, пломенить червоно
в сім'ї великій, вольній, новій (Д. Білоус).

V. Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово,
У барвінки зодягайся, моє щире слово.
Колосися житом в полі, піснею в оселі,
Щоб зростали наші діти мудрі і веселі.
Щоб на все життя з тобою ми запам'ятали,
Як з колиски дорогої мовоньку кохали (Л. Забашта).

Вправа 4. Написати твір-роздум на одну із запропонованих тем. Визначити комунікативну мету, умови комунікативної ситуації (мовець, співрозмовник, місце, час, обставини тощо).

- Рідна мова – душа народу
- Рідна мова – неоціненний скарб
- Рідна мова у моєму серці
- Рідна мова як рідна матуся
- Мова – народу й держави основа

Тема 6. Культура наукового мовлення

Рекомендовані питання для обговорення

1. Науковий стиль мовлення: загальна характеристика.
2. Характерні ознаки наукового стилю.
3. Мовні засоби наукового стилю.
4. Основні жанри наукового стилю.
5. Правила оформлення наукових робіт.
6. Культура усного наукового мовлення.

Завдання до теми 6

Вправа 1. Опрацювати наукову статтю професійного спрямування. Написати анотацію. Скласти бібліографію.

Вправа 2. Дібрати власне українські відповідники до іншомовних слів.

Наприклад: Апелювати – звертатися; аргумент – підстава, доказ; дебати – обговорення; дефект – недолік, вада; домінувати – переважати; екстраординарний – особливий; координувати – погоджувати; лімітувати – обмежувати; прерогатива – перевага; пріоритет – першість.

I. Дикція, демонструвати, репрезентувати, компенсувати, потенціал, акумулювати, експертиза, ревізія, санкція, субсидія, конкуренція, конфіденційний, турне, круїз, асортимент, фундатор, фіктивний.

II. Бар'єр, імітація, фотокартка, журнал, адаптація, апеляція, менеджер, консолідація, компроміс, критерій, ліміт, інновація, компенсація, локальний, баланс, аргумент, аномалія, менеджмент, аванс, елемент.

III. Пріоритет, генерація, стимул, експеримент, авторитет, аванс, ідентичний, бізнес-ланч, голкіпер, дайджест, дилер, імідж, кастинг, промоушн, консенсус, феномен, фікція.

IV. Аргумент, актуальний, аномалія, адаптація, апеляція, дикція, демонструвати, компенсувати, акумулювати, еквівалент, інновація, ревізія, субсидія, конкуренція, менеджмент, раціонально, резерв.

Вправа 3. Прочитати текст, розділити його на смислові частини, визначити послідовність умов успішного наукового публічного виступу.

Коли вам сприяє успіх

Успіх публічного виступу значною мірою залежить від контакту між слухачами і тими, хто виступає. Дуже важливо, яке враження справить промовець у час його появи, як він звернеться до аудиторії, як почне свій виступ. Його тон, манери, одяг, жести, міміка, інтонація – усе це або посилює вплив від сказаного, або, навпаки, послаблює його. «Виклад», як правило, розбивається на кілька пов'язаних між собою за змістом, але відмежованих композиційно тем. Таке членування полегшує сприймання виступу. Крім того,

допомагають цьому інтонаційні засоби: паузи між частинами викладу, зміна темпу, сили голосу й висоти тону та ін. «Кінцівка» певним чином має співвідноситися з «зачином» і не випадати з загального стилю викладу. Останній етап: відповіді на запитання слухачів. Глибокі, ґрунтовні і доброзичливі відповіді закріплюють враження від виступу, посилюють його вплив. Тому перед виступом слід зібратися з думками, підготувати себе внутрішньо і починати виступ активно, доброзичливим тоном, одразу ж показавши бажання повідомити аудиторії щось нове і важливе. «Зачин» – це звертання до аудиторії. Він багато до чого зобов'язує оратора. Взятий з самого початку тон (діловий, спокійний чи, навпаки, піднесений, святковий, урочистий) повинен бути певним чином витриманий протягом усього виступу. Швидкий спад інтонації псує враження від промови. Завжди слід пам'ятати, що крім завдання **сказати**, перед промовцем стоїть завдання **бути почутим**. Отже, не тільки підготуватися до виступу, а й успішно виступити перед аудиторією – це важка, тривала робота, яка вимагає серйозного підходу. Для цього треба виконати багато умов. Ось деякі в них: слід домагатися переконливості, несуперечливості, послідовності й аргументованості; по змозі, довгі речення замінити короткими; слід уникати «пустих» слів-паразитів: *значить, власне кажучи, як кажуть*, отже, власне – і їм подібним; деякі місця промови (лекції, доповіді) треба не читати, а обов'язково переказувати, щоб побачити своїх слухачів, відчути їхню реакцію, усилити контакт із ними; промова повинна бути виразною, зрозумілою, доречною, стислою і небагатослівною; одноманітна жестикуляція втомлює, набридає; бідні, примітивні, вульгарні жести розцінюються як невихованість оратора; необхідно слідкувати за мовою: не порушувати мовних норм, уникати у вимові вад, ... правильно ставити наголос; добре було б використовувати вставні словосполучення, властиві усному мовленню (*можна сказати, як кажуть у таких випадках, прийнято говорити, давно відомо* та ін.); триматися якомога простіше і природніше; голос, тон, виклад повинні свідчити про правду думок і почуттів промовця; треба вміти вдало користуватися жестом і мімікою; зайві рухи заважають слухачам, дратують їх; недоладна міміка, незграбні рухи смішать слухачів; дуже важлива річ – темп мовлення, погано, коли мова оратора надто млява або схожа на кулеметну чергу без пауз.

Вправа 4. Створити текст у науковому стилі мовлення.

- Психологічна резильєнтність особистості як чинник адаптації до умов невизначеності в сучасному соціумі.
- Динаміка когнітивних процесів студентської молоді в умовах тривалого дистанційного навчання: психологічний аспект.

- Психосоматичні кореляти професійного вигорання працівників.
- Емоційний інтелект як предикція успішної професійної самореалізації майбутнього психолога.
- Психологічні особливості формування асертивної поведінки в осіб юнацького віку.
- Роль саморегуляції у подоланні станів тривожності та депресії в академічному середовищі.
- Психологія кібербулінгу: чинники виникнення та стратегії превенції в молодіжному середовищі.
- Андрагогічні засади організації освітнього процесу в системі неперервної професійної освіти.
- Цифрова компетентність викладача як інструмент модернізації академічного простору.
- Кейс-технологія як засіб інтенсифікації навчання майбутніх фахівців у закладах вищої освіти.
- Академічна доброчесність як етико-професійний імператив суб'єктів освітнього процесу.
- Педагогічна культура викладача в контексті гуманізації вищої освіти.
- Методологія індивідуалізації навчання студентів в умовах змішаної моделі освіти.
- Розвиток критичного мислення студентів під час вивчення гуманітарних дисциплін.
- Психолого-педагогічний супровід інклюзивної освіти в закладах вищої освіти.
- Комунікативна культура викладача як чинник створення сприятливого психологічного клімату в академічній групі.
- Мотиваційний контент самостійної роботи студентів: психолого-педагогічна інтерпретація.
- Фемінітиви у науковому дискурсі: лінгвістичні норми та соціально-психологічне сприйняття в освітньому середовищі.
- Психологія педагогічного конфлікту: стратегії медіації та конструктивного розв'язання в умовах ЗВО.

Вправа 5. Прочитати текст, визначити стиль і тип мовлення. Знайти у тексті мовні особливості наукового стилю.

Аргументація розглядається нами як нежорсткий засіб (порівняйте фізичний вплив, наказ, команда, погроза) впливу одного суб'єкта на погляди та поведінку іншого. В основі цього впливу лежить логічне обґрунтування теми шляхом доказу, переконання та переконання в протилежному.

Аргументація, як ми уявляємо, є явищем філософсько-комунікативним, яке містить два аспекти – гносеологічний (пізнання предмета, поглиблене його розуміння, пошук істини, поширення істинних думок та їх захист) та етичний (аргументатор визнає себе та реципієнта людьми, які мають рівне право вільного пізнання істини) (Г. Сагач).

Вправа 6. Прочитати текст, визначити стиль мовлення, підстиль. Охарактеризувати мовні особливості стилю.

У своїй комунікативній функції мова регулює стосунки між людьми, а в естетичній функції впливає і на почуттєву сферу людини, коригує її поведінку, психічний стан. Мовлення ж встановлює і підтримує контакт (емотивна функція), уточнює і доповнює ту чи іншу ситуацію спілкування. У цих випадках недостатньо оволодіти системою мови – треба засвоїти, довести до автоматизму механізм позамовних виражальних засобів (міміки, жесту, темпу, висоти, тону та ін.), які можуть бути і загальнолюдськими, і національними, навіть локальними (властивими для певного соціального середовища).

Вправа 7. Укласти зразок титульної сторінки реферату на задалегідь обрану тему, скласти план і бібліографію.

Вправа 8. Прочитати текст. Охарактеризувати особливості наукового етикету під час дискусії.

Науковий етикет

Мовний етикет наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів, дискусій, лекцій тощо регулює мовну поведінку чітко окресленого кола учасників таких наукових заходів. Сучасні формули звертань, запитань, відповідей, подяк, якими послуговуються вчені, відзначаються уніфікованістю і стереотипністю вживання.

Починаючи виступ, звертаються до присутніх:

Шановний голово (ректоре, директоре).

Шановні члени координаційної ради...

Шановні учасники науково-практичної конференції...

Шановні пані й панове...

Шановне товариство...

Після цього називають тему чи мету свого виступу (доповіді) й переходять до викладу його змісту

Посилаючись на інші виступи, вживають фрази: *як слушно (доречно, справедливо) зазначив (висловився, запропонував, сказав, стверджував) ... (називається прізвисьце промовця)...*

Перш ніж відповідати на запитання чи зауваження, потрібно сказати: *Дякую за запитання! Дякую за зауваження!* І потім давати відповідь, висловлювати власну думку, особисту точку зору.

Під час обговорення чи дискусії доречними будуть вислови:

Слушною є думка... Без сумніву. Ви маєте рацію, але...

Ваші міркування є слушними, проте...

Навряд чи можна погодитись із твердженням, що...

Я не зовсім можу погодитись із тим...

На наш погляд... На нашу думку...

Ми переконані, що... Я вважаю, що... Я виходжу з того, що...

Закінчуючи виступ, кажуть: *Дякую за увагу! Дякую за прихильне ставлення до мене! Дякую за слушні зауваження і запитання! Автор складає щиру подяку (називаються прізвища осіб) за цінні зауваження й поради!*

Вправа 9. Відредагувати науковий текст.

1. Темп генерації знань став настільки високим, що випускник вищого навчального закладу тільки тоді зможе творчо підійти до розробки сучасних наукових концепцій, коли безпосередньо бере участь у їхній розробці. 2. Принцип сполучення наукової праці з навчання стає діючим фактором формування фахівця. 3. Участь студентів у науковій праці, уведення дослідницьких елементів у різні форми навчальних пар є ефективним засобом подолання відомого протиріччя між масовим характером підготовки у ВЗО і потребами розвитку в кожного студента самостійності й ініціативності. 4. Прищеплення студентам цих багато в чому нетрадиційних і складних вмінь і навичок вимагає повного перегляду системи підготовки майбутніх фахівців, що має торкатися усіх сторін навчального процесу.

Вправа 10. Прочитати текст. Створити власне висловлювання в науковому стилі мовлення, обґрунтувавши зв'язок мови і національної психології.

МОВА І НАЦІОНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Зміни в українській психології значною мірою залежать також і від насильницького насадження чужої мови. Хоча багато дослідників, переважно іноземних, далеко не завжди можуть збагнути всю глибину цієї трагедії для української нації.

Найґрунтовніше проблему залежності культури народу від його мови розробили американські вчені: Бенджамін Лі Уорф (1897-1941) – інженер, мовознавець і антрополог та Едуард Сепір (1884-1939) – спеціаліст з етнолінгвістики. Їхні концепції отримали назву «теорії Сепіра-Уорфа».

Вони доводять, що мови відрізняються не тільки тим, як вони будують речення, але й тим, як вони поділяють світ на елементи, які є матеріалом для побудови речення. На ряді конкретних прикладів Уорф робить висновок про взаємозв'язок мови – з одного боку, і психічної, розумової та практичної діяльності людей – з другого. Причому цю залежність він розуміє як

залежність мислення, світогляду і поведінки людей від прийнятих форм слововживання, від природи і характеру мови, якою вони висловлюють свої думки і почуття.

Логіка не відображає дійсності, але вона видозмінюється з переходом від однієї мови до іншої.

Про те, що мови – це глибоко відмінні системи прийомів мислення, писав відомий мовознавець Олександр Потебня.

Він відверто засуджував двомовне виховання дітей у ранньому віці: «Знання двох мов у дуже ранньому віці, не є володінням двома системами зображення і повідомлення одного й того ж кола думок, але роздвоює це коло і наперед утруднює досягнення цілісності світоспоглядання, заважає науковій абстракції».

У національній пам'яті криються глибинні риси мовного вираження всіх аспектів світосприйняття, руху національної думки.

В етнопсихології досліджується таке явище як вплив іноетнічного мовного середовища на структуру етнічної свідомості. Встановлено, що проживання в чужомовному середовищі сприяє білінгвізму (вживанню двох мов) у першому поколінні. А вже в другому і особливо в третьому поколіннях відбувається повна мовна асиміляція. Чи не тому серед українців такий високий відсоток тих, хто назвав рідною мовою російську?

Таке «розмивання» етнокультурних особливостей характерне здебільшого для жителів великих міст. Але в цій ситуації найстрашніше те, що ці люди живуть не в чужому етнічному середовищі, а в чужомовному колі свого ж етносу. Більшість людей абсолютно не усвідомлюють цього або байдуже сприймають цей факт як щось цілком нормальне. Тим часом втрачається етнічна специфіка характеру українців, що в свою чергу призводить до збільшення певних потаємних, прихованих рис і властивостей національної психіки.

Внутрішній колоніалізм російської мови – не таке вже нове явище для українців (пор. засилля церковнослов'янщини як загальноприйнятої писемної мови). Але він призводить до хибного розуміння масою справжньої культури особистості. Довгий час російська вважалася мовою високоосвіченої і культурної частини суспільства (як французька для росіян XVIII ст.). Селянин, потрапивши до великого міста, за будь-яку ціну намагався засвоїти мову «панівної» нації. Звідси – всі хвороби національної психіки: і відсутність національної самосвідомості, і комплекс меншовартості, і невпевненість у власних силах, і пораженство, і абсолютна нехіть до державотворення.

Оскільки в мові відображається національна психологія мислення, то в таємниці національної душі ми можемо проникнути тільки через її мову.

Висловлюючи певну думку, людина користується словами несвідомо, концентруючи увагу тільки на змісті самої думки. Тобто «автоматичність» користування мовою має бути звичкою, як, скажімо, ходьба, жестикуляція, міміка тощо. На думку Дмитра Овсянико-Куликівського, все, що функціонує в несвідомій сфері, економить нашу енергію. Отже, мова і національність, які діють несвідомо, автоматично, виступають як особлива форма збереження і накопичення психічної енергії нації.

Думка людини, висловлена рідною мовою, виявляється логічнішою, глибшою, ніж її висловлювання з допомогою словника і форм чужої мови.

Говорячи про мову і національну психологію, слід відзначити і той відрадний факт, що не завжди серед українців чужа мова (переважно російська) вбивала почуття національної самосвідомості. Відомо безліч прикладів, коли українці віддавали життя в боях за свободу України, говорячи російською мовою. Отже, русифікація, спрямована на притлумлення національної самосвідомості, далеко не завжди досягала своєї мети. Тут діє якийсь підсвідомий феномен української вдачі, яесь глибинне відчуття своєї національної вартості. Це дає певність, що з приходом справді національної влади в українців оживає, відроджується цей феномен, навіть якщо вони живуть в чужих державах.

У чому ж причина цього українського самовідродження? Ось як відповідає на це питання В. Перхач: «Цей феномен у глибинності, прадавності коріння народу, його самобутності, особливій генетичній стійкості. Такі якості можуть сформуватися тільки протягом тисячоліть, у народу з праісторією. Адже витoki цього народу десь у Дотрипіллі. Там джерела його душі, його мови, культури».

(За Г. Лозко)

Вправа 11. Створити словник-мінімум термінів (10-15 слів) відповідно до теми вашої курсової / магістерської роботи. Пояснити лексичне значення кожного терміна.

I. Психологія. Рефлексія, валідність, емпатія, психотип ...

II. Педагогіка. Дидактика, рефлексія, мотивація, компетентність ...

Вправа 12. Знайти в інтернет-просторі текст у науковому стилі мовлення, відповідно до ваших професійних інтересів. Проаналізувати терміни, абстрактну лексику. Створити на основі тексту власний текст публіцистичному стилі мовлення.

Вправа 13. Відредагувати речення, виправити помилки, що порушують культуру наукової мови (канцеляризми, тавтологію, неправильні прийменники). Дотримуватися норм наукового стилю мовлення.

1. У даній роботі ми рішили дослідити питання по вихованню учнів.

2. Психолог прийшов до висновку, що дана методика сама ефективна.

3. По технічним причинам експеримент не удався.

Вправа 14. Обрати актуальну тему в аспекті наукових досліджень відповідно до вашої спеціальності.

Підготувати доповідь для виступу на науковій конференції, дотримуючись регламенту (3-5 хв). Дотримуйтеся під час виступу норм наукового етикету.

Тема 1. Вплив гаджетів на увагу першокласника.

Тема 2. Методи подолання стресу перед іспитами.

Вправа 15. Комунікативна ситуація. Ви створюєте програму науково-практичної конференції. Утворити правильні форми від назв посад і ступенів ваших доповідачів (15 осіб).

Зразок. Доповідь виголошує кандидатка педагогічних наук, доцентка Ганна Петрівна Олексенко. Пані Ганно, запрошуємо Вас до слова.

Вправа 16. Знайти в інтернет-просторі статтю на актуальну тему відповідно до ваших наукових інтересі та проаналізувати зміст. Виписати і правильно оформити 3-4 цитати (пряму цитату, непряму цитату) у різних варіантах розміщення слів автора і цитати.

Провести рольову гру «Академічна доброчесність. Цитуй правильно»

Вправа 17. Скласти бібліографічний опис наукової літератури в аспекті вашої спеціальності згідно з ДСТУ 8302:2015.

Тема 7. Культура офіційно-ділового мовлення

Рекомендовані питання для обговорення

1. Офіційно-діловий стиль мовлення.
2. Поняття про документ.
3. Вимоги до оформлення ділових паперів.
4. Текст як основний реквізит документа.
5. Формуляр документа. Реквізити.
6. Сучасні вимоги і правила оформлення ділових паперів.
7. Етикет електронних листів.

Завдання до теми 7

Вправа 1. Написати автобіографію в офіційно-діловому стилі мовлення.

Вправа 2. виправити помилки в адресуванні заяви. Продовжити документ.

Декану факультета психології

НАУ доц. Петренку Ірині А.

Від студента I курсу група №3

Авраменко Івана

Вправа 3. Схематично позначити, де ставиться реквізит «Дата»

- 1) на бланках, 2) не на бланках.

Вправа 4. Оформити реквізит «Дата» різними способами.

Число (2 варіанти)	Місяць (4 варіанти)	Рік (1 варіант)

Вправа 5. Записати різні способи оформлення реквізиту «Дата». виправити помилки в запропонованих варіантах.

23 грудень 2026 року, 5. III. 26, 7 січня 2026 року, 14. 2. 2026 р., 18. 9. 26, 14 люте 2026.

Вправа 6. Оформити реквізити «Адресат» (послідовність елементів, граматичне значення, схематичне зображення) відповідно до чинних вимог. Адресат:

- 1) назва організації, 2) назва посадової особи.

Вправа 7. Оформити реквізит «Адресант» (послідовність елементів, граматичне значення, схематичне зображення), відповідно до чинних вимог. Адресант:

- 1) особа, котра є працівником організації,
- 2) особа, котра не є працівником організації.

Вправа 8. Оформити реквізит «Підпис» (послідовність елементів, граматичне значення, схематичне зображення). Підпис:

- 1) керівник організації;
- 2) особи, що займають однакові посади;
- 3) особи, що займають різні посади.

Вправа 9. Відредагувати словосполучення.

Слідуючі члени групи, у самий найближчий час, забезпечити рішення, здійснити вплив, повістка денна, не можу бути визнаним задовільним, прошу Вашого дозволу про надання мені відпустки, згідно наказу, згідно розпорядження, головуєчий зборів.

Вправа 10. виправити помилки в адресуванні заяви. Продовжити документ.

Декану факультета

Сільськогосподарського машинобудування

НАУ доц. Петренку Ірині А.

Від студента I курсу група №3

Авраменко Івана

Вправа 11. Написати резюме, мета якого заміщення вакантної посади:

- а) вчителя; б) психолога; в) перекладача; г) волонтера.

Вправа 12. Написати наказ про:

- а) зарахування абітурієнтів до університету;
- б) нагороду студентів за успіхи в навчанні;
- в) дисциплінарне стягнення з приводу порушення умов праці.

Вправа 13. Написати розпорядження від імені декана факультету про:

- а) проведення атестації;
- б) переведення на індивідуальний план;
- в) дозвіл на дострокове складання сесії.

Вправа 14. Написати довідку щодо

- а) Вашого місця навчання;
- б) Вашого місця проживання.

Вправа 15. скласти пояснювальну записку, адресовану керівнику від підлеглого.

Вправа 16. Прочитати текст службової записки. Відредагувати і записати правильний варіант.

Доповідна записка

29.02. 26.

Про ремонт покрівлі на гуртожитку «2».

Згідно з Вашим дорученням мною оглянута покрівля гуртожитка. Стан її потребує ремонту шляхом заміни листів шиферу.

Покрівля балкону замінена.

Короленко М.М. (підпис)

Інженер

Вправа 17. Написати доповідну записку на ім'я декана / директора Вашого факультету / інституту про відрядження кращих студентів на Всеукраїнську конференцію «Передаймо нащадкам наш скарб – рідну мову».

Вправа 18. Написати звіт про:

- а) проходження педагогічної практики;
- б) пройденої практики в літніх оздоровчих таборах;
- в) проведення олімпіади;
- г) проведений психологічний тренінг.

Вправа 19. Скласти протокол:

- а) зборів студентської групи з питання святкування Дня української писемності й мови;
- б) зборів акціонерів з питання розподілу грошових премій.

Вправа 20. Відредагувати документ. Записати правильний варіант.

Витяг з протоколу засідання профспілкового комітету школи №11

16 вересня 2026 р.

4. Заслухали заяву Т.І.Тищенко з клопотанням про виділення путівки до лікувально-профілактичного санаторію «Пуща-Водиця».

УХВАЛИТИ: ВИДІЛИТИ ЙОМУ ПУТІВКУ.

Оригінал підписали:

М.С.Іванов

А.В.Петренко

Вправа 21. Написати лист-пропозицію від імені директора школи на адресу міського відділі освіти.

Вправа 22. Скласти акт:

- а) обстеження житлово-побутових умов учня Вашого класу;
- б) списання непридатних для користування меблів у кабінеті.

Вправа 23. Написати доручення:

- а) на одержання внеску з банку;
- б) на продаж автомобіля;
- в) на продаж будинку.

Вправа 24. Написати розписку про:

- а) одержання костюмів для хореографічного квесту «Квітнева феєрія»;
- б) одержання устаткування для майстерні «Українська світлиця».

Вправа 25. Відредагувати речення.

- Я успішно здала іспит по математиці.
- Треба вирішити усі задачі вірно, що є у збірнику.

- Молодята миряться між собою, тому заходити до них у гості постійно приємно.

- Дана аптека працює круглодобово, тому ці лікарства можна купити вночі.

- На протязі неділі деканатом були перевірені обставини відвідини пар студентами.

- Її всіяко переконували не вв'язуватися в суперечку, але вона настоював на цьому.

- Йому вже не раз приходилось бути в цих краях.

- Простіше всього даних людей із числа комісії виключити.

- В тексті попадаються мовні ляпсуси.

- Слідкуйте за мовленням дітей!

- Вчіться вірно формулювати запитання.

- Заінтересованості виробника і покупателя співпадають.

- В нотаріуса слід завірити особистий підпис.

- Згідно до змін стосовно оцінювання знань школярів придумали 12-ти бальну систему.

- Ювіляру побажали талану у власній долі.

- Петро Семенович вірно відзначив про демографічну скруту на Україні.

- Я вибачаюся за спізнення.

- Яка тепер година?

- Откритка із дуже славним привітанням дійшла до адресанта.

Вправа 26. Відредагуйте тексти заяв:

- Прошу надати мені відокремлене житло, бо я маю для цього всі пріорітети, а саме: виробничу травму, зіпсовані нерви, інвалідність.

- Прошу відпустити мене з пар, бо моя старша сестра жениться і я мушу помагати.

- Прошу засчитать, що я за збитого лося вагою 400 кг, який скінчався на суму 900 гривнів, вніс гроші у касу.

Тема 8. Орфографічна правильність фахової мови

Рекомендовані питання для обговорення

1. Орфографія. Основні орфографічні поняття.
2. Нова редакції Українського правопису.
3. Правопис слів іншомовного походження.
4. Правопис складних слів.
5. Творення фемінітивів і використання їх у професійному спілкуванні.
6. Написання пів-, напів-, полу-.
7. Правопис власних назв.

Завдання до теми 8

Вправа 1. Записати слова відповідно до вимог чинного Українського правопису.

Логарифм чи логаритм?

Півлимона чи пів лимона?

Проекція чи проекція?

Борисфен чи Бористен?

Соєр чи Соєр?

Ірій чи ирій?

Бекі чи Беккі?

Фойє чи фое?

Ексміністр чи экс-міністр?

Півхвилини чи пів хвилини?

Топмодель чи топ-модель?

Фауна чи фавна?

Пів Києва чи пів-Києва?

Пів захисник чи півзахисник?

Гідності чи гідности?

Пів ями чи пів'ями?

Георг чи Георг?

Майєр чи Маєр?

Осени чи осені?

Вправа 2. Записати слова іншомовного походження, пояснити їх правопис.

I. Алж...р, Антаркт...да, Баст...лія, Б...рма, Браз...л...я, Ваш...нгтон, Гр...нв...ч, Д...дро, Єг...пет, Кал...форнія, Єрусал...м, К...пл...нг, Кр...т, Палест...на, Хем...нгуей, Сард...нія, С...ц...лія, Т...бет, Мадр...д, Рів...єра.

II. Ін...екція, ас...амблея, конфет...і, гол...андець, міл...ярд, кор...ктний, тон...а, п...юпітр, к...ювет, Мюл...єр, рас...зм, парф...мерія, параш...т,

аж...отаж, альтру...зм, ант...б...от...к, бук...н...ст, д...в...з...он, ал..горія, с...л...кція, ц...в...лізація, ульт...матум, сп...ц...фічний.

Вправа 3. Записати складні слова, знявши ризик. Пояснити написання слів разом, окремо, через дефіс.

I. Чорно/земний, дивний/предивний, каро/окий, хімічно/зв'язаний, фінансово/економічний, м'ясо/молочний, темно/синій, жовто/гарячий, три/ярусний, воле/любний, без/устанку, за/довго.

II. Авто/транспорт, радіо/локатор, інженер/електрик, складно/скорочені, псевдо/науковий, ясно/зелений, південно/слов'янський, довньо/руський, дев'яти/процентний, яхт/клуб, сила/силенна, з/боку/на/бік.

III. Любо/дорого, за/в/більшки, міцно/пре/міцно, на/прикінці, напів/дорозі, сам/на/сам, по/просто, по/простому, до/пари, по/військовому, за/день/два, часто/густо.

Вправа 4. Утворити фемінітиви.

I. Автор, директор, редактор, поет, професор, депутат, речник, засновник, філолог, член, виборець, фотограф, капітан, майстер, фахівець.

II. Адвокат, аптекар, археолог, аудитор, біолог, викладач, генерал, експерт, делегат, диктор, дослідник, професіонал, фермер, стюард, рятувальник.

Вправа 5. Записати слова із пів.

I. Київ, автомат, острів, Європа, пільма, година, місто, яблуко, правда, фабрикат, ящик, коло.

II. Аркуш, яма, захист, коло, Україна, місяць, овал, дорога, стіл, ліс, Полтава, завод.

Вправа 6. Запишіть з великої чи малої букви.

I. (О)рганізація (о)б'єднаних (н)ацій, (а)рабська (р)еспубліка (є)гипет, (г)енеральні (ш)тати (к)оролівства (н)ідерландів, (с)есія (в)ерховної (р)ади (у)країни, (м)іністерство (к)ультури (у)країни, (м)іністр (т)ранспорту (у)країни, (с)узір'я (в)елика (в)едмедиця, (д)ень (з)нань, (д)анило (г)алицький, (п)івденне (п)олісся, (р)оман (с)обор, (к)київські вулиці, (у)манська школа №2.

II. (з)олоті (в)орота, (з)ахідний (б)уг, (п)ечерська (л)авра, (г)ора (г)оверла, (н)ова (г)вінея, (ж)ителі (п)івночі, (п)арк (с)офіївка, (т)уманність (а)ндромеди, (н)овий (р)ік, (к)онституція (у)країни, (б)ульвар (а)кадеміка (в)ернадського, (р)іо-(д)е-(ж)анейро, (п)резидент (н)аціонального (у)ніверситету «(к)ієво-(м)огиланська (а)кадемія», (м)ати (б)ожа.

III. (в)олодимир (в)еликий, (б)алет «(з)апорожець за (д)унаєм», (б)удинок (х)удожника, (г)азета «(в)ечірні (в)істі», (у)країнська (п)равославна (ц)ерква, (я)рослав (м)удрий, (б)удда, (п)резидент (а)кадемії (н)аук (у)країни, (м)авка, (в)еликий (в)із, (в)улиця (п)етра (с)агайдачного, (ж)овті (в)оди,

(п)ечерська (з)атока, (д)октор (п)едагогічних (н)аук, (н)естор (л)ітописець, (н)ижнє (п)одніпров'я.

Вправа 7. Охарактеризувати правопис слів іншомовного походження, пояснити їх лексичне значення за словником.

I. Адаптац...я, депрес...я, л...більність, сенс...тивний, пас...нарність, пе...рсоніфікація, г...ніальність.

II. Іл...зія, р...флексія, ск...пецизм, стр...сор, кр...ативний, агр...сія, експ...римент.

III. Д...спозиція, н...анс, конс...нсус, тол...рантність, с...мптом, ас...міляція, д..скриптивний.

Вправа 8. Записати складні слова, знявши ризик. Пояснити написання разом, окремо, через дефіс.

*Авіа/мото/будування, блідо/рожевий, вище/зазначений,
високо/авторитетний, віце/президент, дев'яти/денний, жовто/блакитний,
жовто/гарячий, давно/минулий, широко/масштабний, пів/Києва, пів/коло,
пів/острів, натще/серце, коли/не/коли, день/у/день, зроду/віку, віч/на/віч,
екс/чемпіон, свят/вечір, пів/яблука, на/пів/автомат, міні/футбол.*

САМОСТІЙНА РОБОТА

Самостійна робота здобувачів вищої освіти – це запланована і спроектована самостійна навчально-пізнавальна діяльність, організаційно і методично спрямована на досягнення результату, яка здійснюється без прямої участі викладача. Самостійна робота є важливим засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних дисциплін. Основним завданням самостійної роботи є навчити магістрантів самостійно працювати з літературою; творчо сприймати навчальний матеріал, усвідомлювати й осмислювати його зміст; формувати вміння та навички індивідуальної самостійної роботи з метою одержання та систематизованих та узагальнених знань, умінь і навичок.

Зміст самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Культура фахової мови» визначено навчальною та робочою навчальною програмою вивчення освітнього компонента.

Самостійна робота студентів забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної навчальної дисципліни: основна література (підручник, конспект лекцій, навчальні та методичні посібники); додаткова література (наукова, фахова, монографічна, періодична, Інтернет-джерела); методичні матеріали (методичні вказівки щодо виконання самостійної роботи студентів).

Види завдань самостійної роботи: обробка інформації, отриманої безпосередньо на обов'язкових навчальних заняттях; робота з відповідними підручниками та особистим конспектом лекцій; самостійне вивчення окремих тем або питань із розробкою конспекту; опрацювання рекомендованої літератури; написання рефератів, повідомлень; творчі завдання (доповіді, огляди, презентації тощо); здійснення пошукової роботи; підготовка письмових відповідей на дискусійні питання; виготовлення наочності тощо.

Поради до виконання самостійної роботи: зверніть увагу на мотивацію виконання завдань самостійної роботи; виробіть послідовний алгоритм навчальної діяльності з першого дня навчання; удосконалюйте вміння та навички роботи з навчальним матеріалом, літературою; виробіть уміння та навички аналізу навчального матеріалу; дотримуйтеся академічної доброчесності; обґрунтуйте зв'язок з майбутньою професійною діяльністю.

Перелік тем для самостійного опрацювання:

Тема. Роль мови у житті соціуму. Культура мовлення.

1. Місце і роль мови у суспільстві, духовному житті нації, соціально-політичному житті держави.
2. Мовна політика в Україні.
3. Функції мови.
4. Мова і мовлення.
5. Походження української мови.
6. Сучасна українська літературна мова.
7. Поняття про культуру мови і культуру мовлення.
8. Українська мова серед інших мов світу.
9. Мовна норма та її суспільне значення.
10. Види мовних норм.

Тема. Культура мовлення на лексичному рівні

1. Лексика сучасної української мови.
2. Лексичне значення слова.
3. Групи слів за лексичним значенням, їх точне і доречного вживання у фаховому мовленні.
4. Терміни у системі професійного мовлення.
5. Українська лексикографія. Основні типи словників.
6. Запозичена лексика української мови.

Тема. Культура мовлення в аспекті стилістики

1. Стель мовлення і культура мовлення.
2. Основні стилі сучасної української літературної мови.
3. Типи мовлення.
4. Нейтральні і стилістично забарвлені мовні засоби.
5. Стилiстичні ресурси сучасної української літературної мови.
6. Поняття тексту. Визначальні риси тексту.

Тема. Культура мовлення в аспекті комунікації

1. Спiлкування і комунікація.
2. Мовленнєва діяльність.
3. Професійна комунікація.
4. Мовна особистість. Мовна свiдомість.
5. Стилi спiлкування. Цiлі, стратегія і тактика спiлкування.
6. Поняття тексту. Визначальні риси тексту.

Тема 5. Культура усного мовлення

1. Вимоги до усного ділового спілкування.
2. Монолог. Типи монологічного мовлення.
3. Культура публічної промови. Доповідь.
4. Діалог, його види. Полілог.
5. Ділова бесіда. Культура ведення ділових зустрічей.
6. Телефонна розмова як різновид професійного діалогічного мовлення.
7. Невербальні засоби спілкування.
8. Мовленнєвий етикет як елемент етики професійного спілкування.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

Індивідуальні навчально-дослідницькі завдання спрямовані на формування і розвиток у здобувачів вищої освіти практичних умінь дотримуватися норм сучасної української мови, реалізовувати фахове спілкування з дотримання норм культури фахової мови.

ІНДЗ 1. «Мовно-культурний практикум»

Під час виконання індивідуального навчально-дослідного завдання «Мовно-культурний практикум» магістрант повинен виявити власну комунікативну компетентність, культуру фахової мови, культуру мовлення, вміння використовувати мовні одиниці української літературної мови різних рівнів, оперувати текстами різних стилів, типів і жанрів мовлення. Виконання завдань повинно засвідчити високий рівень комунікативної компетентності та культури мовлення магістранта, рівень знань норм сучасної української літературної мови і норм та вимог культури мовлення, вміння працювати з довідковою літературою (тлумачними, перекладними словниками, словниками іншомовних слів, словниками наголосів, термінологічними словниками, правописом тощо). Магістрант повинен продемонструвати вміння практично застосовувати знання норм української літературної мови і культури фахової мови у професійному спілкуванні.

Завдання «Мовно-культурного практикуму» оформлюють у файлі Word і дають назву – прізвище виконавця, назва виду роботи – «Харченко. Мовно-культурний практикум». Матеріали практикуму потрібно оформлювати в електронному варіанті (14 кегль, шрифт Times New Roman), або у рукописному варіанті на аркушах паперу А. Аудіозапис робити окремо.

Титульна сторінка – додаток 2.

Завдання 1. Зробити аудіозапис, або відеозапис правильного акцентування слів, відповідно до «Короткого словника наголосів» (додаток 1).

Завдання 2. Виписати 15 термінів обраного фаху, відповідно до спеціальності. Схарактеризувати їх за планом:

- 1) походження (власний, запозичений);
- 2) дефініція (визначення, що означає термін);
- 3) автор;
- 4) джерело цитування;
- 5) походження;
- 6) ступінь спеціалізації (загальнонауковий, міжгалузевий, вузькоспеціальний).

№	Термін	Текст
1	Дефініція	писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною темою і сюжетною заданістю.
	Автор	Д. Баранник
	Джерело цитування	Українська мова. Енциклопедія. К. 2014. 824 с. https://archive.org/details/UkrMovEnts/page/3/mode/1up?view=theater
	Походження	від. лат. textum – тканина, зв'язок, побудова
	Ступінь спеціалізації	Вузькоспеціальний, філологічний

Завдання 3. Виписати 15 якісних прикметників. Записати усі можливі варіанти ступенів порівняння прикметників.

Початкова форма	Вищий ступінь		Найвищий ступінь		
	Проста форма	Складена форма	Проста форма	Складена форма	Складена форма
<i>Білий</i>	<i>Біліший</i>	<i>Більш білий</i>	<i>Найбіліший</i>	<i>Якнайбіліший</i>	<i>Найбільш білий</i>

Завдання 4. Записати формули фахового мовленнєвого українського етикету.

Ситуація ділового контакту	Формули фахового мовленнєвого етикету
Знайомство без посередника	
Знайомство через посередника	
Засвідчення знайомства	
Ви не розібрали імені нового знайомого	

Встановлення анонімного контакту	
Засвідчення контакту при позитивній відповіді	
Засвідчення контакту при негативній відповіді	
Наголошення на позитивних якостях партнера	
Встановлення прохання	
Висловлення пробачень	
Відповідь на подяку і побажання	
Висловлення співчуття	
Відповідь на співчуття	
Відповідь на комплімент	
Висловлення вдячності	

ІНДЗ 2. «ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ ПРАКТИКУМ»

Індивідуальне навчально-дослідне завдання «Офіційно-діловий практикум» передбачає підготовку індивідуальної папки ділових паперів із зразками документів. Це завершена практична робота в межах навчальної програми дисципліни, що виконується на основі знань, умінь і навичок, одержаних у процесі навчальної роботи під час лекцій і практичних занять.

Кожен документ необхідно оформлювати у проєкції власної особистості (наприклад, автобіографія Ваша) і відповідно до майбутньої професійної діяльності.

Титульна сторінка – додаток 3.

Перелік основних зразків документів, що має включати папка «ЗРАЗКИ ДІЛОВИХ ПАПЕРІВ».

1. Автобіографія.
2. Заява (складна).
3. Характеристика.
4. Резюме.
5. Особовий листок з відділу кадрів.
6. Наказ щодо особового складу.
7. Довідка.
8. Доповідна записка.
9. Пояснювальна записка.
10. Звіт.
11. Протокол.
12. Витяг з протоколу.
13. Акт.
14. Доручення.
15. Розписка.
16. Договір.
17. Трудова угода.

ГЛОСАРІЙ

Адресант (нім. adressant – відправник) (автор, мовець) – джерело повідомлення; особа, яка ініціює комунікацію, кодує своє повідомлення вербальними і невербальними засобами і передає адресату (слухачеві, читачеві, аудиторії).

Адресат (нім. adressat – отримувач) (слухач, читач, інтерпретатор, аудиторія) – кінцевий споживач повідомлення; особа, котра сприймає повідомлення і відповідно до своїх стратегій і конкретних умов спілкування інтерпретує повідомлення адресанта.

Акцентуаційні норми – загальноприйняті правила наголошування слів, що існують в межах орфоепічних норм.

Антоніми (від гр. anti – проти, опута – ім'я) – це різні за звучанням слова, які мають протилежні, але співвідносні значення.

Аргументи (лат. argumentum, від argueere – показувати, доводити) – підстави, докази, які наводять для обґрунтування, доведення чи спростовування тези.

Артикуляція (лат. articulo – розділяю) – міра і ступінь чіткості вимови, дикції; функціонування органів мовлення, що здійснюється при вимові певних звуків.

Багатство мовлення – це використання великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), що відрізняються за смислом та будовою. Існує прямий зв'язок між поняттями багатства і різноманітності мовлення, адже чим різноманітніше мовлення, тим воно багатше. Різноманітність мовлення характеризується використанням різних мовних засобів для вираження однієї і тієї ж думки.

Вербальне спілкування – процес передавання інформації за допомогою природньої мови.

Виразність мовлення – якість, що найбільше залежить від особи мовця, його ерудиції, знання мов, мовленнєвих умінь і навичок. Це, насамперед, засоби художнього мовлення і засоби звукового мовлення. Виразність включає в себе й образність мовлення. Ця його якість передбачає вживання слів і словосполучень у незвичному, метафоричному значенні, що дає можливість образно, художньо відтворювати дійсність.

Говоріння – один з основних первинних видів мовленнєвої діяльності особистості, що передбачає передачу акустичної, звукової, інтонаційно оформленої інформації до слухача в конкретній ситуації спілкування. Відбувається перехід коду внутрішнього мовлення у зовнішній звуковий код.

Граматична категорія (від гр. *kategoria* – судження, визначення) – це найбільш широке і загальне поняття, що об'єднує ряд співвідносних граматичних значень, виражених різними мовними засобами.

Гуманістичне спілкування – це міжособистісне спілкування, що задовольняє життєво важливі потреби особистості у взаєморозумінні, обміні думками, співпереживанні тощо.

Дебати (франц. *debats*, від *debatre* – сперечатися) – суперечка (обмін думками) з приводу певних теоретичних положень, визначень, подій тощо.

Девіація (лат. *de* – від і *via* – дорога) – наявні у спілкуванні різноманітні типи комунікативних невдач, помилок, обмовок, описок тощо, пов'язані з мовною та комунікативною компетенцією учасників мовної комунікації.

Державна мова – правовий статус мови, закріплений традицією або законодавством, відповідно до якого вживання мови обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних органах освіти, науки, культури тощо.

Дискусія (лат. *discussio* – розгляд, дослідження) – широке публічне обговорення якогось спірного питання, метою якого є з'ясування і співставлення різних точок зору учасників заради знаходження істини або правильного рішення.

Диспут – (лат. *disputo* – міркую, сперечаюсь) – суперечка на наукову, літературну, мовну проблему, що відбувається відкрито перед аудиторією із залученням широкого кола фахівців.

Діалог (грец. *dialogos* – бесіда) – найактивніша форма міжособистісної вербальної комунікації, в якій два комуніканти обмінюються власними висловлюваннями; форма мовлення, якій характерна зміна мовленнєвих актів двох мовців, що перебувають у безпосередньому зв'язку.

Дієвість мови – комунікативна якість такої мови, що спонукає мовця (комуніканта) до зміни зовнішньої поведінки (вчинків, дій) чи внутрішньої (думок, поглядів, настроїв).

Документ – це матеріальний об'єкт, що містить у зафіксованому вигляді інформацію, оформлений у заведеному порядку й має відповідно до законодавства юридичну чинність.

Доповідь – один з найпоширеніших видів публічної промови, що порушує актуальні проблеми, які потребують вирішення, має характер гострої злободенності. Розрізняють звітні, аналітичні; політичні, ділові та наукові доповіді.

Доречність – ознака мовлення, яка організовує його точність, логічність, чистоту. Доречне мовлення відповідає темі висловлювання, його логічному

змісту, емоційному забарвленню. Доречне мовлення обов'язково вимагає врахування мовленнєвої ситуації, складу мовців, форм мови.

Достатність мови – комунікативна якість мови, яка виражає поняття «кількість мовної інформації» і відповідає вимогам певного функціонального стилю літературної мови, логічній завершеності думки.

Доступність мови – комунікативна якість мови, здатність певної форми мови бути зрозумілою комунікантам, полегшувати сприйняття вираженої інформації; відповідність повідомлення комунікативній сприйнятливості.

Доцільність мови – комплекс комунікативних якостей, який виникає у процесі мовної комунікації, зумовлений функціональними стилями, соціальними ролями, ситуацією спілкування, різноманітністю комунікативних завдань та умов.

Етика (давньогрец. *ethose* – звичай, правило) – філософська наука, яка вивчає мораль; умовна система моральних норм та обов'язків людей у відношенні один до одного та суспільства загалом.

Етикет (фр. *etiquette* – ярлик, етикетка) – зведення норм поведінки, порядок дій і правила ввічливості та чемності у суспільстві. Їх справедливо називають культурним обличчям нації.

Етикетність (франц. *etiquette*, від *estiquer* – прикріплювати) – характер вступу, підтримання та виходу з комунікативного контакту, комунікативна привітність, оптимізм, само презентація у спілкуванні.

Жанр (фр. *genre* – рід, вид, жанр) – форма організації мовного матеріалу в межах певного стилю мовлення, що характеризується функціонально-смісловною специфікою і стереотипною композиційною структурою.

Жести (фр. *geste* – рух) – рухи рук, які супроводжують мовлення у процесі комунікативного акту і виражають ставлення людини до співрозмовника і повідомлення, подій, а також можуть свідчити про бажання або психічний стан людини.

Засоби комунікації – знаряддя передачі змістових інформаційних повідомлень у процесі комунікативної взаємодії, коди відповідності між формою і значенням повідомлення.

Змістовність мовлення – повне розкриття предмета розмови з дотриманням логічної послідовності і доказовості думок. Важливими чинниками є відсутність необов'язкових фраз, невиправданих повторень, тавтології і дублювань, зайвих слів (плеоназму).

Інтонація (лат. *intono* – голосно виголошую) – система засобів організації звукового мовлення. Інтонація як цілісне поняття складається з низки складників: мелодики, ритму, темпу, тембру, тону, паузи та ін.

Керування – це тип підрядного зв'язку, за якого головне слово вимагає від залежного певного граматичного значення.

Компетентність – результат навчальної діяльності індивіда; ознака особистості; те, що особистість знає й уміє; його власний набутий рівень знань, умінь і навичок, індивідуальний досвід реалізації набутих компетенцій; показник того, що особистість спромоглася акумулювати, накопичити і як уміє це застосувати, ввести у практичну мовленнєву дію.

Комунікабельність (лат. *communicabilis* – з'єдную, повідомляю) – здатність особистості до комунікації, встановлення контактів і зв'язків між людьми; особлива вроджена здібність і хист мовної особистості до комунікативного спілкування.

Комунікант (адресант, мовець) – особа, котра ініціює процес комунікації; той, хто створює (кодує вербальними і невербальними засобами) та передає (говорить або пише) повідомлення.

Комуніканти – особи, які беруть участь у комунікації.

Комунікат (адресат, співрозмовник) – особа, котра приймає повідомлення; кінцевий споживач повідомлення.

Комунікативна грамотність – правильне, нормативне володіння технікою ефективної мовної комунікації; володіння відповідно до комунікативної ситуації мовними штампами, комунікативними стереотипами, стратегіями і тактиками спілкування.

Комунікативна інтенція (лат. *intention* – прагнення) – осмислений, усвідомлений чи інтуїтивний намір комуніканта, що визначає внутрішню програму мовлення, спосіб і засіб її втілення у певну форму.

Комунікативна компетентність (лат. *competentia* – належність по праву; обізнаність) – знання, вміння і навички особистості, що забезпечують правильне й доречне використання мови у процесі вербальної комунікації, в конкретному контексті й ситуації спілкування; знаходження адекватного стилю і тону спілкування, урахування особистості співрозмовника, обставини спілкування і стратегії мовленнєвої взаємодії.

Комунікативна мета – стратегічний результат, на який скероване конкретне повідомлення учасника спілкування.

Комунікативна особистість – комунікант (мовець), що володіє особистісними якостями, які зумовлені його комунікативними потребами і цілями, когнітивним обсягом, інтелектом, комунікативною компетентністю.

Комунікативна поведінка – сукупність правил і традицій, мовних і позамовних дій, здійснених комунікантами в межах комунікативного акту з метою досягнення комунікативної мети (стратегічного результату) певної вербальної взаємодії.

Комунікативна потреба – самостійна потреба індивіда у встановленні комунікативних зв'язків з іншими людьми, яка є основою для створення постійної мотиваційної потреби в самопізнанні, соціальній взаємодії, особистісному зростанні у процесі професійної комунікації взагалі.

Комунікативна ситуація – обставини функціонально-комунікативної сфери (місце, час, умови та ін.), в яких відбувається і реалізовується мовленнєва діяльність.

Комунікативна стратегія (грец. stratos – військо і agó – веду) – передбачення, когнітивний процес, який учасники дискусії використовують з метою донесення своєї думки до слухачів у найбільш зрозумілий або найбільш економний спосіб.

Комунікативна тактика (грец. taktiké – мистецтво шикування військ) – конкретні мовленнєві дії, що мають на меті досягнення впливу на певному етапі стратегічної взаємодії.

Комунікативне табу – заборона на вживання слів, словосполучень, висловів, фразеологізмів, імен, на використання комунікативної поведінки, що зумовлені різними чинниками (соціальними, національними, культурними, цензурними, морально-етичними, містичними, релігійними, політичними тощо).

Комунікативний бар'єр – перешкода, що виникає на шляху отримання інформації і зумовлена соціальними, психологічними, лінгвістичними причинами.

Комунікативний намір (інтенція) – мотивація, потреба, бажання мовця спілкуватися з іншою людиною.

Комунікативні вміння – комунікативні дії, засновані на ґрунтовній теоретичній і практичній підготовленості, що дає змогу творчо використовувати комунікативні знання, навички для відображення об'єктивної дійсності.

Комунікація (лат. communicare – повідомляти) – цілеспрямований обмін змістовою інформацією, думками за допомогою певної семіотичної системи (передусім мови), специфічна форма взаємодії людей у процесі їх співдіяльності.

Контекст (лат. contextus – поєднання, зв'язок) – 1) закінчений в змістовому відношенні відрізок тексту; 2) мовне оточення або ситуація, в яких вживається мовна одиниця (ситуація спілкування, культурно-історичний чинник тощо); обставини, в яких відбувається комунікація.

Культура вербального спілкування – система мовних знаків, що спирається на морально-етичні, мовні правила і відображає ставлення до людини як до визнаної цінності.

Культура мови – показник її унормованості, що визначається загальноприйнятими нормами – орфоепічними, лексичними, словотвірними, граматичними, правописними та стилістичними.

Культура мовлення – володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, вміння користуватися мовностилістичними засобами і прийомами з урахуванням умов і цілей комунікацій; упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, що оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови та мету спілкування; самостійна лінгвістична дисципліна.

Культура невербального спілкування – обмежене користування немовними комунікативними засобами або таке їх використання, яке відповідає особливостям національної моральної культури (культура жесту, погляду, подарунку тощо).

Культура спілкування – поєднання комунікативної установки, сукупність знань і вмінь, способів і навичок комунікативної взаємодії, а також пов'язаних з нею загальних для конкретного суспільства і конкретних ситуацій етико-психологічних принципів і норм.

Лексика (від грец. *lexikos* – словесний, словниковий) – це сукупність слів будь-якої мови, а також сукупність слів певної сфери вживання (професійної, ділової, наукової тощо).

Лексикографія – це 1) розділ мовознавства, що досліджує теоретичні принципи укладання словників, вивчає типи словників; 2) процес збирання слів та створення словників; 3) сукупність словників певної мови.

Лексикологія – це розділ мовознавства, який вивчає словниковий склад мови.

Літературна мова – унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей.

Логічний наголос падає на такт чи слово, що несуть смислове навантаження висловлювання (фрази, речення).

Логічність мовлення виявляється в точності вживання слів і словосполучень, у правильності побудови речень, у смисловій завершеності тексту. Основою логічності мовлення є логічне мислення, що формується запасом знань і вмінням їх передати співбесідникові. Щоб мовлення було логічним, треба володіти знаннями мови і законами зв'язного мовлення.

Мелодика мовлення здійснюється підвищенням і зниженням голосу у фразі. Це зміни висоти основного тону голосу у процесі мовлення.

Міжособистісне спілкування – процес предметної та інформаційної взаємодії між людьми, в якому формуються, конкретизуються, уточнюються і реалізуються їх міжособистісні відносини (взаємовплив, сприйняття одне одного тощо) та виявляються психологічні особливості комунікативного потенціалу кожного індивіда.

Міміка (гр. *mimicos* – наслідувальний) – виражальні рухи м'язів обличчя, що є однією з форм виявлення тих чи інших почуттів, настроїв людини тощо.

Мова – система одиниць спілкування і правил їх функціонування; мова – це інвентар, засіб спілкування (словник і граматичні правила існування мовних одиниць). Мова – це певний код, відомий усім представникам мовного колективу.

Мовленнєвий етикет – система усталених, стандартних, стереотипних мовних формул певної лінгвокультурної спільноти, що вживаються у типових комунікативних ситуаціях з метою вітання, прощання, вибачення, запрошення, побажання тощо.

Мовленнєвий жанр (фр. *genre* – рід, вид, стиль) – тематично, композиційно і стилістично стійкі типи повідомлень, що є носіями мовленнєвих актів, об'єднаних комунікативною метою, наміром комуніканта з урахуванням особистості комуніката, контексту і комунікативної ситуації.

Мовлення – це конкретно застосована мова, засоби спілкування в їх реалізації. До мовлення належать говоріння (мовленнєвий акт) і результат говоріння (текст). Мовлення – це мова у дії.

Мовна (вербальна) комунікація – обмін змістовою інформацією між людьми за допомогою мови, що виявляється через вибір, створення, реалізацію й інтерпретацію мовних засобів усіх рівнів.

Мовна компетентність – знання учасниками спілкування мови, тобто мовних одиниць, законів, правил, за якими формуються правильні мовні конструкції й повідомлення, здійснюється трансформація та перетрансформація, а також досвід застосування їх.

Мовна майстерність – здатність особистості для викладу своїх думок з урахуванням мовних норм обирати з можливих варіантів найбільш вдалий, точний у семантичному і стилістичному відношеннях.

Мовна особистість – особистість, котра виявляє високий рівень комунікативної компетентності, володіє арсеналом лінгвістичних одиниць і вміло їх реалізовує; вдало, правильно й доречно здійснює продуктивну й репродуктивну мовленнєву діяльність; має ефективний соціальний та індивідуальний комунікативний вияв у процесі спілкування; осмислено розвиває власний мовний дар; має почуття мовної самосвідомості.

Мовна свідомість – сукупність механізмів породження, осмислення, розуміння, сприймання та зберігання мови у свідомості, що забезпечують процес комунікативно-мовленнєвої діяльності особистості.

Мовна символіка – вираження за допомогою мовних засобів понять, почуттів, концепт-ідей, що мають особливе символічне значення для культури певної нації, етносу.

Мовний етикет – сукупність мовних засобів, що регулюють поведінку мовця у процесі комунікації. Структура мовного етикету становлять такі складники: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, присяга, похвала тощо. Кожна ситуація спілкування вимагає використання характерних для неї формул мовленнєвого етикету.

Мовні здібності – сукупність потенційних можливостей, що забезпечують засвоєння, відтворення й адекватне сприйняття лінгвістичних засобів мовної системи; це сукупність здібностей особистості аналізувати мовні явища, здійснювати лінгвістичне спостереження, мовний, мовленнєвий, стилістичний, комунікативний експеримент; мовне чуття; готовність особистості застосовувати мову у своїй мовленнєвій діяльності.

Мовно-культурна особистість – це мовець, котрий досконало володіє мовою, культурою, мовною картиною світу, системою національних норм та цінностей, комунікативної поведінки, що зумовлені ментальністю лінгвокультурної спільноти.

Морфологічні норми регулюють вибір варіантів граматичної форми слова і варіантів її поєднання з іншими словами.

Наголос – це виділення частини мовного потоку властивими для певної мови фонетичними засобами.

Наукове спілкування – дотримання певних логічних та етичних правил вербальної взаємодії у веденні дискусії, диспуту тощо, поєднує в собі культуру мислення з комунікативною етикою.

Науковий стиль – це функційний різновид літературної мови, що обслуговує різні галузі науки, техніки, виробництва, освіти і реалізується у специфічних текстах різних жанрів.

Національна мова – спільна мова нації, яка разом з іншими ознаками (спільність території, культури, економіки, соціальних взаємин та ін.) характеризує конкретну націю.

Невербальне спілкування – обмін інформацією між людьми за допомогою немовних комунікативних елементів (жестів, міміки, виразу очей,

постави та ін.), які разом із засобами мови забезпечують створення, передавання і сприйняття повідомлень.

Невербальні засоби – компоненти, знаряддя немовного коду, які разом із вербальними засобами служать для створення, передачі, осмислення, сприйняття й інтерпретації змістової інформації.

Невербальні табу – частина соціального кодексу суспільства, де чітко визначено, які дії та вчинки неприпустимі, неприйнятні, грубі, негативні для цього соціуму. До невербальних табу традиційно відносять заборонені елементи кінесики (міміка, жести та рухи всього тіла, вокальна міміка, просторовий малюнок), тактильної поведінки, хронеміки та проксемики, а також комунікативно-значуще мовчання.

Норма літературної мови – сукупність загальноприйнятих правил реалізації усіх рівнів мовної системи, які закріплюються у процесі суспільної комунікації.

Омоніми (від гр. *homos* – однаковий, *опута* – ім'я) – слова, що звучать однаково, але мають різні значення і не мають нічого спільного у властивих їм значеннях.

Орфоепічні норми – це сукупність правил, що впорядковують мовні засоби у мовленні людини щодо їх вимови.

Основні ознаки тексту – інформативність, цілісність, зв'язність, лінійність, завершеність.

Основні стратегії спілкування – стратегії, пргматичнідії, що на певному етапі комунікативної взаємодії є найбільш значущими з погляду ієрархії мотивів і цілей. Переважно основні стратегії (семантичні, когнітивні) передбачають вплив на адресата, його модель світу, систему цінностей, його поведінку (як фізичну, так й інтелектуальну).

Офіційно-діловий стиль – це функційний різновид літературної мови, що слугує для забезпечення спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті, законодавстві, у сфері управління адміністративно-господарською діяльністю.

Паралінгвістика (гр. *para* – біля, поруч; лінгвістика від лат. *lingua* – мова) – розділ мовознавства, що вивчає функційне використання немовних засобів для формування конкретного мовленнєвого висловлювання.

Пароніми (відгрец. *para* – поблизу, поруч і *опута* – ім'я)– це слова, подібні між собою за звучанням і частково збігом морфемного складу.

Писемна форма мовної комунікації – обмін інформацією, що здійснюється за допомогою друкованого слова, графічних знаків певної мови (переважно букв, ієрогліфів, розділових знаків, надрядкових знаків тощо),

графічне творення і зорове (або тактильне) сприйняття інформації у процесі комунікації.

Підтекст – словесно не виражений зміст, те, що автор має на увазі (певна прихована інформація).

Полілог (грец. *poli* – багато і *logos* – слово) – форма міжособистісної комунікації між численними комунікантами (більше трьох). Співрозмовники у полілогічному мовленні виконують складніші ролі: мовець (виголошує висловлювання), реплікатор (під час слухання продукує репліки), слухач (сприймає висловлювання і репліки).

Порядок слів у реченні – це послідовне розміщення членів речення, зумовлене його змістом і граматичною структурою.

Правила спілкування – рекомендації щодо здійснення ефективного спілкування, які склалися в суспільстві й віддзеркалюють комунікативні традиції певного етносу, народу, нації.

Правильність мовлення – основна комунікативна якість мовлення. Правильність мовлення завжди веде до дотримання норм літературної мови, що діють у мовній системі.

Прилягання – тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово (незмінна частина мови) приєднується до головного за змістом та інтонаційно (бо немає змінних граматичних значень).

Ритм мовлення – зміна певних частин тексту, висловлювання за тривалістю звучання. Ритмічність виявляється також у чергуванні наголошених і ненаголошених складів.

Синоніми (від гр. *synonymos* – однойменний) – це слова, що по-різному звучать, але мають близькі значення; слова, які мають лексичні значення, що повністю або частково збігаються.

Синтаксис мови – це синтаксична будова мови, сукупність синтаксичних одиниць та правил, що регулюють творення і функціонування синтаксичних одиниць.

Синтаксис як наука – це розділ граматики, що вивчає синтаксичну будову мови, форму і зміст синтаксичних одиниць.

Синтаксичні норми – це правила побудови синтаксичних конструкцій, що вивчає синтаксис.

Словесний наголос виокремлює у слові склад, який вимовляється з більшою силою голосу, чітко і більш тривало.

Спілкування – соціальна форма взаємодії між людьми, обмін думками, інформацією та емоційними переживаннями, тобто актуалізація комунікативної функції мови в різноманітних мовленнєвих ситуаціях.

Стилістика – це розділ мовознавства, що вивчає 1) закономірності існування і структурну організацію суспільно зумовлених різновидів мови – функційних стилів; 2) мовні одиниці з погляду додаткового експресивно-стильового забарвлення; 3) цілеспрямований вибір мовних засобів, що відповідає стилістичним нормам.

Стилістичний бар'єр – розбіжність між обраним стилем, типом та жанром мовлення і змістом висловлювання.

Стиль спілкування – форма реагування (комунікативна поведінка) особистості в контактах з іншими людьми, що залежить від особистісних, соціальних, культурних, моральних особливостей індивідів.

Текст як комунікативне явище – це готовий продукт мовлення, елемент комунікативного акту, що знаходиться в позиції між мовцями (М – Текст – М), між комунікантом і комунікатом (Комунікат – Текст – Комунікант).

Текст як мовне явище – це структурно-семантична мовна одиниця, що складається з декількох чи багатьох речень.

Термін (від лат. *terminus* – межа, кінець, кордон) – це слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття певної галузі науки, техніки, культури, суспільного життя.

Усне мовлення – засіб безпосередньої реалізації вербальної комунікації, яка відбувається завдяки передачі у звуковій формі змістового інформації і сприймання органами слуху артикуляції мовних звуків і передбачає вплив на співрозмовника.

Фемінативи – це «слова, які потенційно є виразниками чоловічої і жіночої статі, а у структурі мови вони марковані граматичним жіночим родом, що й зумовило їхню назву (А. Загнітко); «слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду, що належать до всіх людей незалежно від їхньої статі: *льотчик – льотчиця, письменник – письменниця, професор – професорка* тощо» (З. Шевченко); «підсистема морфологічних одиниць, чітко окреслених граматичним жіночим родом, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду. Інтенсифікацію творення й уживання таких одиниць спричинено низкою чинників: значно ширшим опануванням жінками суто «чоловічих» царин діяльності, а також зростанням в українському соціумі під впливом Заходу ідей фемінізму, спрямованих, зокрема, і на подолання «мовної дискримінації жінки» (О. Тараненко).

Функційний стиль – різновид літературної мови, що характеризується системним об'єднанням мовних одиниць різних рівнів, функції яких зумовлені суспільною сферою використання мови, настановами й умовами спілкування.

ЦИФРОВА БІБЛІОТЕКА

Основні джерела:

1. Гарбар І. В., Гарбар А.І. Культура мовлення : навчальний посібник. Миколаїв : НУК, 2023. 228 с. URL: <http://surl.li/fnilzq>
2. Кузнецова Г. П., Корчова О. М., Кухарчук І. О., Холявко І. В. Культура мовлення та риторика: навчальний посібник. Глухів:, 2020. 324 с. URL: <http://surl.li/ugpujr>
3. Культура мовлення та риторика : навч. посіб. / Г. Кузнецова та ін. Глухів : Глухів. НПУ ім. О. Довженка, 2020. 323 с.
4. Культура української наукової мови: посібник. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2022. 48 с. URL: <http://surl.li/gmljwy>
5. Культура фахового мовлення вчителя. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 84 с. URL: <http://surl.li/hwelcz>
6. Кучеренко І.А., Мамчур Л.І. Культура фахової мови: методичні рекомендації для самостійної роботи та індивідуального навчально-дослідного завдання. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2024. 26 с. URL: <https://surl.cc/miukpw>
7. Кучеренко І.А., Мамчур Л.І. Культура фахової мови: навчально-методичний комплекс. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2024. 96 с. URL: <https://surl.lt/tdlyof>
8. Локайчук С. М., Приймачок О. І. Фахова українська мова та академічна риторика : методичні рекомендації. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2023. 71 с. URL: <http://surl.li/phlwqy>
9. Мафтин Л.В. Культура фахового мовлення вчителя: метод. реком. до вивчення курсу. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 84 с. URL: <https://surl.li/yxyljq>
10. Теорія і практика культури мови : курс лекцій / укладачі : Голубовська І. В., Підгурська В. Ю., Гаращук К. В. Житомир, 2024. 70 с. URL: <http://surl.li/iwsodg>
11. Українська наукова мова: теорія і практика : навчально-методичний посібник. Суми : Університетська книга, 2023. 108 с. URL: <http://surl.li/scndho>

Допоміжні джерела:

1. Анісімова О., Лукаш Г., Вишинська І. Місце та роль ДСТУ 4163:2020 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. вимоги до оформлення документів» у системі чинних документів із справочинства. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* № 4. 2021. С. 5–14. URL: <file:///E:/111111/%D072091-1-10-20211225.pdf>
2. Антисуржик : навч. посіб. / О. Сербенська та ін. ; за заг. ред. О.Сербенської. 4-те вид., допов. і перероб. Львів : Апріорі, 2023. 302 с.
3. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 284 с.

4. Берегова Г., Предместніков О. Культура мовлення у системі професійної підготовки молоді. Херсон : Олді-плюс, 2021. 272 с.
5. Блажко М., Омельчук С. Правописний практикум з української мови. Норми нової редакції українського правопису. Київ : Грамота. 2020. 224 с. URL: <https://detmir.com.ua/product/444358/>
6. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Вид. 2-ге, доп. Київ : КММ, 2019. 208 с.
7. Державна уніфікована система документації Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації Вимоги до оформлення документів. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/doc/DSTU%204163.pdf>
8. Документаційне забезпечення управління. Тестові завдання для самоконтролю : навч. посібн. / [Л. Р. Качковська, В. В. Петрович, С. В. Чибирак та ін.] ; уклад. О. Б. Герасимчук. Луцьк. 2021. 250 с.
9. ДСТУ 4163:2020 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів». URL: <https://document.vobu.ua/doc/6310>
10. Дубчак О. Перемагати українською. Про мову ненависті й любові. Київ : Віхола, 2022. 144 с.
11. Дубчак О. Чути українською. У світі звуків і букв. Київ : Віхола, 2020. 192 с.
12. Заболотний О., Заболотний В. Правильне мовлення. Київ, 2020. 272 с.
13. Педагогічна риторика : метод. реком. до курсу / уклад. : Л. Мафтин, О.Величко. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2021. 60 с. URL: <http://surl.li/sgtksm>
14. Редько Є.О. Український правопис (коментар до нової редакції): навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 55 с. URL: <http://surl.li/bfzemi>
15. Сиротич Н. Культура мовлення потребує оновлення. Львів : Свічадо, 2019. 48 с.
16. Скрипник Н. Основи культури і техніки мовлення : навч.-метод. комплекс. Вінниця : Нілан, 2018. 201 с.
17. Українська мова за професійним спрямуванням. Навчальний посібник / В. Ю. Підгурська, І. В. Голубовська. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 192 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/33841/1/Pidgurska.pdf>

Інформаційні ресурси

1. Є-МОВА : єдина комплексна платформа з вивчення української мови. URL: <https://emova.org.ua/>
2. Мова ДНК нації. URL: <https://ukr-mova.in.ua/>
3. Національна платформа з вивчення української мови Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://speakukraine.net/>
4. Офіційний сайт української мови. URL: <http://ukrainskamova.com/>

5. Словник української мови : академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/>
6. Словопедія. URL: <http://slovopedia.org.ua/32/53392-0.html>
7. Українська мова: Енциклопедія. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>
8. Центр культури української мови. URL: <https://centrkum.blogspot.com/>
9. Чак Є. Чи правильно ми говоримо? URL: <http://chak-chy-pravylno-myhovorymo.wikidot.com/>
10. «Як ми говоримо» Бориса Антоненка-Давидовича. URL: <http://yak-myhovorymo.wikidot.com/>

ДОДАТКИ

Додаток 1

КОРОТКИЙ СЛОВНИК НАГОЛОСІВ

А

аджЕ
агронОмія
алфаАвІт
анІж
Аркушик
асиметрІя

Б

багаторазОвий
безпринцИпний
беремО
бЕшкет
блАговіст
близькИй
бОвтати
болотИстий
борОдавка
босОнiж
боЯзнь
бУдемо
бурштинОвий
бюлетЕнь
бюрократІя

В

вАги (у множині)
валовИй
вантажІвка
везлА
веснЯний
ветеринАрія
вИгода (користь)
виГОда (зручність)
видАння
визвОльний
вимОга
вимОга
вИпадок
вирАзний
вИсіти

вИтрата
вишИваний
відвезТИ
відвестИ
вІдгомін
віднестиИ
відобразИти
вІдомість (список)
відОмість (повідомлення, дані, популярність)
вІрші
віршовИЙ
вітчИм
вІльха
вИпадок

Г

гальМО
гАльма
генЕзис
глядАч
горошИна
горИцвіт
граблІ
гуртОжиток

Д

данИна
дАно
децимЕтр
дЕщиця
де-Юре
джерелО
дИвлячись
диспансЕр
дичАвіти
діалОг
добовИЙ
добУток
довезТИ
довестИ
довІдник
дОгмат
донестиИ
дОнька
допІзна
доповІдач

дочкА
дОщечка
дробовИЙ
дрОва

Е

експЕрт

Є

єретИк

Ж

жадАний
жАлібнИЙ
жалюзІ
жЕвріти

З

завдАння
зАвждИ
засУха
завезтИ
завестИ
зАвждИ
завчасУ
зАгадка
заіржАвілий
заіржАвіти
закінчИти
зАкладка (у книзі)
зАкрутка
запитАння
залишИти
замІжня
занестИ
зАпонка
заробІток
зАставка
зАстібка
застОпорити
звИсока
здАлека
зібрАння
значУщий
зобразИти
зОзла
зокрЕма
зрАння

зрУчний
зубОжіння

I

ідетЕ
ідемО
інженЕрія
індУстрія
іржАвіти

K

кАмбала
каталОг
квартАл
кИшка
кИдати
кіломЕтр
кінчИти
кОлесо
кОлія
кОпчений (дієприкметник)
копчЕний (прикметник)
корИсний
корОмисло
кОсий
котрИй
крицЕвий
крОїти
кропивА
кулінАрія
кУрятина

L

лАте
листоПАд
листянИй
літОпис
лЮстро

M

мАбУть
магістЕрський (учений ступінь)
мАркетинг
медикамЕнт
мерЕжа
металУргія
мілімЕтр
м'ЯзовИй

Н

назАвждИ
навчАння
наздогАд
налИгач
нанестиИ
напІй
наскрізний
насамкінець
нафтопровІд
начинка
некролОг
ненАвидіти
ненАвисний
ненАвисть
нестиИ
низинаА
ніздря
новИй

О

обіцЯнка
обрАння
обрУч
одинАдцять
одноразОвий
ознака
Олень
оптОвий
осетЕр
осокА
отАман
Оцет

П

павИч
партЕр
пЕкарський
перЕбіг (подій)
перевезТИ
перевестиИ
перЕкис
пЕрвісний
перелЯк
перенестиИ
перЕпад

перЕпис
перЕпустка
піалА
підданий (дієприкметник)
піддАний (іменник, істота)
підлітковий
пізнАння
пітнИй
піцЕрія
пОдруга
подУшка
пОзначка
пОказ
пОмИлка
помІщик
помОвчати
понЯття
порядкОвий
посерЕдині
привезтИ
привестИ
прИморозок
принестИ
прИчіп
прИятель
прОділ
промІжок
псевдонІм

Р

рАзом
рЕміль
рЕшето
рИнковий
рівнИна
рОзбір
рОзвідка
роздрібнИй
розв'язАння
рОзпірка
рукОпис
рукопИсний
руслО

С

сантимЕтр

свЕрдло
серЕдина
симетрІя
сільськогосподАрський
сімдесЯт
слИна
слІзьМИ
солломИнка
спИна
стАтуя
стовідсОтковий
стрибАти
сторінкИ (множина)

Т

тАкОж
текстовИЙ
течіЯ
тИгровий
тисОвий
тризУб
тУлуб

У

український
уподОбання
урочИстий
усерЕдині
уподОбання

Ф

фартУх
фаховИЙ
фенОмен
фОльга
фОрзац

Х

хАос (у міфології: стихія)
хаОс (безлад)

Ц

цАрина
цемЕнт
цЕнтнер
ціннИк

Ч

чарівнИЙ

черговий
читання
чорнозем
чорнослив
чотирнадцять

Ш

шляхопровід
шовковий
шофер

Щ

щавель
щелепа
щипці
щодобовий

Я

Яловичина
ярмарковий
ясиновий

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ**

**ІНДЗ 1
«МОВНО-КУЛЬТУРНИЙ ПРАКТИКУМ»**

Виконав:

Магістрант / ка ... курсу, ... групи
спеціальність ...

Харченко Олег Васильович

Керівник:

доктор пед. наук, професор

Кучеренко І.А. / Мамчур Л.І.

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ**

**ІНДЗ 2
«ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ ПРАКТИКУМ»**

Виконав:

Магістрант / ка ... курсу, ... групи
спеціальність ...

Харченко Олег Васильович

Керівник:

доктор пед. наук, професор

Кучеренко І.А. / Мамчур Л.І

Німчук В. В. Державна мова . *Українська мова : енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004.

<http://litopys.org.ua/ukrmova/um14.htm>

ДЕРЖАВНА МОВА — закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громад. органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, в сферах зв'язку та інформатики. Термін з'явився у часи виникнення національних держав. В однонаціональних державах немає необхідності юридичного закріплення Державної мови. В багатонаціональних країнах конституцією (законодавством) статус державної, як правило, закріплюється за мовою більшості населення. У деяких країнах відповідно до їхнього територіально-етнічного складу статус державних надано двом і більше мовам (наприклад, у Канаді — англійській та французькій). У демократичних країнах із статусом однієї мови як державної забороняється дискримінація громадян за мовною ознакою, носії ін. мов мають право користуватися ними для задоволення своїх потреб. Українці мають більш як тисячолітню історію уживання рідної мови в різних сферах громад. і культур. життя. Давньоруська мова в добу Київ. Русі була не лише мовою художньої літератури, літописання, а й мовою законодавства та діловодства, офіційного і приватного листування. Отже, вона фактично була мовою державною. Історична доля українського народу склалася так, що його мова протягом історії не завжди функціонувала як державна.

Після монголо-татарської навали переважна більшість українських і білоруських земель опинилася у складі Великого князівства Литовського. Сформована на давньоруській основі українсько-білоруська літературна мова, що, залежно від живого мовного середовища, виступала в українському чи білоруському варіантах, починаючи з 14 ст. функціонувала в законодавстві, судочинстві, великокнязівській та князівських канцеляріях, державному і приватному листуванні. Становище української та білоруської мови (що традиційно називалася руською) як державної закріпилося у Статуті 1566 (т. з. Волинському статуті) — Зводі законів Великого князівства Литовського, де зазначено: «А писар земский по руску маеть литерами и словы рускими вси листы и позвы писати, а не иньшым языком и словы» (ст. 1 розд. IV).

Українська мова мала статус, близький до державного, у 14 — 1-й пол. 16 ст. і на землях Галичини та Західній Волині, що тоді перебували під владою

Польщі. Вона вживалася у судах і діловодстві, очевидно, на основі якогось акта-привілею, який не зберігся. Мабуть, існувала й домовленість про те, що королівське діловодство, яке стосувалося українських земель, мало здійснюватися також українською мовою. Про це свідчить переклад нею т. з. Віслицького статуту 1357 короля Казимира Великого — зібрання правових, насамперед карних, норм середньовічної Польщі та численні грамоти, які вийшли з королівської та приватних канцелярій, ін. установ. Українською мовою іноді користувалися татар. хани у зносинах з польськими королями. Протягом 14 — 16 ст. українська писемна літературна мова вживалася на державному рівні у Молдовському князівстві. Значна частина пам'яток українського ділового стилю того часу походить з канцелярії правителів Молдови. Отже, українська літературна мова в 14 — 16 ст. мала функції міжнаціональної. Укладена 1569 році в Любліні унія Литви з Польщею призвела до того, що майже всі українські землі перейшли до складу Польського королівства. Представники української шляхти (зокрема, Київщини та Волині) на Люблінському сеймі домоглися від короля привілеїв, які далі забезпечували функціонування української мови в офіційно-ділових сферах. Наприклад, у привілеї шляхти Київщини 1569 зазначено, що «в усяких справах їхніх судових, як позви, вписування до [актових] книг, акти і усілякі потреби їх, так і в судах наших замкових і земських, як і в канцелярії нашій коронній, декрети наші у всіх потребах наших королівських, у земських коронних до них листи не яким іншим, тільки руським письмом писані й відправлювані бути мають вічними часами». Проте з самого початку чинності привілеїв вони порушувалися. На Варшавському загальному сеймі 1590 послі від Волинського, Брацлавського та Київського воєводств домоглися нової ухвали про те, що на зазначених територіях юридичні документи «згідно з їх правом, руською мовою та письмом мають бути писані». Але й ця ухвала часто не виконувалася, і в юридично-ділову сферу дедалі більше проникають польська і латинська мови, витісняючи українську.

Після приєднання України до Росії спеціального акта про державність української мови не було прийнято, бо функціонування її у генеральній, полкових, сотенних канцеляріях, у судах, ратушах — у всіх державних установах Гетьманщини вважалося природним. Листування Б. Хмельницького з російським царем Олексієм Михайловичем велося українською писемною літературною мовою, а Олексія Михайловича з Богданом Хмельницьким — російською.

На землях, що залишилися під владою Польщі, українська мова дедалі більше зазнавала всіляких утисків. На сеймі 1669 року ухвалено постанову, що король давніх привілеїв дотримуватися не буде і всю документацію видаватиме

тільки польською і латинською мовами. Постанову було підтверджено й на сеймі у Варшаві 1696 році. У 18 ст. українська мова тут майже цілковито зникла з офіційного вжитку. На українських землях, які опинилися під владою Австро-Угорщини, українська мова тільки час від часу з'являлася в офіційних цісарських та королівсько-цісарських документах і як державна згодом була зведена фактично нанівець, уживаючись іноді тільки у приватних актах.

На Лівобережній Україні в державних установах українська мова збереглася до початку 80-х рр. 18 ст., коли російський царат ліквідував залишки автономії України. Відтоді аж до 1917 на всіх історичних землях України, що були в складі Російської імперії, вона перестала функціонувати не тільки в державних установах, а й в освітніх закладах: друкування книжок українською мовою, крім художніх текстів та історичних пам'яток, було заборонене (Валуєвський циркуляр 1863, Емський акт 1876 та ін.). Українські школи, українська преса і книговидавництво діяли лише в Австро-Угорщині (навіть у часи найбільших національно-мовних утисків). Тільки в січні 1919 року законом Директорії Української Народної Республіки українська мова була проголошена державною із забезпеченням прав мов національних меншин. Такий самий Закон ухвалила (15. II 1919) Західноукраїнська Народна Республіка. Державність української мови була утверджена згодом і на Закарпатті — в конституції Карпатської України, прийнятій 15. III 1939.

Статус української мови, близький до державного, гарантувався «Положенням про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури», затвердженим ВУЦВК та РНК УСРР 6. VII 1927, в якому зазначалося: «Відповідно до переважного числа людності УСРР, що говорить українською мовою, брати як переважну мову для офіційних зносин українську мову» (розділ I). «Положення» забезпечувало рівноправність мов усіх національних меншин України. Однак з 30-х рр. до жовтня 1989 року воно не виконувалося, що спричинило обмежене використання української мови як державної й призвело до звуження її функцій на більшій частині території України, до гальмування природного розвитку її системи, вдосконалення функціонування стилів. Усе це неминуче вело до денаціоналізації українського народу, гальмувало його національно-духовний розвиток. У зв'язку з цим громадськість республіки дедалі наполегливіше порушувала питання про необхідність надання українській мові статусу державної. Особливо велику активність у цьому плані розгорнуло Товариство української мови ім. Т. Шевченка (утверджений в лютому 1989 року). 28 жовтня 1989 року Верховна Рада УРСР прийняла Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», в якому сказано: «Відповідно до Конституції Української РСР державною мовою Української Радянської Соціалістичної

Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах життя» (ст. 2 розд. I). Разом з тим у Законі зазначено, що держава створює необхідні умови для розвитку і використання мов ін. національностей, які проживають в Україні. Було складено й затверджено урядову програму розвитку української та ін. мов України до 2000 року. В ній передбачено утвердження української мови як державної поетапно в різних регіонах країни. Однак програма виконується надто мляво, особливо в південних та східних областях. Справу пригальмувало й те, що певні політичні сили протягом 1994 — 1-ї пол. 1996 років настійно домагалися проголошення російської мови як «офіційної» поряд із державною українською, тобто фактично двох державних мов, оскільки термін «офіційна мова» в міжнародній практиці — це синонім терміна «державна мова». Визнання російської мови як офіційної призвело б до істотного обмеження функції української мови в ролі єдиної державної мови. У гострій політичній боротьбі, що точилася навколо тексту нової Конституції України, питання про державність української мови було одним із центральних. Перемогли державно-патріотичні сили. У Конституції України, прийнятій Верховною Радою 28 червня 1996 року, зафіксовано: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України... Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» (ст. 10).

Для реалізації ст. 10 Конституції України 1997 утворено Раду з питань мовної політики при Президентові України й департамент із здійснення мовної політики при Державному комітеті України у справах національностей та міграції. Постановою Кабінету Міністрів України цього ж року затверджено «Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови». 1998 року проходила всеукраїнська акція «Передаймо нащадкам наш скарб – рідну мову», в рамках якої, зокрема, відбулася всеукраїнська науково-практична конференція «Українська мова як державна в Україні», на якій відзначено, що процес удержавлення української мови йде надто повільно.

Рибалка В. В. Метапсихологія серця та кардіопсихопрофілактика особистості: науково-методичний посібник. Київ: Талком, 2025. 183 с.

КОНФУЦІЙ, БІБЛІЯ, УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ПРО СЕРЦЕ

Висловлювання про серце можна знайти вже у мислителів далекого минулого. Так, стародавній китайський мудрець Конфуцій (551-479 р. до н. е.) вказував на важливу роль серця у поведінці людини у своєму ученні про особисту і державну мораль. Він стверджував, що «Справжня доброта виростає із серця людини» та радив кожному «Обравши мету, йди до неї всім серцем» [81].

Кожна людина в своєму житті зустрічається зі словом «серце». І мова йде при цьому не тільки про відчуття серця, його пульсу, а про щось значно ширше – про якийсь всеосяжний фактор життя, як його джерело, як критерій чистоти взаємин між людьми, здоров'я помислів і намірів, божественної любові до ближнього тощо. Поступово серце постає в якості певного культурного феномену, що пронизує життя людини і суспільства. Про життєву значущість серця та його духовні властивості неперервно нагадують релігія, мистецтво, філософія, саме життя. Покажемо це докладніше на прикладі Біблії, фольклору, поезії, прози.

У роздумах про місце серця в Біблії говорять багато її знавців. Розглянемо думки з цього приводу відомого пастора Олега Павліщука [45; 99]. У своїх лекціях для віруючих [99] він наводить цікаві дані про те, що слово «серце» зустрічається у Старому Завіті 710 разів, а у Новому (за статистикою Logos Bible, що міститься у Вікіпедії) – 166 разів. Всього 876. Це, на його думку, дуже багато і свідчить про багатозначність смислів як поетичної мови Старого і Нового Заповіту, так і самого поняття «серце» яке має цілий сплав значень. Серце не просто насос, який переганяє кров по тілу й забезпечує кожен клітинку організму киснем та поживними речовинами, виробляє величезну кількість енергії за добу, що вистачить автівці проїхати десятки кілометрів. Роль цього органу значно більша.

Як зазначає пастор, для того щоб досягнути самої Біблії, особливо Старий Заповіт, потрібно краще знати, що їх автори розуміли під цим словом. Не знаючи слова «серце», людина не розумітиме, що значить «любити Бога всім серцем», і вкладатиме в цю фразу такий собі «підлітково-сентиментальний емоційний аспект». А це далеко не все.

Особисто для себе Олег Павліщук підібрав так звану «аббревіатуру» С-Е-Р-Ц-Е, тобто сфери прояву і впливу серця, що допомагає пам'ятати йому

самому та пояснювати іншим, що означає «серце» в Біблії. А воно означає, на його думку:

С – сумління.

Е – емоції.

Р – розум (мозок).

Ц – цілеспрямованість (воля).

Е – енергію (життєву силу).

Відмітимо, що дані сфери позначені головним чином психологічними термінами. Наведемо думку автора про те, що означає це поняття з його точки зору [99]:

ЕНЕРГІЯ – це наша життєва сила, адже люди є істотами з обмеженим пробігом і витривалістю. В когось вона вища, у когось нижча. Багато що залежить від умов експлуатації та дотримання певних правил. Бог застерігає від того, щоб тратити свою силу і самого себе на марноту чи гріх. Книга Приповістей застерігає: «Більш ніж щось інше пильнуй своє серце, бо з нього б'ють життя джерела» (4:23). В Біблії часто зустрічається тема знесиленості та відновлення сили серця – в цьому воно подібне до електричної батарейки. Наш ресурс земного життя обмежений і цикл перезарядки лімітований. Особливо коли «заряджаємося» всякою гріховщиною.

ЦІЛЕСПРЯМОВАНІСТЬ – це наша воля. Куди направлені мої бажання? Чим я керуюсь, коли роблю вибір? На користь кого або чого я роблю те чи інше? До речі, відсутність цілі, апатія та невмотивованість – то теж сфера серця.

РОЗУМ – це інтелектуальна сфера. В Святому Письмі, як стверджує пастор, є поняття мозкової активності і вона переважно віднесена до серця. В цілому, про розум важливо знати наступне: розумом треба користуватись, але на нього не можна надіятись. Наш розум – то не результат гріхопадіння. Результат гріхопадіння – зіпсутий розум, який не може пізнати істину, прийняти істину та підкоритися їй. Також треба визнати, що Бог дає розум і забирає його. Комуś Бог дає більше, комуś менше – і то не моє діло і право – сміятися з тих, кому дано менше, чи заздрити тим, хто має більше. З мене спитається за моє. Також моя відповідальність – набувати розум і мудрість протягом свого життя.

ЕМОЦІЇ – це передусім любов, здивування, сором, страх, гнів, відроза, радість, неспокій, впевненість, злість, тріумф (список може бути доповнений) – це все те в серці, що робить нас людьми. Пастору подобається східний підхід – коли розум та емоції не розділюються, але доповнюють одне одного і сплітаються в один цілісний гобелен. Хто проти цього – спробуйте вчити те, що не любите, і те, що вам подобається. Легко побачити різницю: емоції

можуть або підсилювати розумову роботу, або заважати їй. Разом з тим важливо зрозуміти наступне: якщо люди не керують власними емоціями, то це до доброго не доведе, вони можуть почати керувати ними.

СУМЛІННЯ – якщо емоції роблять нас людьми, то сумління визначає, які ми люди. Відчуття доброго, морального «вшите», говорячи словами Олега Павліщука, в людину і відсутність цього відчуття жахає. До речі, людська совість є чи не найбільшою незручністю для прихильників теорії еволюції – вони просто не можуть пояснити, як і коли мавпа еволюціонувала в «людину сумлінну», тобто істоту, яка визнає, що є добро і зло. Сумління. Емоції. Розум. Цілеспрямованість. Енергія. Це все разом взяте (С-Е-Р-Ц-Е) дає нам розуміння того, що мають на увазі автори Старого Заповіту, коли говорять про серце.

Пастор наголошує, що Писання розказують про чудовий і досконалий Закон, ціллю якого було захопити людей Богом і закохати в Нього. Бог очікує від людини любові, яка захопить нас повністю, все наше серце. Але є проблема, адже наше серце грішне. Ми маємо пошкоджений гріхом розум, що винахідливий на зло, маємо знівечене гріхом сумління, емоції, які підбурюють до гріха. Людина тратить свої сили на гріх. Наші цілі – задовільнити себе і будувати власне царство. Наше серце зіпсоване повністю, і зараз ми говоримо не про мотор у грудній клітині, а про нашу сутність, про те, ким ми є насправді [99].

А ще – ми повільно помираємо. І це невідворотний процес, який є результатом гріха в нашому серці. Бо гріх і є смерть.

Олег Павліщук називає це поганими новинами, тоді як Хороші Новини полягають в тому, що якимось незрозумілим і надприродним чином віра в Ісуса Христа відроджує наше серце до нового життя. На хресті заплачена повна ціна за наші гріхи.

Людина має надію на воскресіння і вічне життя. А найголовніше – наше серце знову здатне робити те, для чого і було задумане та створене: відповідати Богові на Його любов: «Любитимеш Господа, Бога твого, всім серцем твоїм і всією душею твоєю, і всією силою твоєю» (Повт. 6:5) [99].

Ми обмежуємось в даному місці думками одного з українських релігійних мислителів, який слушно передав своїми словами сутність розуміння Біблією серця, Наголосимо, що християнська точка зору на серце не суперечить в основних своїх аспектах даним сучасної психології, народного фольклору та літературного мистецтва. Вона значною мірою вплинула на використання цього поняття в різних сферах людського буття. Основою релігійного розуміння ролі серця є віра в його божественність, що дещо відрізняє його від такого розуміння у фольклорі, мистецтві і науці. Проте вказані точки зору об'єднує їх очевидний психологізм.

Це особливо виступає у поглядах сучасного священнослужителя із Спасо-Преображенського Мгарського монастиря Полтавської єпархії Н. Є. Пестова, який узагальнив у своїй праці «Душа людська» християнські погляди на серце та його зв'язок із душею [49, с. 31-42]. У розділі книги «Серце (душевне)» він зазначає, що «незбагненим чином фізичне серце людини пов'язане з усіма переживаннями душі людської» [49, с. 31]. Він наводить свідчення інших служителів Церкви, приміром, Павла Флоренського: «Серце є херувимська серцевина нашої душі», мудрого пастиря о. Іоанна С.: «Розум (або ум) – слуга серця», а також ап. Павла: «Почуття [серця привчені] до розрізнення добра і зла». Цікаво, що Н. Є. Пестов наводить для підтвердження своїх думок слова академіка І. П. Павлова: «Сучасна цивілізована людина шляхом роботи над собою привчається приховувати свої м'язові рефлекси, і тільки зміни серцевої діяльності все ще можуть вказати на його переживання. Таким чином, серце і залишилося для нас органом почуттів, що також вказують наш об'єктивний стан і завжди виявляють його» [49, с. 32]. Далі автор виступає як справжній учений, коли стверджує, що «...фізичне серце людини (або точніше – нервові вузли серця) є тим місцем, де душа людини таємничо стикається з її тілом. Так з'явилося поняття про «душевне серце» як центр усіх найважливіших психічних проявів душі» [там саме]. Він, як релігійний філософ і психолог, розвиває свої погляди у наступних думках: «...серце характеризує стани душі людини, визначає її цінність, її духовну височінь або низький стан», або «розум (або ум) – слуга серця», чи «...усяка нова думка, що доходить до розуму, разом з тим падає і на серце. Тут вона попадає начебто на пробний камінь для перевірки її прийнятності для людини. Якщо тільки серце схвалює її, то вона визнається істиною і приймається».

Це апробування мислі відбувається саме серцем, а не розумом з його логікою. Мислі, що не подобаються серцю, ним відкидаються як неправдиві, причому серце водночас дає доручення розуму – відкинути думку, доказати її неправдивість» [49, с. 33-34]. У думках Н. Є. Пестова фактично пропонується певне гіпотетичне уявлення про інтелектуальну сутність серця у порівнянні з розумом: «Прояви серця дещо відмінні від проявів розуму. Розум виявляє себе у розмірковуваннях, аргументах, часто у дуже складних, довгих умовиводів».

Серце виявляє себе інакше. Воно зазвичай не будує доводів, часом не потребує навіть і слів. Рішення його бувають швидкі, навіть миттєві» [49, с. 40]. В наведених висловах релігійна психологія прокладає шлях дослідженням серця науковою психологією. Деякі поняття останньої, приміром, інтуїція, інсайт, можуть бути краще зрозумілими в контексті християнського розуміння природи серця. Разом з тим, серце виконує разом з мозком певні евристичні функції. Про це свідчать, як це буде показано пізніше, погляди М. М. Амосова,

висловлені у його книзі «Думки і серце». Назву цієї книги можна зрозуміти і як філософські думки про серце, і як думки, що породжені певним чином серцем, за його участю. З іншого боку, дані анатомії і фізіології серця свідчать також про його помітну роль у рефлексії, як функції самосвідомості, в оцінюванні подій, на що вказує зокрема наявність симпатичних і парасимпатичних зв'язків серцевої нервової системи з центральною нервовою системою. В цьому можна вбачати позитивно-негативний вплив з боку серця на інтелектуальні процеси, що реалізуються мозком.

Християнське розуміння природи серця тісно пов'язане з народною свідомістю.

Про це свідчать праці етнографів, зокрема, відомого українського фольклориста Володимира Плав'юка, який виділяє записані ним ще на початку ХХ століття українські народні прислів'я та приказки про серце [50]. Наведемо їх далі разом з поданими у дужках поясненнями автором значень кожної приказки. Відмітимо, що за часом свого виникнення і протяжністю застосування серцева мудрість українського народу перевищує усі її прояви в інших сферах культури – релігії, мистецтві, науці. Адже вона з'явилася десятки тисяч років тому разом із появою мови, ще до виникнення писемності і була життєвим, моральним дороговказом в долі людини. Недаремно збирач відносить ці прислів'я до проявів «українсько-народної філософії». Розглянемо їх [50, с. 298-299]:

Від серця до Бога навпростець дорога. *(Щира молитва лине сама до Бога без нічиєї помочі).*

Аж мені серце скаче з радості. *(Дуже утішився).*

Аж мені серце тріскає з болю. *(З великого горя серце болить).*

Від серця до неба, дороги не треба. *(Добрий чоловік не потребує аби його справляти до неба, його діла ведуть).*

В'ївся в серце й печінки. *(Дуже докучив, наробив багато прикрості).*

Вразив в саме серце. *(Зробив дуже велику прикрість, кривду).*

Добре серце має. *(Про щирю людину).*

Доброго серця чоловік. *(Щирий, радить кожному добра та щастя).*

Куди серце лежить, туди око біжить. *(Хто що любить, за тим і поглядає).*

Мені мати не велить з тобою, серденько, говорить. *(Мама заборонила мені говорити з тобою, любий парубче).*

Не бери собі до серця. *(Не вдавайся в тугу, це тобі не поміч).*

Ой, серденько моє любе, завидують мені люди. *(Лебеділа бідна дівчина своєму багатому та вродливому любкові).*

Припустив собі до серця. *(Затужив туже, зажурився дуже).*

Серце мені тріскає з жалю. *(Дуже велика розпука).*

Серце серцю вість подає. *(Люди близькі собі, відчують щастя, чи нещастя одні других навіть на далеку віддаль).*

Серце того не хоче, хоч язик лепоче. *(Хоч і терпкі слова, але серце щире й добра бажає).*

Серцю ні розказати, ні укарати. *(Серця не присилуєш, воно має свою волю).*

Серця не навчиш. *(Його не переробиш, не переконаєш аргументами).*

Ухопив за серце масними словами. *(Приподобався облесними словами).*

Хай радіє, поки надія серце гріє. *(Не убивай нікому надії, бо це одинока радість його).*

Хто візьме дитину за руку, той взяв маму за серце. *(Кожна мама вдячна тим, хто прихильний її дитині).*

Хто дає серце, той дасть і гроші. *(Хто любить, той не пожаліє трудів та матеріальних засобів).*

Чим серце повне, те й язиком спливає. *(Серце повне любові, любов'ю й дише, а повне злоби, злобою й дише).*

Що з серця походить, те й до серця доходить. *(Щира бесіда знаходить місце в людськiм серці, її радо слухають).*

Що на серці, те й на язиці. *(Щирий та добродушний чоловік не таїть нічого, а скаже як і думає).*

Що на серці накіпіло, те й сказав. *(Виказав усі свої кривди).*

Що серце, то й бажання. *(Кожен має свої бажання і старається досягнути їх).*

Яка небудь юпка, а серце горить, як губка. *(Про чоловіка що любить жінку).*

Як наш мужик попаніє, то серце його одубіє. *(Розпанілий чоловік стає байдужним на чуже горе, чи нещастя).*

Кількість народних звернень до серця як доленосного чинника життя насправді значно більше, але й наведені в даному списку відомого етнографа вражають своїм тісним зв'язком з душею, буттям, станом, здоров'ям людини. Можна зазначити, що серце виступає в народній думці як важливий життєвий, психологічний феномен, від якого залежить щастя і добробут людини. Багатозначність терміну «серце» виступає вже в релігії та фольклорі, що дає підстави говорити про слушність використання поняття метапсихології стосовно цього головного енергетичного, динамічного, фізіологічного, психологічного, морального органу людини. Народна рефлексія ролі серця чітко зафіксована у канонах Біблії, у витворах фольклору і, як ми побачимо далі – у мистецтві – поезії, музиці, прозі. Не обминула свою увагою до серця і філософія.